MİRAÇ RİVAYETLERİNİN ARDÂVÎRÂFNÂME VE İLAHİ KOMEDYA İLE MUKAYESESİ

Ayfer DİNDİ

Yüksek Lisans Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Fethi YILDIRIM
2024
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Ayfer DİNDİ

MİRAÇ RİVAYETLERİNİN ARDÂVÎRÂFNÂME VE İLAHİ KOMEDYA İLE MUKAYESESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Fethi YILDIRIM

ERZURUM-2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Fethi YILDIRIM danışmanlığında, Ayfer DİNDİ tarafından hazırlanan bu çalışma 18/09/2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :	Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi :	Dr. Öğr. Üyesi Fethi YILDIRIM	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi:	Dr. Öğr. Üyesi A. Yakub SİPAHİOĞLU	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır

Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Miraç Rivayetlerinin Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya ile Mukayesesi" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[18.09.2024]

[Ayfer DİNDİ]

Aslı ıslak imzalıdır

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir**.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **V**
ÖNSÖZ ..... **VI**
GİRİŞ **1**
ARAŞTIRMANIN KONUSU, YÖNTEMİ İLE ARDÂVÎRÂF VE DANTE ALIGHIERI ÜZERİNE **1**
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE KAPSAMI **1**
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI **2**
III. ARDÂVÎRÂF VE DANTE ALİGHİERİ'NİN HAYATLARI VE ESERLERİ **5**
A. Ardâvîrâf (MS III-VII. yüzyıl arası) 5
B. Dante Alighieri (ö. 1321) 7

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ DİN VE İNANÇLARDA MİRAÇ TASAVVURLARI
1.1. YAHUDİLİKTE MİRAÇ **13**
1.2. HIRİSTİYANLIKTA MİRAÇ **14**
1.3. ZERDÜŞTÎLİKTE MİRAÇ **16**
1.4. İSLAM'DA MİRAÇ **18**

İKİNCİ BÖLÜM
ARDÂVÎRÂFNÂME, MİRAÇ RİVAYETLERİ VE İLAHİ KOMEDYA'NIN MUKAYESESİ
2.1. MİRACA HAZIRLIK **24**
2.2. MİRACIN MAHİYETİ **29**
2.3. MİRAÇ VASITALARI **30**
2.4. MİRAÇ KILAVUZLARI **33**
2.5. MİRAÇ AŞAMALARI VE MÜŞAHADELER **36**
2.5.1. Cehennem 39
2.5.2. Araf 57

2.5.3. Cennet 60
2.5.4. Tanrı'nın Huzuruna Çıkma 66
2.6. MİRAÇTAN DÖNÜŞ 68

SONUÇ 72
KAYNAKÇA 75
EKLER 81
ÖZGEÇMİŞ 84

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİRAÇ RİVAYETLERİNİN ARDÂVÎRÂFNÂME VE İLAHİ KOMEDYA İLE MUKAYESESİ

Ayfer DİNDİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fethi YILDIRIM

2024, 84 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK
Dr. Öğr. Üyesi Fethi YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Abdülvahid Yakub SİPAHİOĞLU

İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan isrâ/miraç hadisesi; siyer, İslam tarihi, tefsir, hadis, edebiyat gibi farklı disiplinlerde farklı yönleriyle ele alınıp incelenmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in miracına dair anlatıların, gerçekliğinin yanı sıra, metinlerarasılık bağlamında İslam öncesi ve sonrası dini geleneklerdeki miraç tasavvurları ve mistik metinler ile ilişkisi de ciddi tartışma konusu edilmektedir.

Söz konusu tartışmalar bağlamında yapılan bu çalışmada; Hz. Peygamber'in miracına dair rivayetlerle, fizikötesi âleme ve ahirete yolculuğu konu edinen eserler fenomenolojik olarak mukayese edilmiştir. Bu meyanda ünlü Zerdüşt din adamı Ardâvîrâf'ın öteki dünyaya seyahatini konu edinen Ardâvîrâfnâme'si, isrâ/miraç rivayetleri ve Dante'nin düşsel yolculuğunu anlattığı İlahi Komedya'sı arasındaki ortak motifler, benzerlikler ve farklılıklar tespit edilip ortaya konulmuştur.

Çalışmada, ilk önce farklı coğrafyalarda farklı din ve inanç sistemlerinde mevcut olan miraç tasavvurları üzerinde durulmuştur. Örnekleme yoluyla Yahudilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştîlik gibi dini geleneklerdeki miraç motiflerine yer verilmiştir. Daha sonra da Ardâvîrâfnâme, erken dönem siyer ve hadis kaynaklarında yer alan miraç rivayetleri ve İlahi Komedya, miracın iskeletini oluşturan ana unsurlar bakımından temel başlıklar halinde kronolojik olarak incelenmiştir. Sonuç kısmında söz konusu eserlerin ortaya çıktığı dönem ve kültürel vasat göz önüne alınarak Ardâvîrâfnâme'nin miraç rivayetlerine veya her ikisinin de İlahi Komedya'ya kaynaklık veya etki edip etmediği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam tarihi, Hz. Peygamber, isrâ, miraç, Ardâvîrâfnâme, İlahi Komedya

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE COMPARISON OF THE NARRATIONS OF ASCENSION WITH ARDAVIRAFNAME AND DIVINE COMEDY

Ayfer DİNDİ

Advisor: Assist. Prof. Dr. Fethi YILDIRIM

2024, 84 Pages

Jury: Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK
Assist. Prof. Dr. Fethi YILDIRIM
Assist. Prof. Dr. Abdülvahid Yakub SİPAHİOĞLU

The event of isrā/miraj, which has an important place in Islamic thought, is analyzed in different disciplines such as siyar, Islamic history, tafsir, hadith and literature. However, in addition to the authenticity of the narratives of the Prophet's mirac, its relationship with the mystical texts and the conceptions of mirac in pre-Islamic and post-Islamic religious traditions in the context of intertextuality is also a subject of serious discussion.

In the context of these debates, this study phenomenologically compares the narratives of the Prophet's mirac with the works that deal with the journey to the transphysical realm and the hereafter. In this context, the common motifs, similarities and differences between the famous Zoroastrian cleric Ardāwīrāf's Ardāwīrāfnāme, which deals with his journey to the other world, the isrā/miraj narratives and Dante's Divine Comedy, in which he describes his dream journey, are identified and revealed.

The study first focuses on the conceptions of mirac existing in different religions and belief systems in different geographies. By way of illustration, mirac motifs in religious traditions such as Judaism, Christianity and Zoroastrianism are included. Then, the Ardāwīrāfnāme, the mirac narratives in the early siyar and hadith sources, and the Divine Comedy are analyzed chronologically under basic headings in terms of the main elements that constitute the skeleton of mirac. In the concluding part, it is tried to evaluate whether the Ardāwīrāfnāma is the source or influence of the mirac narratives or both of them on the Divine Comedy, taking into account the period and cultural environment in which these works emerged.

Keywords: Islamic history, Prophet Mohammad, isrā, ascension, Ardâvîrâfânâme, Divine Comedy

KISALTMALAR DİZİNİ

as	: Aleyhi's-selam
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı, sayfalar arası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık
yy.	: Yayınevi yok, yayınyeri yok

ÖNSÖZ

Öteki âlem veya fizikötesi ile ilişkili olarak insanoğlunun yeraltı ve yerüstü, özellikle gökyüzü seyahatleri, hemen hemen bütün din ve kültürlerde önemli bir yer tutmaktadır. Dini ve edebi literatürlerde hem toplumların miraç tasavvurlarından hem de kimi peygamberlerin, dini ve tarihi şahsiyetlerin, kahramanların miraç (yükseliş) tecrübelerinden bahsedilmektedir. Ancak günümüzde bu miraç anlatılarının, gerçekliği konusunun yanı sıra, metinlerarasılık bağlamında birbirlerinden etkilenip etkilenmediği veya uyarlama yoluyla meydana getirilip getirilmediği yahut da diğer mitik/mistik metinlerle açık ya da gizli ilişkileri bulunup bulunmadığı ciddi tartışma konusu yapılmaktadır. Hz. Peygamber'in miracı etrafındaki söz konusu iddia ve tartışmalar, böyle bir konunun çalışılmasını gerekli kılmıştır.

Bu çalışmada temel amacımız, Hz. Peygamber'in miracına dair rivayetleri, gerçeklik tartışmalarına girmeden öncesi ve sonrasıyla Zerdüşt din adamlarından Ardâvîrâf ve İtalyan şair Dante özelinde diğer miraç tasavvur ve anlatılarıyla mukayese etmektir. Başka bir ifadeyle ünlü Zerdüşt din adamı Ardâvîrâf'ın öteki dünyaya (cennet, araf ve cehennem) seyahatini konu edinen Ardâvîrâfnâme'si, isrâ/miraç hadisesi ve Dante'nin düşsel yolculuğunu anlattığı İlahi Komedya'sı arasındaki ortak yön ve motifleri, benzerlikleri ve farklılıkları tespit edip tasviri bir yöntemle ortaya koymaktır.

Tezimiz, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi, amacı, kapsamı, kaynakları ve mukayeseye medar olan Ardâvîrâf ve Dante'nin hayatları ve ilgili eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde farklı coğrafyalarda farklı din ve inançlarda mevcut olan miraç tasavvurları örnekleriyle ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise esas konumuz olan fizikötesi âleme, gökyüzüne ve ahirete yolculuğu konu edinen Ardâvîrâfnâme, erken dönem siyer ve hadis kaynaklarında yer alan miraç rivayetleri ve İlahi Komedya arasındaki ilişkiler, temel başlıklar halinde ana umdeleriyle incelenmektedir. Sonuç bölümünde de elde edilen verilerden hareketle çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Çalışma süresince her türlü desteği sağlayan ve değerli katkılarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fethi YILDIRIM'a şükranlarımı arz ediyorum.

Erzurum-2024 **Ayfer DİNDİ**

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, YÖNTEMİ İLE ARDÂVÎRÂF VE DANTE ALIGHIERI ÜZERİNE

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE KAPSAMI

İnsanın öte âlemle veya fizikötesiyle ilişkisi, kahramanların veya peygamberlerin yeraltı ve yerüstü (gökyüzü, doğaüstü) seyahatleri hemen bütün din ve kültürlerde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada da farklı zaman, farklı coğrafya ve farklı dini ve kültürel geleneklerde görülen fizikötesi evrene, doğaüstü âleme yolculuğu konu edinen ve bu sahada şöhret bulan bazı eserler ile miraç rivayetleri karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'in göğe yolculuğunu konu edinen miraç rivayetleri ile Zerdüşt geleneğinde büyük din adamları (mûbedler) arasında bulunan Ardâvîrâf'ın (MS III veya IV. yüzyıl) metafizik evrene, ödül ve ceza yurduna, ötelere yolculuğunu anlatan Ardâvîrâfnâme'si ve İtalyan şair ve yazar, siyasetçi Dante'nin (1265-1321) cehennem, araf ve cennete yaptığı düşsel bir geziyi şiir formunda destanlaştırdığı İlahi Komedya'sı incelenmektedir. Bu yolculuğu hazırlayan dini, fikri ve siyasi sebepler, yolculuğun başlangıç evresi, mahiyeti (rüyada/uykuda mı uyanıkken mi yaşandığı), yolculuk sırasında seyahat vasıtaları veya göğe çıkış araçları, yine bu yolculuk esnasında kimlerin kılavuzluk yaptığı, hangi mekânlara ve göksel tabakalara gidildiği, miraç tecrübesini yaşayanların nelere tanık oldukları, yol boyu yaşanılan hadiselerin neler olduğu, yolculuğun nerede ve nasıl sona erdiği ve son olarak da yolculuğu gerçekleştirenin hangi ihsan ve ikramlara mazhar olduğu bütün yönleriyle ortaya konulup değerlendirilmektedir.

Ayrıca kronolojik/dönemsel olarak birbirlerinden asırlar sonra farklı coğrafyalarda kayıt altına alınan Ardâvîrâfnâme, miraç rivayetleri (Hz. Peygamber'in miraç anlatısı) ve İlahi Komedya arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, birbirine benzeyen veya birbirinden ayrılan noktalar tespit edilip ortaya konulmakta, fizikötesi âleme seyahat zaman ve mekan boyutları ile söz konusu eserlerin ortaya çıktığı dönem ve kültürel vasat göz önüne alınarak mukayeseli irdelenmektedir. Bununla birlikte Ardâvîrâfnâme'nin miraç rivayetlerine veya her ikisinin de İlahi Komedya'ya kaynaklık veya etki edip etmediği tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Bilindiği üzere günümüzde İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan isrâ ve miraç hadisesi; siyer/islam tarihi,[1] tefsir,[2] hadis,[3] edebiyat[4] gibi farklı disiplinlerde farklı yönleriyle ele alınıp tartışılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla isrâ ve miraç hakkında müstakil çalışmalar bulunmakla birlikte, ilahiyat alanında Hz. Peygamber'in miracına dair rivayetleri, muhteva açısından göğe yükseliş ve öteki dünyaya yolculukları, astral seyahatleri doğrudan konu edinen Sâsânîler döneminde yazılmış Ardâvîrâfnâme ve İslam sonrası önemli edebi ürünlerden biri olan İlahi Komedya ile karşılaştırmalı olarak inceleyen tez türü bir çalışmaya henüz rastlamış değiliz. Bu sebeple miraç anlatılarının özgünlüğü meselesinin sürekli olarak dile getirildiği günümüzde çalışmamızın bu alanda önemli bir boşluğu dolduracağını, alanına katkılar sunacağını düşünmekteyiz.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Tezimizin başlığı "Miraç Rivayetlerinin Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya ile Mukayesesi" olsa da çalışmada, kronolojik sırayı takip ettiğimizi belirtmeliyiz. Benzerlik veya farklılığın tespitine imkân tanıyabilmesi için ilk önce konuyla ilgili Ardâvîrâfnâme'de geçen veriler sunulmuş, akabinde Hz. Peygamber'in miracına değinilmiştir. Daha sonra da İlahi Komedya'daki bilgiler serdedilmiştir. Hz. Peygamber'in miracıyla ilgili kaynaklarda değişik ve çok farklı rivayetler bulunduğundan çalışmamızda bunların doğru/gerçek veya vahye muvafık/mutabık olup olmadıkları[5] hususu üzerinde pek durulmamıştır. Zira uydurma telakki olunan pek çok rivayetin, erken

---

[1] Fatmatüzzehra Akmaz, *İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Mirac*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

[2] Abdullah Üzümcü, *Tefsirlerde İsra ve Miraçla İlgili Yorumlar ve Çağdaş Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001; Seval Fidan, *İsrâ Suresi Bağlamında Mescid-i Aksâ ve İsrâ-Mi'rac Hadiseleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2022.

[3] Bekir Tatlı, *Kütüb-i Sitte'de İsrâ ve Mi'râc Hadisleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000; Ahmet Molu, *Mi'rac Hadislerinin Hadis Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

[4] Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râcnâmeler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1980.

[5] İsrâ ve miracın mahiyetini ve gerçekliğini sorgulayan, Kur'an'ı merkeze alan bir bakış açısıyla rivayetleri irdeleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. İsrafil Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012. Ayrıca İslam geleneğindeki miraç anlatılarının özgünlüğü meselesi hakkında bkz. Mehmet Bozkurt, "İslam Öncesi Ortadoğu İnançlarında Göğe Yükseliş Anlatıları ve İslâm'da Mi'rac: İslâm Geleneğindeki Mi'rac Anlatısının Özgünlüğü Meselesi", *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 21/3, 2021, ss. 353-372.

dönem İslam kaynaklarında, önemli İslam âlimlerinin eserlerinde kendisine yer bulmuş olması, herhangi birini tercihin dışında, gerçeklik tartışmalarını sonuçsuz kılmaktadır. Bu sebeple miraç olayının aklen mümkün olup olmadığı, gerçekten fiilen vuku bulup bulmadığı tartışmalarına girmeden literatür taraması yöntemiyle erken dönem siyer, tarih ve hadis kaynaklarında yer alan tüm miraç rivayetleri esas alınarak türünün ilk ve önemli örneklerinden sayılan ve günümüz Türkçesine de çevrilen Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya ile mukayese yoluna gidilmiştir. Çalışmada bazen farklara işaret edilmekle birlikte genel olarak miraç rivayetleri, tasviri bir tarzda tek bir metne dönüştürülerek takdim edilmiştir.

Araştırmamızda tüm rivayetleri göz önünde bulundurarak olayları ve diyalektik etkileşimi daha arkaik[6] ve realist okuyup aktarmak için bütünselci yaklaşımdan (holizm)[7] hareket etmeye gayret ettik. Zira bir olayı parçalarının toplamı ve sonuçlarıyla birlikte bütünsel değerlendirmek gerekir. Ormanın içindeki ağaca odaklanarak ormanı, ormana odaklanarak da ağacı görmezden gelmek gibi bir kusura düşmemeye çalıştık. Çünkü toplumun en alt katmanında oluşan herhangi bir değişim, bütünün bir parçasını oluşturmakla birlikte asla bütünün kendisi değildir. Toplumu oluşturan kültürel, ekonomik ve sosyolojik sistemlerin herhangi bir ünitesinde veya aksiyonunda meydana gelen değişim veya etkileşim, bütünün işlemesi veya bütündeki ihtiyacın giderilmesi anlamında oldukça pragmatik bir görev üstlense de biz, çalışmamız sırasında gördük ki bu gelişim ve etkileşimler bütünü meydana getiren tin tarafından bünyeyi oluşturan alt sistemlerin bir işleyiş mekanizması haline dönüştürülmekte, böylelikle başkasına benzeme anlamında oluşacak herhangi bir taklit sürecinin de önüne geçilmektedir.

Tezimizde kimi zaman tümevarım yöntemi (enduction) ile kavramlardan, kullanılan figür ve öğelerden hareketle dini, sosyal ve kültürel etkileri ortaya koymaya çalıştık. Bunun yanı sıra genelden özele gitmemizi sağlayan tümdengelim yöntemini

---

[6] Arkaik, anlam itibariyle üzerinden çok zaman geçmiş olan bir dönemi, eskiye ait inanış ve düşünceleri, ilkel toplulukları, kısacası dünyanın ve insanlığın ortak bilincinin oluşumunu anlatmak için kullanılan genel bir kelimedir.

[7] "Genel olarak, canlıyla cansız, organikle inorganik faaliyet arasında gerçek, temel ve indirgenemez bir farklılık bulunduğunu; canlı, organik bütünleri meydana getiren parçaların bütün içinde, bütünün dışında olduğundan daha farklı bir biçimde fonksiyon gösterdiklerini; bir fenomeni anlamak için, onu bütünlüğü içinde, yani onun bir parçası olduğu bütünü anlamak gerektiğini ve dolayısıyla bütünün her zaman öğelerinin yalın toplamından daha fazla bir şey olup, karmaşık bir fenomenin, salt onu meydana getiren öğelerin analizi yoluyla anlaşılamayacağını savunan anlayış, yaklaşım ve öğreti." Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 1999, 421.

(deduction) de kullanmaya gayret ettik. Aynı şekilde vakaların meydana geldiği toplumları birlikte ve kendi dünyalarında anlamaya çalıştık.

Rivayetleri, çeşitli bilgi ve haberleri yalnızca bize kadar intikal eden malzemeden hareketle anlama (historicism) gayretinde olduğumuzdan çalışmamızda tarihyazımındaki en ciddi hatalardan olan genelleme (generalization) yapmaktan uzak durduğumuzu belirtmeliyiz. Ayrıca belgelerde yer aldığı şekliyle birkaç birey veya kabilenin etkilendiği bir konuyu, tüm toplum etkilenmiş gibi anla/t/maktan kaçındık. Çünkü bu şekilde bir anlatımla, belgeleri aşan doğru bir tarihî çerçeveye ulaşmanın mümkün olmayacağı kanaatini taşımaktayız.

Şunu ifade etmeliyiz ki her ilişki bir tesir anlamına gelmemekte, fakat tesirler ilişkiler sonucu ortaya çıkmaktadır. Milletlerin birbirleriyle irtibatları sonucunda gelişen kültürel alışverişler, ancak insanlar tarafından benimsenerek toplumda yaygın hale gelip kullanılmaya başlandığında etkisini göstermektedir. Anlatıların benzerliğinde bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu çalışmada Nimet Yıldırım'ın, *Ardâvîrâfnâme (Cennet, Araf ve Cehennem)*, (Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017) adlı çevirisi kullanılmıştır. Yıldırım, başta Jâle Âmûzgâr'ın *Ardâvîrâfnâme* adlı Farsça metni olmak üzere Ğulâmrızâ Reşîd-i Yâsemî, *Ardâvîrâfnâme* (Tahran, 1373 hş); Martin Haug, *The Book of Ardâvîrâfnâme* (Bombay, 1872); Afifi, *Ardâvîrâfnâme Yâ Bihişt ve Duzeh Der Âyîn-i Mezdiyesnâ* (Tahran, 1342 hş); Muhsin Ebu'l-Kâsımî, *Râhnumâ-yi Zebânhâ-yi Bâstânî-yi İran* (Tahran, 1375 hş); Mihrdâd-i Bahâr, *Pejûhişî Der Esâtîr-i İran* (Tahran, 1381 hş) gibi pek çok eserden yararlanarak geniş not ve açıklamalarla Ardâvîrâfnâme'yi Türkçemize ve edebiyat dünyamıza kazandırmıştır.

İlahi Komedya'nın ise Rekin Teksoy çevirisi (Oğlak Yay., İstanbul 2021) esas alınmıştır. Teksoy, Dante Alighieri'nin İlahi Komedya'sını ilk kez şiir biçiminde Türkçeleştirmiş, bu yüzden İtalyan senatosu tarafından da çeviri ödülüne layık görülmüştür.

Son olarak şunu belirtelim ki her iki çevirmen de çeviriye önsözde yazar ve eserleri hakkında detaylı bilgiler verdikleri gibi çeviri esnasında önemli açıklama ve notlarla dönemin tarihsel koşullarını, metnin arka planındaki gerçekleri ortaya koymaya

çalışmışlardır. Dolayısıyla bu durumu gözönünde bulundurarak herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için her ikisinin de kaynak bilgisi "eser/kitap" adından verilmiştir.

III. ARDÂVÎRÂF VE DANTE ALİGHİERİ'NİN HAYATLARI VE ESERLERİ

Burada ikinci kısımda mukayesenin yapılmasına olanak sağlaması ve özellikle de miracı hazırlayan süreci veya miraç anlatılarının tarihsel arka planını ortaya koyması için Ardâvîrâf ve Dante'nin hayat hikayelerinin yanı sıra eserlerinin yazılış sebepleri, konu ve içerikleri hakkında tezimizle ilgili olduğu ölçüde kısaca bilgi vermek istiyoruz.

A. Ardâvîrâf (MS III-VII. yüzyıl arası)

Ardâvîrâf'ın kimliği ve yaşadığı dönem tartışmalıdır, kim olduğu ve ne zaman yaşadığı konusunda henüz kesin ve net bilgilere ulaşmak mümkün değildir.

Eski Farsça kaynakların kaydına göre Ardâvîrâf, Mezdiyesnâ inanırları tarafından üstün nitelikli, dürüst ve kötülüklerden sakınan, kutsal bir kişi/aziz olarak tanınır ve Zerdüşt geleneğinde büyük din adamları, bilge mûbedler arasında sayılır.[8] Üstün vasıflarla muttasıf olan Ardâvîrâf'ın, peygamber olduğu da ifade edilir.[9] Ayrıca bazı kaynaklarda Ardâvîrâf'ın, Sâsânîler döneminde Hüsrev Enûşîrvân'ın (531-579) danışmanları arasında yer alan ve Avesta'yı tefsir edip yorumlayan bilginlerden biri olan Nîşâpûr (Nishâpur, Nîkshâpur, Nîshâpuhar) ile aynı kişi olduğu da iddia edilir.[10]

Ardâvîrâf'ın yaşadığı dönem de ihtilaflıdır. Bazı araştırmalara göre Ardâvîrâf, Zerdüşt inanışının güçlü destekçilerinden ve Sâsânî devletinin kurucusu Erdeşîr-i Bâbekân (226-241) döneminde yaşamıştır. Bazılarında ise II. Şâpûr (309-379) dönemi başmûbedi Âzerbâd Mihrespendân'ın Ardâvîrâf'la aynı dönemde yaşamış olması ihtimalinden yola çıkılarak MS IV. yüzyılın ikinci yarısı veya daha sonrası gösterilir. Her ne kadar Ardâvîrâf'ın son Sâsânî hükümdarı III. Yezdicerd'in (632-651) ölümünden

---

[8] *Ardâvîrâfnâme (Cennet, Araf ve Cehennem),* çev. Nimet Yıldırım, Pinhan Yay., İstanbul 2017, 23, 26.

[9] *Ardâvirâfnâme,* 27. Ardâvîrâf; cennet seyahati sırasında kendisini karşılayan ve görevlendirilip görevlendirilmediğini soran meleklere kendisinin bizzat peygamber olduğunu veya peygamber olarak gönderildiğini söylemiştir. *Ardâvirâfnâme,* 93.

[10] *Ardâvirâfnâme,* 26-27. Kaynaklarda Ardâvîrâf'ın aynı zamanda Nîşabûr/Nîşâbûriyân adıyla anıldığını belirten görüşler için bkz. *Ardâvirâfnâme,* 27.

sonra hayatta olduğu yönünde bazı iddialar varsa da eldeki güçlü tarihi kanıtlar, böyle bir saptamayı imkansız kılmaktadır.[11]

Ardâvîrâfnâme'nin mevcut iki Pehlevice nüshasının giriş bölümlerinde; eserin kaleme alındığı tarih konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Söz konusu eserlerin giriş kısmında bu seyahatin, dünyada yaşayanların doğruluktan ayrıldıkları, adaletsizliğin kol gezdiği, kötülüklerin dünyayı kapladığı dönemde vuku bulduğu ifade edilir. Pazend rivayetleri ve Avesta yorumlarında da Zerdüşt'ün ölümünden sonra, Zerdüşt'ün en büyük destekçisi olan hükümdar Goştâsp (Vîştâsp) zamanında gerçekleştiği belirtilir. Yeni Farsça metinlerdeyse olayın Erdeşîr-i Bâbekân döneminde gerçekleştiği ve kaleme alındığı ifade edilir. Pehlevî dilinde yazılıp günümüze kadar gelmiş olan Ardâvîrâfnâme'nin, farklı dönemlere tarihlendirilse de Sâsânîler dönemine ait olduğu görüşü ekseriyetle kabul görmüştür.[12] Her ne kadar kaleme alındığı tarih konusunda kesin bilgi yoksa da, Ardâvîrâfnâme'nin, Sâsânîler çağından günümüze kadar gelmeyi başarmış alanında tek eser olduğu ifade edilir.[13]

Eserin, diğer bazı Pehlevî dönemi eserlerinde görüldüğü gibi, Büyük İskender'in İran'ı işgalinin ardından Zerdüşt inanışının zayıflayıp güçsüzleştiği dönemlerde yazıldığı tahmin edilmektedir. Önsözü ve içeriğindeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla bu eserin yazılmasındaki temel amaç, Zerdüşt inanırları arasında ortaya çıkan mezhepsel görüş ayrılıklarını gidermek, dinsel birliği sağlamak, zayıflayan dini düşüncenin etki alanını genişletmek ve Zerdüşt üst düzey mûbedleri ve kurulları eliyle dinin temellerini güçlendirmektir. Başka bir ifadeyle eser, daha çok, dinden ve ahlaki değerlerden uzaklaşan, ahlaken bozulan Sâsânî toplumunun kendine gelmesini, insanların dinin ve Tanrı'nın kurallarına ve hükümdarların emirlerine uymasını sağlamak, kötülüklerden alıkoyup iyiliğe yönlendirmek amacıyla yazılmıştır. Bu hedeflere yöneltmeyi kolaylaştırma gerekçesiyle de halk kesimlerini uyandırmak için dikkat çekici ve etkileyici sahneleriyle bir dizi dinsel ödül ve cezalar belirlenmiştir. Bu yönüyle eser, eski İranlıların dini ve dünyevi görüşlerini, sosyo-kültürel yapılarını olduğu gibi yansıtmaktadır.[14] Zaten Ardâvîrâfnâme, pasajlarından da anlaşılacağı üzere İskender'in, İran'ı ele geçirip yakıp

[11] *Ardâvirâfnâme*, 28-29.
[12] *Ardâvîrâfnâme*, 30-31.
[13] *Ardâvirâfnâme*, 8, 34.
[14] *Ardâvîrâfnâme*, 29-33.

yıkmasından sonra ülkede baş gösteren dini, içtimai ve siyasi kargaşayı, manevi çöküntüyü gözler önüne sermekte, bilhassa ölüm sonrası yaşanacak olanları etkileyici bir şekilde tasvir etmektedir.[15]

Ardâvîrâfnâme öte dünyaya dair muhtevası bakımından Zerdüşt inanırları için çok önemli bir eserdir.[16] Eserde Zerdüşt mûbedi Ardâvîrâf'ın göklere yükseliş öyküsü, cennet ve cehennem yolculuğu, iyi ve kötülerin ruhlarının öteki âlemdeki durumları, ödül ve cezaları anlatılır. Ardâvîrâfnâme fizikötesi evrende iyilikleri karşılığında ödüllendirilenler ile işledikleri günahlar/suçlardan dolayı dayanılmaz cezalara çarptırılmış çeşitli toplulukları okurun gözlerinde canlandırır.[17] Bu yönüyle Ardâvîrâfnâme, insanın ölmeden önce rüyadayken cennet ve cehennemi de içeren fizikötesi evrene yolculuğunu konu edinen belki de en eski tarihsel kaynaktır.[18] Başka bir ifadeyle muhtevası ve diğer özellikleriyle türünün ilk örneğidir ve günümüze ulaşan biricik Pehlevice eserdir.[19]

Ardâvîrâfnâme'nin dünya edebiyatları açısından dikkat çeken önemli bir özelliği de, kendinden sonra farklı zamanlarda, değişik bölge ve coğrafyalarda kaleme alınmış benzer eserlere kaynaklık etmesidir. Bu eser, meşhur Arap filozof ve şairi Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin (ö. 1057) *Risaletü'l-Ğufran*, Senâî-yi Gaznevî'nin (ö. 1131) *Seyrü'l-İbâd ile'l-Meâd*, İtalyan şair ve yazar Dante Alighieri'nin (ö. 1321) *İlahi Komedya* adlı eserlerine ilham kaynağı olmuş, doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmiştir.[20]

B. Dante Alighieri (ö. 1321)

Dante/Durante, Floransa'da dünyaya geldi. Gençlik yıllarında dilbilim, mantık, sözbilim (retorik), edebiyat gibi dersler aldı. Brunetto Latini ile Guido Guinzelli gibi dönemin ünlü şair ve fikir adamlarıyla dostluklar kurup onlardan ilim tahsil etti. Bilhassa akıl hocası[21] Brunetto Latini'den edebiyat ve dilbilgisini, Bolognalı şair Guido

---

[15] *Ardâvîrâfnâme*, 35.
[16] Ardâvirâfnâme, 7, 36.
[17] Ardâvirâfnâme, 7-8.
[18] *Ardâvîrâfnâme*, 36.
[19] *Ardâvîrâfnâme*, 59.
[20] *Ardâvirâfnâme*, 8, 35. Ardâvîrâf ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Nimet Yıldırım, "Ardâvîrâf ve Ardâvîrâfnâme", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2008, ss. 37-56.
[21] Dante'nin eğitim hayatında döneminin meşhur yazarlarından Brunetto Latini'nin yeri ve önemi hakkında bkz. A. N. Wilson, *Âşık Dante*, çev. Mustafa Zeki Çıraklı, Hece Yay., Ankara 2013, 63-68.

Guinzelli'den ise duygularını dizelere dönüştürme sanatını öğrendi. Dönemin önemli şairlerinden Guido Cavalcanti, yetişkinlik çağının en yakın dostu oldu.[22] Bu arada Latin şiirini, Vergilius ile Ovidius'un yapıtlarını inceledi. Latin ve Yunan edebiyatıyla yetinmeyen Dante, felsefeye ve din bilimlerine ilgi duyup Yunan ve İslam filozoflarının eserlerini okudu. Aquinolu Thomas (1225-1274) gibi dinbilimcilerin görüşlerine ilgi duydu.[23]

Dante'nin yaşadığı yıllarda İtalya'da da feodalite yerini cumhuriyetlere, krallıklara, senyörlüklere ve komünlere bırakmış, ancak farklı yönetimleri savunan siyasi partiler arasında ayrılık ve çatışmalar, iç çekişmeler, iktidar kavgaları şiddetlenerek devam etmişti.[24] İşte böyle bir kargaşa, hercümerc içinde Dante de siyasete atılmış ve mensup olduğu siyasi partinin (Ak Guelfler) saflarında 1289 yılında Arezzo'da[25] Ghibellinlere karşı yapılan Campaldino savaşına katılmıştır.[26]

Papalıkla (Guelfo) imparator taraftarları (Ghibellino) arasındaki üstünlük mücadelesinin devam ettiği yıllarda Dante, Hekimler ve Eczacılar loncasına seçilerek Floransa kent yönetiminde etkin görevler üstlenmiştir. Yönetimin/gücün el değiştirmesi ve Kara Guelflerin iktidara gelmesiyle birlikte Dante, para ve iki yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır. Dante para cezasını ödeyemeyince, ölüme mahkum edilmiş, bu sıkıntılı süreçte Roma'ya sürgüne gönderilmiştir. Bu süreçte uzlaşı çabaları sonucunda Floransa'da sürgün edilenlerin geri dönebilmesine ilişkin bir karar çıkmışsa da siyasette aktif rol oynayan, muhaliflerle toplantılar düzenleyen Dante'nin ismine yer verilmemiştir. Daha sonra 1315 yılında Dante için de af çıkarılmışsa da çok sevdiği Floransa'ya dönmemiştir. Bu sebeple Dante, bir kez daha ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ömrünün son

---

[22] Guido, Dante'nin sadece yakın arkadaşı değil aynı zamanda şiir sanatındaki akıl hocalarından biridir. Wilson, *Âşık Dante*, 171.

[23] *Dante Alighieri, İlahi Komedya,* çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yay., İstanbul 2021, 9-10; Mustafa Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2015, 34-36. Dante üzerinde çeşitli tesirler bırakan şairler, edipler, filozoflar, sanatkârlar ve din adamları hakkında bkz. İ. Hikmet Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., yy., 1964, 21; Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce,* 38-41. Wilson, *Âşık Dante*, 63-68, 147-157, 196.

[24] Dante'nin doğduğu Floransa'da siyasi durum ve iç çekişmeler hakkında bkz. Wilson, *Âşık Dante*, 37-50.

[25] Dante'nin süvari olarak katıldığı bu savaşta Floransalı papalık yandaşları, Arezzolu krallık yandaşlarını bozguna uğratmışlardır (1289). *İlahi Komedya*, 183.

[26] *İlahi Komedya*, 11; Wilson, *Âşık Dante,* 115-124.

altı yılını Verona ile Ravenna'da geçiren Dante, yirmi yıla yakın bir sürgün hayatı sonunda 1321 yılında Ravenna'da sıtmadan ölmüştür.[27]

Sıkıntılı yaşamına rağmen pek çok eser veren Dante'nin başyapıtı, hiç şüphesiz *İlahi Komedya (Divina Commedia)*dır. Cehennem, Araf ve Cennet başlıkları altında üç bölümden oluşan bu manzum eserini, 1307'de yazmaya başlamış, ölümünden kısa bir süre önce 1321 yılında da tamamlamıştır. "Divina" sıfatı, müellifin kendisi tarafından verilmiş bir unvan değildir. İlahi Komedya'nın orijinal adı Commedia (sonu sevinç ve neşeyle biten) olup divina sıfatı ilk defa, konusu/muhtevası itibariyle ve uyandırdığı hayranlık dolayısıyla yazılışından birkaç asır sonra 1555 Venedik baskısında kullanılmıştır. Bu tarihten sonra *Divina Commedia (İlahi Komedya)* olarak anılmıştır.[28] Muhtemelen bu sıfat, eserin başından sonuna Tanrı'nın kendini hissettirmesinden ve halkın tıpkı kutsal kitaba ilgi gösterdiği gibi *Commedia*'ya aşırı yöneliminden kaynaklanmıştır.[29]

Daha çok şair kimliğiyle tanınan Dante, öteki dünyaya (Cehennem, Araf, Cennet) yaptığı düşsel geziyi şiir formunda anlatır.[30] İtalyanların en büyük şairlerinden biri olan Dante, kendi eserinden "kutsal şiir" diye bahseder. İlahi Komedya gerek İtalyan dil ve edebiyatının gerekse Batı edebiyatının önemli şaheserlerinden ve kaynaklarından biri sayılır. Hatta Hıristiyanlığın en büyük şiiri kabul edilir.[31] Şu da bir gerçek ki Dante'nin eseri sadece edebiyat âlemini ilgilendiren bir şiir kitabından ibaret değildir. Onda Dante'nin içinde yetişmiş olduğu muhitin ailevi ve ananevi hususiyetlerine, yaşamış olduğu asrın tarihine, dini, siyasi ve içtimai hayatına, ilmi ve bedîî varlığına dair birçok bilgiler vardır.[32] Alegori tarzında yazılmış bir öz yaşam öyküsü olan[33] bu eser, âdeta bir

---

[27] Geniş bilgi için bkz. *İlahi Komedya*, 9-13, 29-30; Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 7-17; Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 24-33. Ravenna senyörü tarafından himaye edilen Dante, bir heyetle birlikte Venedik'e sefir olarak gönderilmiş, Venedik'ten dönüşte hayata veda etmiştir. Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 17; Wilson, *Âşık Dante*, 288-290.

[28] *İlahi Komedya*, 16; Mahmut H. Şakiroğlu, "İlâhî Komedyâ", *DİA*, XXII/68; Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 35.

[29] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 24.

[30] *İlahi Komedya*, 17.

[31] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 23-24; Şakiroğlu, "İlâhî Komedyâ", *DİA*, XXII/68. Dante'nin İtalyan dil ve edebiyatına katkısı hakkında geniş bilgi için bkz. Wilson, *Âşık Dante*, 213-223.

[32] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 3.

[33] Wilson, *Âşık Dante*, 65.

ortaçağ ansiklopedisi niteliğindedir.[34] Çağının panoramasını bütün renkleriyle yansıtmayı başaran önemli bir eserdir.[35]

Kuşkusuz cehennem ve cenneti tasavvur ve tahayyül eden ilk şahsiyet Dante değildir. Dante'den önce de Homeros, Vergilius,[36] Sens piskoposu Audrade, Hamburg piskoposu Ranbert, İslam dünyasından Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Senâî-yi Gaznevî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi bazı önemli isimler bu konuya değinmişlerdir. Ama ilk kez Dante, diğerlerinden farklı olarak ortaçağ kaynaklarından, kutsal metinlerden, tarih, mitoloji, edebiyat ve felsefeden yararlanarak, bilhassa "ustam" diye hitap ettiği Vergilius'un Aeneis destanını örnek alarak düşsel bir öteki dünyayı şiir diliyle ahenktar bir bütün halinde görsel bir destana dönüştürmüştür.[37]

Bununla birlikte bazı araştırmacılar, ünlü İtalyan şair Dante'nin, yaklaşık kendisinden bin yıl önce yazılan Ardâvîrâfnâme'den etkilenmiş olabileceğini ikisi arasındaki şaşırtıcı benzerliklerden hareketle ileri sürmüşlerdir. Hatta bu iddiaya göre Dante'nin İlahi Komedya'sı türünde yazılmış eserler arasında en çok benzerlik, bu ikisi arasında gözlemlenmektedir.[38] Aynı şekilde metinlerarasılık bağlamında yoğun bir biçimde mevzu, düşünce, muhteva, ana motif ve tasvir/sahne benzerliklerine dikkat çekilerek Dante'nin, başta Hz. Peygamber'in miracını konu edinen kitaplar olmak üzere Ebü'l-Alâ el-Maarrî (Risaletü'l-Gufran)[39] ve İbnü'l-Arabî (el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye)'den

---

[34] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 32; *İlahi Komedya*, 18; Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 206. Yazıldığı çağa göre bir ansiklopedi niteliğinde olan İlahi Komedya'da ismi geçen edebiyatçı, düşünür ve bilim adamları hakkında bkz. Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 206-208.

[35] Wilson, *Âşık Dante*, 77.

[36] Dante'nin Vergilius'tan yararlandığı, bol bol istifade ettiği aşikârdır. Bu dahi şairi kendisine rehber olarak seçmiş olması da bunu ispat etmektedir. Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 27.

[37] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 25-27; *İlahi Komedya*, 18.

[38] *Ardâvîrâfnâme*, 70-77. Ardâvîrâfnâme ile İlahi Komedya'nın farklı yönlerden karşılaştırması için bkz. Nimet Yıldırım, "Ardavirâfnâme ve İlahi Komedya", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4/2, 2009, ss. 5-18; Deniz Şensoy, *İlahi Komedya ile Erdâvîrâfnâme'nin Karşılaştırması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

[39] Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin *Risâletü'l-Gufrân*'ı, Arap edebiyatında manevi âleme, cennet ve cehenneme yapılan hayali yolculuğu ve bu yolculukta meydana gelen olayları konu edinen önemli eserlerden biridir. İlahi Komedya'dan yaklaşık iki buçuk asır önce Halepli şair ve edip İbnü'l-Kârih'in 1033 yılında Maarrî'ye yazdığı mektuba cevap olarak kaleme alınmıştır. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, eserinin birinci bölümünde İbnü'l-Kârih'i göklere çıkararak cennet ve cehennemde seyahat ettirir. Bu gezinti sırasında İbnü'l-Kârih'i Arap dili ve edebiyatı alanında ün kazanmış birçok edip ve şairle buluşturur ve onlarla dil, nahiv, edebiyat ve felsefe konularında münazara yaptırır. Bu şekilde kendi edebi ve felsefi düşüncelerini ortaya koymaya çalışır. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Gufran Risalesi*, çev. Nevzat H. Yanık-Selami Bakırcı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2017, 11-12; A. Cüneyt Eren, "Risâletü'l-Gufrân", *DİA*, XXXV/127-128.

çok fazla etkilendiği hatta birçok konuda yararlanıp ilham aldığı, doğrudan alıntı yaptığı da iddia edilmektedir.[40]

Burada şu hususa da temas etmeyi önemli görmekteyiz. Biz tüm bu görüşleri de dikkate almak suretiyle tezimizin ikinci bölümünde eserlerin içeriğini, çeşitli başlıklar altında mukayese ederek ortak noktalarını, benzer veya farklı yönlerini ortaya koymaya çalıştığımız için şimdilik bu kadarla iktifa ediyoruz.

[40] Başta söz konusu iki eser olmak üzere İslami kaynakların, Dante'nin İlahi Komedya'sı üzerindeki etkilerini, karşılaştırma yöntemiyle düşünce ve biçim bakımından benzer ve farklı yönlerini tespit ederek somut örneklerle ortaya koyan çalışmalar hakkında bkz. Miguel Asin Palacios, *Dante ve İslam*, çev. Güneş Ayas, Okuyan Us Yay., İstanbul 2010; Hilmi Ziya Ülken, "Dante ve Miraç: Divina Comedia'nın İslami Kaynakları", *İstanbul Halkevleri Dergisi*, cilt: 5, sayı: 58, 1946, ss. 4-7; Abdurrahman Bedevî, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, çev. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 2010, 51-67; Anastasiya Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019; Anastasiya Uçar-Ömer İshakoğlu, "Dante'nin İlâhî Komedya'sında Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin İzleri", *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)*, 2/1, 2019, ss. 77-114; Sena Usluoğlu, *Dante'nin İlahi Komedya'sının Arap Edebiyatındaki Referansları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2023. İlahi Komedya'nın kökleri hakkında ayrıca bkz. Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 38-41, 234-259.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ DİN VE İNANÇLARDA MİRAÇ TASAVVURLARI

Miraç/yükseliş, dini tasavvurlarda kişinin yeryüzünden kendi âleminden ayrılıp fizikötesi/doğaüstü ve semavi âleme geçişini ve seyahatini ifade eder.

Bilinen bütün dinsel düşünce ve inanç sistemlerinde insanın doğaüstü ya da fizikötesiyle ilişkisi, yeraltı ve yerüstü seyahatleri önemli bir yer tutar. Birçok inanç sisteminde ahiret, hesap, cennet, cehennem gibi temel motiflere ve düşünce kalıplarına rastlanır. Bunların hemen hepsinde fizikötesi evren, insanın özünü oluşturan ruhun asli vatanı olarak nitelenir ve maddi hayatın sona ermesiyle birlikte insanın fizikötesi evrene tekrar döneceği düşüncesi işlenir. Fizikötesi, insanın dünya yaşantısının değerlendirildiği bir yerdir. Buna göre, kişi asli vatanı olan bu fizikötesi evrende ceza veya ödül ortamında sonsuz bir hayat sürdürecektir. Dolayısıyla geçici, fani dünya hayatının aksine tanrısal güçle ilişkilendirilen fizikötesi hayat, dindarlarca hedef seçilen, arzulanan ve ulaşılmak istenen bir hayattır.[41]

Dini geleneklerde başka âleme geçiş ve yükselişle ilgili farklı motifler kullanılsa da insanın fizikötesi âlemle en yaygın ilişki kurma yollarından birisi hiç şüphesiz miraçtır. İlahi âlemin ve Tanrı'nın gökte (yukarıda, yüksekte, yücelikte) olduğuna inanıldığından dolayı miraç motiflerinde genellikle büyük değer atfettiği ve ulaşmayı hedeflediği semavi âleme, göğe doğru bir çıkış söz konusudur. Peygamberler ve dini önderler, kahramanlar, ilahi varlıklar (melekler) ya da yükseliş araçları vasıtasıyla maddi âlemden ayrılarak göğe doğru, ilahi âleme yükselir. Bu yolculuk; yükseliş tecrübesini yaşayan kişinin yeryüzünden alınması, dünya semasına ve göğün katlarına (Ay, Güneş, yıldız ve gezegenlere) çıkması, rehberleri eşliğinde ahiret ahvalini, cennet ve cehennemi (ceza ve mükâfat yurdunu) görmesi, ilahi huzura çıkma, tanrıdan mesaj/vahiy alma, yeryüzüne dönüş ve vahyi insanlara iletme gibi birtakım aşamalardan oluşur.[42] İnanç sistemlerine fenomenolojik[43] bakıldığında bu tür aşamaların yanı sıra hemen hepsinde çeşitli yükseliş

---

[41] Şinasi Gündüz-Yavuz Ünal-Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslam'da Miraç*, Vadi Yay., Konya 1996, 10-12.

[42] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 13-16.

[43] "Günümüzde bilinen felsefe anlayışı ve yöntemi olarak fenomenoloji, Husserl'e göre, deneyim ya da

vasıtaları bulunur ve bunlar ilahi sırlara vakıf olma ve ilahi öğretileri/emirleri alma gayesine matuf olarak gerçekleştirilir.[44]

Şimdi de Yahudilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştîlik gibi kurumsal dinlerle öteki dini geleneklerde bulunan miraç tasavvurlarına örnekleme yoluyla kısaca temas etmek istiyoruz.

1.1. YAHUDİLİKTE MİRAÇ

Yahudi geleneğinde özellikle son dönem Yahudi literatüründe miraç tasavvurları önemli bir yer teşkil eder. Yahudi literatürü içerisinde yer alan çeşitli metinlerde Hz. İdris (Enoch/Hanok), Hz. İbrahim, Hz. Yakup,[45] Levi, Hz. Musa ve İşaya gibi peygamberler ve bazı tarihsel şahsiyetlerin de yeryüzünden ilahi âlemlere çıktıklarına/yükseldiklerine inanılır.[46]

Yahudi literatüründe miracından bahsedilen önemli peygamberlerden biri Hz. İdris'tir. Hatta Hz. İdris'in iki kez semaya yükselme olayını yaşadığına inanılır. Yahudi geleneğine göre Hz. İdris, ilahi öğretileri almak ve Tanrı'yla mülaki olmak üzere iki melekle yedi kat semaya yükseltilir ve yedinci katta Tanrı'yı görür. Mevzubahis miraçla ilgili Maniheist metinlerde yer alan ifadelere göre Hz. İdris, bir rüzgâr arabasına bindirilerek seyahat ettirilir.[47] Semaya yükseliş olayı sonrası Hz. İdris, otuz gün daha yeryüzünde yaşamış ve sonra melekler onu alıp tekrar en üst semavî âleme götürmüşlerdir. Hatta Hz. İdris'in yeryüzü yaşantısının sonunda ölmeden ilahi âleme çıkarıldığı sırada semada, daha sonra yükselecek kişilere kılavuzluk etme görevini yerine getiren melek Metatron'a dönüştüğü ifade edilir.[48] Aynı şekilde erken dönem

---

tecrübemizi, kökenlerinden ve gelişiminden ayrı ve tarihçi, sosyolog ya da psikologların sunduğu nedensel açıklamalardan bağımsız olarak, gerçekte olduğu şekliyle ve dolayımsız bir tarzda betimleme teşebbüsüne karşılık gelir." Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 343.

[44] Yükseliş sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 27-33.

[45] Yakup (as) rüyasında gökyüzüne ulaşan bir merdiven dikildiğini ve başının göklere eriştiğini, Tanrı'nın meleklerinin bu merdivenden çıkıp indiklerini görür. Yaratılış, 28/12.

[46] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 45. Yahudi mistisizminin ana kaynağını oluşturan Heykalot literatüründe ve apokrifal metinlerde göğe yükselme hadiseleri hakkında bkz. Ceyhun Yılmaz, *Heykalot Literatüründe Metatron Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, 35-41.

[47] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 23-24.

[48] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 47-48; Yılmaz, *Heykalot Literatüründe Metatron Kavramı*, 89-100.

müfessirlerinin büyük bir kısmı, tartışmalı olsa da Meryem suresi 57. ayete istinaden[49] Hz. İdris'in henüz hayatta iken ruhen ve bedenen göğe yükseltildiğini iddia ederler.[50]

Miraç tecrübesini yaşayan önemli peygamberlerden bir diğeri de Hz. İbrahim'dir. Yahudi geleneği ve literatüründe melek Yahoel tarafından semavî bir vasıtayla bulut içinde göğe yükseltilen Hz. İbrahim'in, Rabbinin tahtını müşahede edişiyle ilgili tasvirlere rastlanmaktadır.[51]

Yahudi geleneğinde miraç tecrübesini yaşayan kişilerin başında hiç şüphesiz Hz. Musa gelir. Eski Ahit'e göre Rab, birtakım yasalar ve buyrukların yer aldığı levhaları Musa peygambere vermek için Sina dağına çağırır. Hz. Musa, etrafı yedi gün kaplayan bulutun içinden dağa çıkar ve kırk gün kırk gece dağda kalır.[52] Söz konusu yükseliş hadisesinde, Tanrı'nın Musa'ya seslenmesinde ve Musa'nın dağa çıkışında bulutun bir vasıta olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Her ne kadar Hz. Musa'nın Tanrı'yla buluşması yeryüzünde (Sina dağında) cereyan eden bir olay olsa da sonraki dönem Yahudi geleneğinde Musa'nın bu çıkışı, yedi kat semavi âlemlere yükselmek şeklinde yorumlanmıştır.[53] İbranca (Neo Hebraic) metinlerde ve Samaritan/Sâmirî literatüründe de Hz. Musa'nın yeryüzünden ayrılarak semavî âlemlere yükseldiğinden bahsedilir.[54]

Yahudi geleneğine göre ilahi mesajın, kitabın ya da tabletlerin alınması, miraç tecrübesini yaşayan kişilerin miraca çıkışlarının temel sebeplerinden birisidir.[55]

1.2. HIRİSTİYANLIKTA MİRAÇ

Tanrısal âleme yükselme tasavvuru veya simgeciliği, diğer din ve mistik anlayışlarda olduğu gibi Hıristiyanlıkta da mevcuttur.[56] Hıristiyan geleneğinde semavi âleme yükselişle ilgili ilk akla gelen isim Hz. İsa olsa da[57] tam anlamıyla miraç motifine

---

[49] Meryem 19/57.
[50] Geniş bilgi için bkz. Abdurrahim Kaplan, "Meryem Suresi 57. Âyet Bağlamında Hz. İdrîs'in (as) Göğe Yükseltilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2020, cilt: 20, sayı: 1, ss. 63-83.
[51] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 48; Salih Sabri Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/132.
[52] Çıkış, 24/12-18.
[53] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 46-47.
[54] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 15.
[55] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 45.
[56] Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yay., İstanbul 2009, 121.
[57] Hz. İsa'nın gökten inen melekler eliyle dirilişi ve daha sonra göğe yükseltilmesi (Matta, 28/1-10; Markos, 16/1-20) ilahi âleme yükselme olarak değerlendirilmiştir. Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/132. Ancak Yeni

örnek olarak Pavlus'un miracı gösterilir. *The Apocalypse of Paul (Pavlus'un Gizli Öğretisi)* veya *Revalation of Paul (Pavlus'un Vahyi)* gibi eserlerde Pavlus'un göksel, semavi âleme yolculuğu anlatılır. MS II. yüzyıl civarında derlendiği düşünülen *The Apocalypse of Paul* adlı metinde Pavlus'un Kudüs yakınlarındaki Jericho Dağı'nda bir melek tarafından alınarak semaya çıkarılmasından, sırasıyla onuncu semavi âleme kadar seyahatinden bahsedilir.[58] Yine MS IV. yüzyılın sonlarında (388?'de) derlenen *Revalation of Paul* ya da *The Vision of Paul* adlı apokaliptik eserde de 2. Korintliler 12/1-5'teki pasajlara dayanarak üçüncü göğe ve cennete götürülüşünden, birtakım gizli bilgilere muttali olduğundan söz edilir.[59] Bu göksel seyahatinde Pavlus, semavî âlemleri, cenneti, hayat ağacını, melekleri, baş melek Cebrail'i, ceza ve mükâfat sahnelerini, Nuh, İbrahim, İshak, Yakup, Yusuf, Musa, İşâya, Hezekiel, Yeremya, İlyas, Henok ve Tanrıoğlu olarak anılan İsa Mesih'i ve Meryem'i görür. Metinde tüm bu hadiseler, bizzat Pavlus'un ağzından aktarılır.[60]

Şöyle ki Pavlus, Kudüs'e doğru giderken yolda küçük çocuk suretinde olan bir melek görür. Aralarında geçen bir konuşmadan sonra melek Pavlus'a özel bir görevle geldiğini ve semavî âlemlere doğru yapacağı seyahatinde kendisine eşlik edeceğini bildirir. Pavlus, öncelikle zihnini toparlamak ve kötü düşünce ve fikirlerden sıyrılmak suretiyle yükseliş için hazırlanır. Daha sonra Jericho dağından semavî âlemlere doğru olan seyahatine başlar. Öncelikle Kudüs'e gider ve orada havarilerle karşılaşıp selamlaşır. Kutsal ruh (melek) ile sırasıyla göğün katlarına çıkan Pavlus, dördüncü semada yeryüzündeki hayatlarından sonra ruhların mezarlarından çıkarılarak yargılanmaları ve kötü ruhların cezalandırılmalarını müşahede eder. Buradaki bir yargılama esnasında yeryüzü hayatında yaptığı kötü amellerini inkâr eden bir ruha karşı çeşitli şahitlerin nasıl aleyhte şahitlik yaptıklarını izler. Pavlus ve ona eşlik eden havariler diğer semalara da birlikte çıkarlar.[61]

Ahit'te yer alan Hz. İsa'yla ilgili bu yükseliş tasavvurunun miraç motifi içerisinde değerlendirilecek bir olay olmadığı ifade edilir. Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 57-58.

[58] Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, 29.

[59] Söz konusu pasajlarda "Pavlus'un seyahatinin bedensel mi yoksa ruhsal mı olduğu kesin değildir." denilmektedir.

[60] Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, 28-29.

[61] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 59-60.

1.3. ZERDÜŞTÎLİKTE MİRAÇ

İlahi dinlerden en ilkel kabile dinlerine kadar hemen her toplumda ilahi âleme yükseliş ve Tanrı ile buluşma, konuşma, birtakım ilke ve emirler getirerek yeryüzüne dönüş motifleri bulunmaktadır. Fizikötesi evrene seyahatlerde bulunup öte âlem (berzah, cennet, cehennem) hakkında birtakım bilgiler verme, eski İran dinsel inanışında da önemli bir yer tutmaktadır. Zerdüştîler, "yaratıcı" tarafından özel yeteneklerle donatılan ve kötülüklerden sakınan üstün kişi ve rahiplerin, kutsal makamlarca görevlendirilerek "metafizik evren"e veya daha yaygın ifadesiyle "ölüler diyarı"na gittiklerine, yüce makamlarında oturan tanrılar, melekler ve diğer kutsallarla görüşüp dönüşte de dindaşları için birtakım kutsal mesajlar getirdiklerine inanmaktaydı.[62]

Eski İran dini geleneğinde yükselişle ilgili ilk akla gelen isim Zerdüşt'tür. Zerdüşt'ün semavî âleme seyahatinden bahseden metinlere göre Zerdüşt (Zostrianos), çölde evrenin yaratılışı ve idaresi, üstün güçler konusunda zihin karışıklığı ve düşünce kargaşaları içerisindeyken kendisine çocuk suretinde görünen bir ışık/nur meleği gelir ve onu bu zihinsel karışıklıktan kurtarmak için fizikötesi âlemlere doğru ruhsal bir seyahate çıkarır. Bir ışık bulutu içerisinde melekle birlikte gök tabakalarına doğru seyahate çıkan Zerdüşt, birer birer semavî âlemleri geçer, semanın katlarında çeşitli ruhlarla karşılaşır ve böylece dünyada zihnini meşgul eden çeşitli sorulara cevaplar bulur. Yolculuğunu tamamlandığında tekrar yeryüzüne döner.[63]

Zerdüşt'ün yanı sıra İslam öncesi İran edebiyatında Sâsânîler döneminde (MS 226-651) iki önemli metafizik âleme seyahatten söz edilir. Bunlardan biri, Sâsânî imparatorluğunun dini teşkilatının en yüksek makamlarında bulunan, üst düzey din önderlerinden biri olan Kerdîr'in (III. yüzyıl); diğeri ise yine önde gelen din adamı ve ünlü mûbedlerden Ardâvîrâf'ın cennet, araf ve cehennem yolculuğudur.[64]

Kerdîr'in miracı, yolculuk esnasında yanında bulunan, kendisine yoldaşlık edenler tarafından şöyle aktarılır: "Kerdîr, doğu tarafından gelen güzel bir kadın (kutsal ruh) ile karşılaşır. Kadın onu aydınlık bir yoldan doğuya doğru götürür ve altın tahtlar üzerinde oturan bazı tanrıların/hükümdarların huzuruna çıkarır. Daha sonra birlikte içerisi

[62] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 54; *Ardâvîrâfnâme*, 11.
[63] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 55.
[64] *Ardâvîrâfnâme*, 17-18.

yılanlar, akrepler ve zararlı sürüngenlerle dolu, çok derin ve geniş derelere/nehirlere (cehenneme) uğrarlar. Bu ırmakların üzerinde kıldan ince kılıçtan keskin köprüler vardır. Ötelerden gelen bir görevli ellerinden tutar ve Kerdîr ile kılavuzluğunu yapan kadını o esnada alabildiğine genişleyen Çînvâd köprüsünden geçirir. Köprüden geçtikten sonra da doğuya doğru, göklerin yüce makamlarına gizemli yolculuklarını sürdürürler..."[65]

Kerdîr'in yanı sıra İran edebiyatının en kapsamlı metafizik yolculuklarından biri de hiç şüphesiz Ardâvîrâf'a aittir. Konumuzun da temelini teşkil eden Ardâvîrâf'ın rüya âleminde cennet ile cehenneme yaptığı metafizik yolculuğu genel hatlarıyla şöyledir:

"Eski İran'da özellikle Büyük İskender'in İran'a saldırıp Kutsal Avesta ile tefsirini (Zend) yaktırması sonrası, siyasi bölünme ve rekabetin yanı sıra, dinsel bozulmalar ve çözülmeler baş gösterince Mezdiyesnâ din adamları ve mûbedler üst kurulu, kurtuluş yolu olarak Tanrı'dan dinsel konulara dair birtakım bilgiler getirip dindaşlarına sunması, dini kaynakları ve ahlaki değerleri yeniden ihya etmesi amacıyla kendi içlerinden ömrü boyunca tek bir günah bile işlememiş olan birini, yani din bilginleri arasından Ardâvîrâf'ı seçerek öteki âleme ve ölüler diyarına gönderirler. Onun bu yolculuğu, Zerdüşt bağlılarınca son derece kutsanan üç büyük tapınaktan biri olan Âzerfernbağ ateşkedesinde başlamıştır. Ardâvîrâf ilk önce dinin gereği olarak yıkanıp temizlenir, yeni elbiseler giyer, bir şeyler yiyip içtikten sonra kendisi için hazırlanan odaya geçer ve dinlenir. Din önderlerinin elinden üç kadeh meng içip akabinde baj okuyup dua ettikten sonra derin bir uykuya dalar. Ardâvîrâf, yüksek rütbeli bir melek olan ve Tanrı'nın özel elçisi Surûş ve kutsal ateşin ruhu olan tanrı Âzer adlı iki büyük meleğin eşliğinde yedi gün yedi gece ruhsal seyahate çıkar. Bu sırada kutsal ölümsüzlerle, peygamber Zerdüşt Spitemâ, Zerdüşt'ün oğlu İsetvester, hükümdar Goştâsp ve veziri bilge Câmâsp başta olmak üzere diğer din büyükleri, din önderleri ve Mezdiyesna inanırları ile karşılaşıp tanışır. Ay, gezegenler/yıldızlar ve güneş ülkelerini, cennet, araf ve cehennemi gezer ve günahlarıyla sevapları eşit olanların durumlarını, öteki dünyada iyilere verilen ödülleri, kötü ve günahkârların cezalarını görür. Son olarak da Mazdeizm'in en büyük meleklerinden Behmen ile birlikte sonsuz aydınlıklar diyarına,

[65] *Ardâvîrâfnâme*, 19-20. Sâsânîler dönemi ünlü din adamı Kerdîr kitabeleri ve metafizik seyahati hakkında geniş bilgi için bkz. Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı Tarihi*, Pinhan Yay., İstanbul 2012, 400-407; Nimet Yıldırım, "Fars Edebiyatında Metafizik Yolculuklar", *Doğu Esintileri*, sayı: 2, 2014, ss. 177-212, 181-189.

tanrı Ahura Mazda'nın huzuruna çıkar. Ondan birtakım vahiyler/bilgiler/emirler alır. Tanrı'dan aldıklarını insanlara iletmek üzere yedinci gün dünyaya geri döner ve Ardâvîrâf'a tekrar yemek, su ve şarap sunulur, çeşitli ayinler yapılır. Ardından Ardâvîrâf, gördüklerini anlatır, böylece yolculuk serüveni bilge bir kâtibe de yazdırılarak kayıt altına alınır.[66]

Genel hatlarıyla diğer dinlerdeki miraç tasavvurları ve özelde ele alınan konuyla bağlantılı Ardâvîrâf'ın miracı hakkında bilgi verdikten sonra şimdi de mukayese yapmamıza ve konunun anlaşılmasına imkân sağlaması için İslam düşüncesindeki miraç anlayışı ve anlatılarına kısaca temas etmek istiyoruz.

1.4. İSLAM'DA MİRAÇ

Sözlükte "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamındaki "urûc" kökünden türeyen "mi'râc" kelimesi, "yukarı çıkma ve yükseliş vasıtası, merdiven" demektir. Terim olarak ise Hz. Peygamber'in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder.[67] İslami literatürde kimileri tarafından farklı olarak değerlendirilse de çoğunlukla miraç kavramı, Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülüşünü ifade eden isrâyı da kapsayacak şekilde aynı anlamda yaygın kullanılır. Kaynaklarda isrâ ve miraç şeklinde iki ayrı hadiseden söz edilse de miraç kelimesiyle her iki hadise birlikte kastedilir. Her iki deyim de Hz. Peygamber'in hayatındaki olağanüstü bir olayla ilgilidir.[68]

Diğer din ve inançlarda da olduğu gibi İslam kültüründe de miraç (göğe yükseliş) hadisesi, önemli bir yere sahiptir ve hatta Hz. Peygamber'in peygamberliğine delalet eden en büyük mucizelerinden biri olarak kabul edilir.[69]

---

[66] *Ardâvîrâfnâme*, 23-39, 83-150.

[67] Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/132.

[68] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2004, 120; Ayşe Taşkent, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları,* ed. Ayşe Taşkent-Nicole Kançal-Ferrari, Dergah Yay., İstanbul 2021, I/47-48. İsrâ ve miracın birbirinden ayrı ve bağımsız, tamamen farklı bir mahiyet ve muhtevaya sahip olduğu görüşü hususunda bkz. Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği,* 275-283.

[69] Said Havva, *Hadislerle Hz. Peygamber'in Hayatı (el-Esas fi's-Sünne*, çev. Abdurrahim Ali Ural v.dğr., Hikmet Neşriyat, İstanbul tsz., I/386; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, Akbel Yay., İstanbul 1991, 17; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2011, 350; Taşkent, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", I/47. İsrâ ve miraç hadisesinin mucize olup olmadığı veya mucizenin şartlarını taşıyıp taşımadığı konusunda bkz. Salih Sabri Yavuz, *İslâm İnancında İsrâ ve Mirac*, Pınar Yay., İstanbul 2011, 169-198.

İsrâ ve miraç hadisesinin, Kur'an'dan bazı referanslarının yanı sıra siyer ve hadis[70] kaynaklarında geniş yer tuttuğu görülmektedir. Ancak nerede, ne zaman, niçin, nasıl vuku bulduğu konusunda ciddi bir ihtilaf söz konusudur.[71] Bu konuya eserlerinde mücmel veya mufassal olarak temas eden müellifler, Hz. Peygamber'in miraca çıkış zamanıyla ilgili farklı tarihler ileri sürmüş, farklı görüşler serdetmişlerdir. Bu rivayetlere göre miraç, Hz. Peygamber'e risalet verilmeden önce,[72] peygamberlik verilip ilk vahye muttali olduğunda, risaletin beşinci yılında, onuncu yılında, hicretten bir yıl (yahut on sekiz, on altı veya sekiz ay) önce gerçekleşmiştir. Tarih konusunda ihtilaf varsa da Mekke döneminin sonlarına doğru, hicrete yakın bir dönemde vuku bulduğu ittifakla kabul edilmiştir.[73] Yine isrâ ve miraç hadisesinin gerçekleştiği ay ve gün de kesin olarak belli değilse de hicretten bir süre önce Recep ayının 27.[74] gecesinde tahakkuk ettiği görüşü ağır basmaktadır.[75]

Bazı farklı tarihler verilmekle beraber genel kabule göre Hz. Peygamber'in miraç mucizesi, bir arayış döneminde vuku bulmuştur. Mekke'de İslam'ı tebliğ sırasında büyük güçlük ve sıkıntılar çeken Hz. Peygamber'e bi'setin 10. yılında Tâif'ten mükedder bir şekilde döndükten sonra maneviyatını artırmak için ilahi bir mükâfat olarak verilmiştir.[76] Hamidullah'ın ifadesiyle Mekke'de tebliğ faaliyetlerinin zorlaşması ve bilhassa Tâif yolculuğundan sonra kırılma noktasına gelmesinden dolayı Hz. Peygamber'i onurlandırıp ödüllendirmek isteyerek göklerdeki kendi katına, huzuruna davet etmiştir.[77] İsrâ ve

---

[70] Hadis literatüründe isrâ ve miraç rivayetlerinin yeri, değeri ve sayısal dağılımı hakkında bkz. Ahmet Molu, *Mi'rac Hadislerinin Hadis Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, 11-47; Taşkent, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", I/49-50.

[71] İsrâ ve miraç etrafında yapılan tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Taşkent, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", I/57-60.

[72] Buhârî ve Müslim'in kayıtlarına göre kendisine vahyedilmeden önce Mescid-i Harâm'da uyuyorken üç kişi (melekler) gelip götürmüştür. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987, Menâkıb 21 (h.no: 3377); Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar*, thk. M. Fuat Abdulbaki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz., İman 262.

[73] İsrâ ve miraç hadisesinin tarihlendirilmesi hususunda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Said Havva, *Hadislerle Hz. Peygamber'in Hayatı*, I/387; Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 49-51; Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 91-92; Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 358-361; Yavuz, *İslâm İnancında İsrâ ve Mirac*, 85-90.

[74] Hadisenin gerçekleştiği gün/ay ile ilgili tartışmalar için bkz. Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 50-51.

[75] Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 51.

[76] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 132; Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 351; Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/134.

[77] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* 113, 120-121.

miracın temel amacının, Allah Resulü'nü hicrete ve inkâr edenlere karşı büyük silahlı mücadeleye hazırlamak olduğu da ifade edilmiştir.[78]

İslam kültüründe var olan isrâ ve miraç inancı, iki aşamalı bir süreci ihtiva eder. İlk safhada, geceleyin Mescid-i Harâm'dan yeryüzünde en kutsal sayılan üç mescitten biri olan Mescid-i Aksâ'ya (Kudüs'teki Beytülmakdis'e) gitmiş,[79] ikinci safhasında, Cebrail'in refakatinde[80] Burak adı verilen bir binekle semaya yükseltilmiştir.[81] Buna göre ayette ifade edildiği üzere Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi isrâyı,[82] buradan sonraki aşama ise rivayetlerde dile getirildiği üzere miracı ifade eder.[83]

Yaygın rivayetlere göre ilk önce önceki peygamberlerin de miraçta kullandığı[84] Burak'la Kudüs'e; oradan da gökyüzüne doğru sidretü'l-müntehaya kadar götürülmüştür.[85] Diğer bazı rivayetlere göre ise Hz. Peygamber'in evinin tavanı açılmış ve Cebrail, Hz. Peygamber'in elinden tutarak direkt en yakın göğe (dünya semasına) çıkarmıştır.[86] Dolayısıyla bu durumda Mescid-i Aksâ'ya uğramaksızın doğrudan doğruya göğe yükseltilmiştir.

İsrâ ve miracın mahiyeti ve keyfiyeti konusu da ihtilaflıdır. Hadisenin uykuda mı yoksa uyanıkken mi, bedenen mi yoksa ruhen mi vuku bulduğuna dair kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Konuyla alakalı farklı rivayetler, görüş ve düşünceler

---

[78] Said Havva, *Hadislerle Hz. Peygamber'in Hayatı*, I/385.

[79] İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ v.dğr., Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1955, I/396.

[80] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/403.

[81] Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 350; Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/132.

[82] İsrâ 17/1. İsrâ hadisesinin en temel dayanağını İsrâ suresinin ilk ayeti oluşturur. Bununla birlikte aynı surenin altmışıncı ayeti de bu olayla ilişkilendirilir.

[83] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 49-100. Müfessirlerin çoğu, Allah Resulü'nün semaya çıkışına Necm suresinin 1-18. ayetlerini delil göstermişlerdir. İlgili tartışmalar için bkz. Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 82-88; Yavuz, *İslâm İnancında İsrâ ve Mirac*, 36-56. Necm suresinin ilgili ayetlerinin anlamsal olarak miraç olayı ile ilgili olup olmadığı hususunda ayrıca bkz. Yavuz, *İslâm İnancında İsrâ ve Mirac*, 36-56; İhsan Arslan, "Mi'râc Hadisesine Farklı Bir Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 11, sayı: 56, 2018, 919-920.

[84] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/397.

[85] Müslim, İman 259.

[86] Buhârî, Enbiyâ 7 (h.no: 3164); Heysemî, Ebü'l-Hasen Nureddin, *Mecmeu'z-Zevâid*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1994, I/65-66.

bulunmakla beraber İslam âlimlerinin çoğu olayın bedenen ve uyanık halde (ruh ve bedenle) fiziki olarak cereyan ettiği görüşünü benimsemiştir.[87]

Diğer hususlarda olduğu gibi isrâ ve miracın Hz. Peygamber'in hayatında kaç defa vuku bulduğu da tartışmalıdır. Bazılarına göre isrâ biri uyanıkken diğeri de uyku halinde olmak üzere iki defa; kimilerine göre ise üç defa veya daha fazla meydana gelmiştir. Bunların biri ruh ve bedenle uyanıkken, diğerleri uyku halinde olmuştur. Bir diğer görüşe göre ise isrâ bir defa uyanıkken bedenle, miraç ise bir defa ruhen gerçekleşmiştir. Her ne kadar bir gecede mi yoksa ayrı ayrı gecelerde mi vuku bulduğu tartışmalı olsa da çoğunluğun görüşü her ikisinin de aynı gecede gerçekleştiği yönündedir.[88]

Hz. Peygamber'in miraç anlatıları ve tasvirleri, sözlü kültürün bir gereği olarak kaynaklarda genellikle parça parça yer almıştır. Özellikle de hadis kaynaklarında konularla ilgisi bağlamında parçalar halinde zikredilmiştir. Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya'da olduğu gibi olayı bütün safhalarıyla anlatan tek bir rivayet mevcut değildir. Miraç hadisesi, klasik kaynaklarda genel hatlarıyla şu şekilde tahkiye edilmiştir:

Mekke döneminde bir gece Resûlullah, Kâbe'de Hicr veya Hatîm denilen yerde[89] uykuda bulunduğu sırada[90] veya uyku ile uyanıklık arası bir halde iken[91] Cebrail gelmiş, göğsünü açıp zemzemle yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurup kapatmıştır. Akabinde Burak adlı hilkati değişik olağanüstü bir bineğe bindirip Beytülmakdis'e götürmüştür. Beytülmakdis'te bütün peygamberlerin ayak bastığı yerde durmuş,[92]

---

[87] İsrâ ve miracın mahiyeti konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 112-128; Yavuz, *İslâm İnancında İsrâ ve Mirac*, 95-138; Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/133-134; Taşkent, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", I/58. Buhârî ve Müslim gibi hadis otoritelerinin kitaplarında yer alan, "uyku ile uyanıklık arası bir halde iken…, yatağımda uzanmış yatıyordum…, uyurken…" şeklindeki ifadeler isrâ ve miracın ruhen gerçekleştiği görüşüne mesnet teşkil etmiştir.

[88] Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 13, 49-51; Yavuz, *İslâm İnancında İsrâ ve Mirac*, 90-94; Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/134; Arslan, "Mi'râc Hadisesine Farklı Bir Yaklaşım", 910-914. İsrâ ve miraç ile ilgili İslami literatürde a) İsrâ ve miracın uykuda meydana geldiği, b) İsrânın uyanıkken miracın ise uyku halinde vuku bulduğu, c) İslam âlimlerinin kahir ekseriyetine göre ise isrâ ve miracın ruh ve bedenle gerçekleştiği şeklinde üç temel görüş öne çıkmıştır. Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 167-169.

[89] Hz. Peygamber'in miraca götürüldüğü yer konusunda "Kâbe/Mescid-i Harâm, kendi evi ve Ümmü Hânî'nin evi" olmak üzere üç farklı rivayet zikredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 92-93; Arslan, "Mi'râc Hadisesine Farklı Bir Yaklaşım", 908-909; Taşkent, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", I/51.

[90] Kaynakların nakline göre Hz. Peygamber Hicr'de uyumakta iken Cibril gelmiş ve ayağıyla birkaç kez dürterek yatağından kaldırmış, kolundan tutarak mescidin kapısına götürmüş ve orada hazır bekleyen Burak'a birlikte binip çıkmışlardır. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/397.

[91] Müslim, İman 264.

[92] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/66.

bineğini diğer peygamberlerin bağladığı yere bağlamıştır.[93] Allah Resulü, Mescid-i Aksâ'da iki rekât namaz kılmış, peygamberliğinin tüm insanlığı kapsadığının göstergesi olarak[94] diğer bütün peygamberlere imam olup namaz kıldırmıştır.[95] Dışarı çıktığında kendisine fıtratın simgesi olarak su, süt, bal gibi yiyecek ve içecekler sunulmuştur. Yiyip içtikten sonra göksel seyahat başlamış ve Cebrail'in refakatinde dünya semasına çıkmıştır. Yukarı doğru çıkılan semaların her birinde mertebelerine göre sırasıyla Âdem, İsa ve Yahya, Yusuf, İdris, Harun ve Musa, Hz. İbrahim gibi peygamberlerle görüşmüştür. Son olarak altıncı/yedinci semada İbranilerin ve Arapların büyük atası Hz. İbrahim'le görüştükten sonra[96] binlerce meleğin girip çıktığı[97] beytü'l-ma'mûra, ardından da sidretü'l-müntehaya[98] yükseltilmiştir. Cennet ve cehennemi temaşa ettikten sonra nihayetinde göğün en üst katında arş-ı âlâda Allah'ın huzuruna çıkmıştır.[99] Rivayetlere göre miraçta huzur-ı ilahide beş vakit namaz farz kılınmış,[100] Bakara suresinin son ayetleri indirilmiş ve kendisine Allah'a ortak koşmayanların affedileceği müjdesi verilmiştir.[101] İlahi huzurdan çıktıktan sonra şafak sökmeden aynı gece Mekke'ye evine

---

[93] İbn Sa'd, Muhammed Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, I/214; Müslim, İman 259.

[94] Said Havva, *Hadislerle Hz. Peygamber'in Hayatı*, I/387.

[95] Allah Resulü'nün Mescid-i Aksâ'ya girip girmediği, orada namaz kılıp kılmadığı hakkındaki rivayetler ve tartışmalar için bkz. Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği*, 55-57; Taşkent, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", I/51-52. Genel kabul, orada peygamberlere namaz kıldırdığı yönündedir.

[96] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/406-407; Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe 71 (h.no: 3674); Müslim, İman 263-264. Hz. Peygamber'in hangi semada hangi peygamberle görüşüp konuştuğu, bunların sayısı ve sırası söz konusu rivayetlere göre değişkenlik göstermektedir.

[97] Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe 71 (h.no: 3674). Tam olarak Allah'ın huzuruna çıkmadan önce meleklerin bulunduğu kata vardıklarında yazıcı meleklerin kalem seslerinin/cızırtılarının duyulduğu rivayet edilir. Müslim, İman 263. Hz. Peygamber, miraç gecesinde Cebrail'i de ufku kaplamış bir halde asli suretinde altı yüz kanatlı olarak görmüştür. Buhârî, Bedü'l-halk 7 (h.no: 3060, 3062), Tefsir 53 (h.no: 4574-4576); Nicole Kançal-Ferrari, "Meleklerin Kanatları: Miraç Sahnelerinde İki Âlem Arasındaki Elçilerin Görselleştirilmesi", *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları*, ed. Ayşe Taşkent-Nicole Kançal-Ferrari, Dergah Yay., İstanbul 2021, I/332-333.

[98] Buhârî, Bedü'l-halk 6 (h.no: 3035). Kimi rivayetlerde sıralama değişmekte, ilk önce sidretü'l-münteha, sonra beytü'l-ma'mûr gelmektedir.

[99] Bu huzura çıkışta Hz. Peygamber'in bizzat Allah'ı görüp görmediği konusundaki tartışmalar için bkz. Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/134; Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 283-291.

[100] Rivayetlere göre ilk önce elli vakit namaz farz kılınmış, daha sonra Hz. Musa'nın tavsiyesi üzerine Hz. Peygamber, ümmetine ağır geleceğini söyleyerek Allah'tan vakit sayısını düşürmesini talep etmiştir. Bu talep doğrultusunda beş vakte indirilmiştir. Buhârî, Şalât 1 (h.no: 342); Müslim, İman 259, 263.

[101] Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995, III/536; Müslim, İman 279; Tatlı, *Kütüb-i Sitte'de İsrâ ve Mi'râc Hadisleri*, 72-121. Erken dönem hadis ve siyer kaynaklarında yer alan rivayetlerin kritiği için bkz. Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 149-271, 301-316.

dönmüş, sabah olunca da bu müşahedelerini ilk olarak amcası Ebû Talib'in kızı Ümmü Hânî'ye, daha sonra da Mekke halkına anlatmıştır.[102]

Sonuç itibariyle Hz. Peygamber'in miracının şekil ve mahiyetine dair ihtilaf ve tartışmalar yahut İslam âlimlerinin farklı görüş ve düşünceleri, farklı tercihte bulunmamızı zorlaştırsa da kanaatimize göre bu durum, bize diğerleriyle karşılaştırma imkânı sunmasına engel teşkil etmemektedir. Zira miraçla ilgili erken döneme ait, siyer, tarih ve hadis kaynaklarında pek çok rivayet bulunmaktadır. Kaldı ki çalışmada temel amacımız, rivayetlerden en sahihini tespit edip bir ortaya koymak değil, mevcut ve genel kabul gören rivayetler üzerinden karşılaştırma yapmaktır.

[102] Miraç olayına Mekke'de olumlu veya olumsuz gösterilen tepkiler hakkında bkz. Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği*, 101-111.

İKİNCİ BÖLÜM

ARDÂVÎRÂFNÂME, MİRAÇ RİVAYETLERİ VE İLAHİ KOMEDYA'NIN MUKAYESESİ

2.1. MİRACA HAZIRLIK

İnsanın yaşamında belli bir uzaklıktaki yere gitmesini gerektiren koşullar olduğu gibi aynı şekilde metafizik âleme yolculuğunu hazırlayan dini, siyasi, fikri birtakım mücbir/zorlayıcı nedenler de bulunmaktadır. Örneğin; Sâsânîler döneminde İran'ın içinde bulunduğu siyasi, iktisadi, dini ve sosyo-kültürel şartlar, hükümdarlar ve beyler arasındaki iç kavgalar ve savaşlar, mezhepsel ayrılıklar ve çatışmalar, din ve ahlak alanında bozulma ve yozlaşmalar, dini kaynakların yok olması, Ardâvîrâf'ın miracına zemin hazırlamıştır. Bu yükseliş, İskender'in İran'ı tahrip etmesi sonrasında çıkış/kurtuluş yolu bulmak, Tanrı'nın yardımını talep etmek ve Zerdüşt inancını yeniden canlandırmak amacıyla gerçekleşmiştir. Böyle bir ortamda seçkin din adamları ve muğlar (Zerdüşt dini önderleri) çaresizlik içinde Âzerfernbağ ateşkedesinde toplanarak, "Bizden biri gitmeli ve metafizik evrenden, tanrı ve kutsallardan bize yol gösterecek, ışık tutacak birtakım bilgiler getirmeli" şeklinde bir karar almışlardır. Böylece Ardâvîrâf, Mezdiyesnâ din adamları ve mûbedler üst kurulu tarafından seçilerek özel bir görevlendirmeyle dini konulara ilişkin birtakım bilgiler getirmesi ve dindaşlarına sunması amacıyla gönderilmiştir.[103] Kaldı ki dini geleneklerde miraç tecrübesini yaşama sebeplerinden biri de, yeryüzündeki bir soruna ilahi âlemde çözüm arama arzusudur.[104] Bu yolculuk, Zerdüşt bağlılarınca son derece kutsanan üç büyük tapınak arasında yer alan Âzerfernbağ ateşkedesinden başlamıştır. İlk önce din adamları, din önderleri arasından düşünce, söz ve davranış yönünden daha iyi olan yedi kişi belirlenmiştir. Yedi kişi içinden de hataları ve günahları daha az olan, bu iş için ehil ve en uygun olan üç kişiyi, üç kişi arasından da Ardâvîrâf'ı seçmişlerdir. Bununla birlikte ömrü boyunca bir tek günah bile işlememiş olan Ardâvîrâf, dinsel bağlılığını sınamak ve doğru seçimin yapıldığını göstermek amacıyla herkesin gözünün önünde, din önderleri heyetine fal oku (kura) çekilmesini

[103] *Ardâvîrâfnâme*, 83-85.
[104] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 29.

teklif etmiştir. İyi düşünce, iyi söz ve iyi davranış adına çekilen okların hepsi Ardâvîrâf adına çıkmıştır.[105]

Seyahate çıkma durumu ok çekme (kura) ile teyit edildikten sonra Ardâvîrâf, Mezdiyesnâ inanırlarının huzurunda dua etti, bir şeyler yedi ve sonra vasiyetini yaptı. Ardından din desturlarının, yüksek dereceli din adamlarının belirlediği güzel ve temiz bir ateşkedede kendisine gayet güzel ve uygun bir yer/sedir hazırlandı. Bütün bedenini yıkadı, yeni elbiseler giydi ve güzel kokular süründü. Dron (ekmek kutsama) ayini yapıp birtakım dini seremonileri yerine getirdikten sonra din önderleri tarafından kendisine sunulan şarabı ve mengi içti, baj (dualar) okudu ve kendisi için hazırlanan yatakta derin bir uykuya daldı.[106] Böylece Ardâvîrâf'ın ruhsal yolculuğu başlamış oldu. Görüldüğü gibi miraca hazırlık sürecinde istenilen hedefe ulaşmak için gerek Ardâvîrâf gerekse Mezdiyesnâ inanırları ve din desturları dinsel törenler düzenleyerek bilinçli bir şekilde hazırlanmışlardır. Hatta dönüşünde de, yani uykudan uyanması sonrasında da aynı törenler icra edilmiştir.[107]

Hz. Peygamber'in miracında belli bir amaca ulaşmak ve dünyevi (dini, siyasi ve sosyal) problemleri çözmek gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak genel tarihsel bağlamın, dini ve siyasi konjonktürün, Ardâvîrâf'ta olduğu gibi, Hz. Peygamber'in isrâ ve miracına zemin hazırladığı söylenebilir. Şöyle ki genel kanaate göre Hz. Peygamber'in miraç mucizesi, bir arayış döneminde vuku bulmuştur. Mekke'de İslam'ı tebliğ sırasında kendisine en büyük desteği veren amcası Ebû Talib ve eşi Hz. Hatice'nin vefatı üzerine baskılar artınca Hz. Peygamber, çıkış yolu bulmak gayesiyle bi'setin 10. yılında Tâif'e gitmiş fakat umduğunu bulamamıştır. Hatta Tâif'ten taşlanarak çıkarılmış, tekrar Mekke'ye dönmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Hz. Peygamber'i son derece üzmüştür. Dolayısıyla Tâif'ten mükedder bir şekilde döndükten sonra Mekke döneminin sonlarına doğru büyük güçlük ve sıkıntılılar çeken Hz. Peygamber'in maneviyatını ve metanetini artırmak için ona ilahi bir lütuf olarak miraç verilmiştir.[108] Ancak Ardâvîrâf'tan farklı olarak miraca hazırlanmasında herhangi bir dahli ve rolü bulunmamaktadır. Ayrıca Hz.

---

[105] *Ardâvîrâfnâme,* 86-87.
[106] *Ardâvîrâfnâme,* 88-89.
[107] *Ardâvîrâfnâme,* 91-92.
[108] Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 351; Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/134. Hz. Peygamber'in çocukluğundan itibaren miraca hazırlandığını belirten görüşler hakkında bkz. Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri,* 88-90.

Peygamber'in miracında maddi temizlikten ziyade manevi/ruhsal bir arındırma söz konusudur. Hz. Peygamber, "Cebrail geldi, daha sonra göğsümü açtı ve kalbimi zemzem suyuyla yıkadı. Ardından altın bir kap içerisinde bulunan iman ve hikmeti göğsüme boşalttı. Sonra göğsümü kapattı ve elimden tutarak beni göğe yükseltti."[109] şeklinde tahkiye etmiştir. Diğer bazı kayıtlarda da uyku ile uyanıklık arasında iken üç kişi (üç melek) içinde zemzem suyunun dolu olduğu altın bir kap ile Hz. Peygamber'in yanına gelmiş, onun göğsünden karnının alt kısmına kadar yarıp kalbini çıkarmış ve zemzem suyuyla yıkamış, sonra iman ve hikmetle doldurarak tekrar yerine koymuştur.[110] Eylemler farklı olsa da her ikisinin hazırlık aşamasında da maddi ve manevi kirlerden arınma ritüellerinin yerine getirildiğini görmekteyiz. Bununla beraber Hz. Peygamber'in miracının asıl önemli ikinci aşamasını teşkil eden Beytülmakdis'ten (Mescid-i Aksâ'dan) göğe yükselmeden önce kendisine fıtratın, saflığın/arınmanın ve temizliğin sembolü olarak süt ikram edilmiş olması da bu kabildendir.[111] Farklı rivayetler olmakla birlikte Hz. Peygamber'in miracında süt/su/bal ikramı, çıkmadan önce (Mescid-i Aksâ), en yüce semada (beytü'l-ma'mûr)[112] ve dönüşte (Mescid-i Aksâ) olmak üzere üç kez yapılır.[113] Bu yönüyle Ardâvîrâf'ın gitmeden önce ve döndükten sonra yiyecek ve içecek ikram edilmesi durumuna benzemektedir.

Şunu da belirtelim ki hazırlık sürecinde Ardâvîrâf'ın gidişine din adamları kurulu karar verirken Hz. Peygamber'in miracında dışsal faktörlerden ve herhangi bir planlamadan bahsedilmez. Her şeyden habersiz bir şekilde yolculuk başlar. Ancak bazı

---

[109] Buhârî, Enbiyâ 7 (h.no: 3164); Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/65-66. İslami literatürde Şakk-ı sadr/şerh-i sadr (göğsün yarılması/açılması veya genişletilmesi) olarak bilinen hadisenin, miraç öncesi Hz. Peygamber'in çocukluk döneminde de yaşandığı ifade edilmektedir. Her iki olayın da vuku bulup bulmadığı hakkındaki yorum ve tartışmalar için bkz. İsrafil Balcı, "Şakkı Sadr Hadisesine Dair Rivayetlerin Kritiği", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 21, 2013, ss. 11-38; İhsan Arslan, "Mitolojik Anlatı: Şakku's-Sadır", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 10, 2019, ss. 120-160.

[110] Müslim, İman 264, 265.

[111] İbn İshâk, Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1398/1978, 295; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/397. Rivayetlere göre Beytülmakdis'te Peygamberlere imam olup namaz kıldırdıktan sonra (bazı rivayetlerde namaz kıldırmadan önce) kendisine üç kap getirildi. Birinin içinde süt, birinde şarap/hamr diğerinde ise su vardı. Hz. Peygamber bunlardan sütü alıp içti. İbn İshâk, es-*Sîre*, 295; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/397-398. Esasında her bir içecek, Hz. Peygamber ve ümmetinin durumuna işaret etmektedir. Melekler, sunum sırasında suyu tercih ederse ümmetinin suda boğulacağını suyla helak olacağını; şarabı alırsa ümmetinin azgınlaşacağını, sütü alırsa ümmetinin de hidayet bulacağını ihsas etmişlerdir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/397.

[112] Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe 71 (h.no: 3674).

[113] Konuyla ilgili rivayetler için bkz. İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *Tefsîrü'l-Kur'an'l-Azim*, thk. Samî b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe, yy., 1999, V/8-39.

kaynaklarda Hz. Peygamber'in ısrarla cennet ve cehennemi görme isteği ve birtakım beklentileri üzerine miraca çıkarıldığı ifade edilir.[114] Ancak bu durum, Ardâvîrâf'ta olduğu gibi kaybolan dini eserleri ve zayıflayan ahlaki değerleri yeniden ikame etme çabası gibi anlaşılmamalıdır.

Dante'nin düşsel gezisinin de bir hazırlık devresi vardır. Yolculuk, papanın jübile (günahların bağışlanma) yılı olarak ilan ettiği 1300 yılı Paskalyasında karanlık bir ormanda bir tepenin eteğinde başlar. O sıralarda otuz beş yaşlarında olan Dante, içinde bulunduğu dönemi, toplumun doğru yoldan sapıp günahlara battığı, inanç ve ahlakın zayıfladığı, ahlaki değerlerin hiçe sayıldığı "karanlık bir dönem" olarak niteler.[115] Bununla birlikte ruhsal yolculuğunu anlatan eserinin vücuda gelmesinde hiç şüphesiz, İtalya'daki kargaşa, krallık ve papalık yandaşları (Ghibellinler ile Guelfler) arasında devam eden iktidar mücadelesi, dini ve siyasi çatışma ortamı etkili olmuştur. Dante'nin çalkantılı yaşamı, yaklaşık yirmi yıllık sürgün hayatında yaşadığı acılar, onun dizelerine ve miraç tasavvuruna da yansımıştır.[116]

Ülkesindeki siyasi karışıklığın ortasında doğan Dante,[117] dönemin koşulları gereği birtakım siyasi faaliyetlerin içinde yer almıştır. Bu siyasi mücadeleleri ve papalık karşıtı eylemleri sonucunda sürgün edilmiştir. Çocukluk aşkı Beatrice'nin genç yaşta ani ölümü,[118] uzun yıllar çok sevdiği memleketi Floransa'dan uzak kalması, yardan ve diyardan, eşi ve çocuklarından ayrı düşmesi, gurbette çektiği sıkıntılar, onu hayali yolculuğa sevketmiştir. Böylece Dante, ülkesinin ve iç dünyasındaki kargaşanın çözümünü Tanrı'ya sığınmada bulmuştur. Dini ve ahlaki kuralları, mutlu yaşama ilkelerini ve ölümden sonraki sonsuz yaşamı ön plana çıkararak insanlara yitik doğru yolu[119] göstermek amacıyla İlahi Komedya'yı yazmıştır.[120] Bu yüzden Ardâvîrâf ve Hz. Peygamber'in mabette başlayan yolculuklarının aksine Dante'nin yolculuğu pars, aslan,

---

[114] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I/213. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, Rabbinden, kendisine cennet ve cehennemi göstermesini ister. Bir gün (hicretten on sekiz ay önce) Allah Resulü, öğlen vakti evinde uyuyorken Cebrail ve Mikail gelir, "Hadi kalk, Allah'tan istediğini görmeye gidelim." derler. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I/213.

[115] *İlahi Komedya*, 33 (Cehennem I/1-12).

[116] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 31; Wilson, *Âşık Dante*, 161-185, 257-272.

[117] Dante'nin içinde doğduğu ortam hakkında bkz. Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 7; Wilson, *Âşık Dante*, 15-36.

[118] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 13-14.

[119] *İlahi Komedya*, 33 (Cehennem I/1-12).

[120] *İlahi Komedya*, 16-17; Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 15-17.

kurt gibi[121] yırtıcı hayvanlarla dolu balta girmemiş karanlık bir ormanda başlar. Tam bu noktada yolunu kaybeden ve vahşi hayvanlardan korkup çığlık atan, ağlayan Dante'nin yardımına isteği üzerine aklı ve bilgeliği sembolize eden[122] Latin ozan, ünlü bilge Vergilius (MÖ 70-19) koşar. Vergilius, "Rehberin olacağım, buradan seni alıp öncesi sonrası olmayan bir yere götüreceğim ve orada eski ruhları göreceksin"[123] diyerek onu kötülüklerden arınması için öteki dünyanın üç bölümünü başta cehennem olmak üzere gezmeye götürür.

Dolayısıyla hemen hepsinde dini ve siyasi konjonktürün, astral yolculuklara ve miraca zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Ancak gerek Ardâvîrâf gerekse Hz. Peygamber'in miraçları, çıkış ve iniş noktalarının mabet olması itibariyle benzerlik arz ederken Dante'ninki farklıdır. Onun başlangıç noktası karanlık bir ormandır.

Ayrıca Ardâvîrâf gibi Dante de bu çetin yolculuğa çıkmadan önce rehberinden, yol göstericisinden ahlaken ve bedenen yeterli olup olmadığının tespit/test edilmesini istemiştir.[124]

Aynı şekilde başlangıçta hem Ardâvîrâf hem de Hz. Peygamber'de görülen arınma ritüelleri, Dante'de günahlardan arınma şeklinde cehennem ve araf gezisi boyunca devam eder. Kendisini; günahkâr, yolunu kaybetmiş ve arayış içinde biri olarak tanımlayan Dante'nin ruhsal arınması, ancak cehennemde günahkârların işkencelerini ve çektikleri azapları görüp ıstıraplarını derinden hissetmesiyle gerçekleşmiştir. Daha sonra cehennemin derinliklerinden yukarıya arafa çıkar ve burada daha kapsamlı bir arınma yaşar ve arafta basamakları/merdivenleri tek tek çıkarak her bir katta bir günahından arınır. Böylece arınmış olarak göksel seyahate, cennete ve yıldızlara çıkmaya hazır hale gelir.[125]

Ardâvîrâf ve Hz. Peygamber'de olduğu gibi miraç öncesinde suyun veya su ile yıkanmanın bedensel ve ruhsal arınma unsuru olarak kullanılmasına Dante'nin

---

[121] Karanlık ve vahşi orman, günahkâr ve ahlaki meziyetlerden yoksun bir toplumun ve o zamanki İtalya'nın karmakarışık siyasi ortamının sembolüdür. Ormanda karşılaştığı Panter/Pars kıskançlığı/hovardalığı/savurganlığı, aslan kibri/gururu/şiddeti, kurt ise hasisliği/cimriliği temsil etmektedir. Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 31; *İlahi Komedya*, 34-35.
[122] *İlahi Komedya*, 19; Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 22, 217.
[123] *İlahi Komedya*, 38 (Cehennem I/112-117).
[124] *İlahi Komedya*, 40 (Cehennem II/10-12).
[125] *İlahi Komedya*, 284 (Cehennem XXXIV/133-139), 539 (Âraf XXXIII/142-145).

yolculuğunda da rastlamaktayız. Günahlardan arınma sürecinin devam ettiği araf yolculuğunda Dante, cehennemden kalan dumanların izlerini silip temizlemek ve temiz bir bedenle cennet meleklerinin karşısına çıkabilmek için rehberinin isteğiyle ilk önce yüzünü yıkamıştır.[126] Daha sonraları Lethe ve Eunoe ırmaklarının suyundan içerek zihinsel/kavrayışsal bir aydınlanma, yıkanarak da maddi ve manevi kirlerden arınma yaşamıştır. Lethe ile Eunoe ırmaklarında[127] arınan Dante, tıpkı baharda yeni filiz vermiş ve yeni yapraklarla süslenmiş bir fidan gibi artık cennete çıkmaya hazır hale gelmiş ve rehberi Beatrice ile birlikte salt Tanrı düşüncesi/rızasını ile dua ederek[128] sevinç ve neşe içinde cennet yolculuğuna çıkmıştır.[129]

2.2. MİRACIN MAHİYETİ

Miraç, bazı dini geleneklerde ruhsal, bazılarında ise hem ruhsal hem de bedensel olarak gerçekleşmiştir.[130] Ardâvîrâf'ın yolculuğu ve bu tecrübeyi yaşayış şekli ruhsaldır. Uykuda ruhu bedeninden alınarak ilahi âleme yükseltilir. Ardâvîrâfnâme'ye göre, ruhu teninden çıkarak Çekâ Dâitî dağı ve Çînvâd köprüsüne gider. Yedi gün yedi gecenin ardından geri gelir ve yine Ardâvîrâf'ın bedenine girer. Ardâvîrâf derin ve tatlı uykusundan uyanır.[131] Uyandıktan sonra da Ardâvîrâf'ın anlattıkları kayıt altına alınır.

Hz. Peygamber'in miraç yolculuğunun mahiyeti/keyfiyeti rivayetlere farklı yansımıştır. İslam âlimlerinin bir kısmı Hz. Aişe'den gelen rivayete ve İsrâ suresinin 60. ayetine istinaden bu hadisenin bedenen değil uykudayken (rüyada) sadece ruhsal olarak gerçekleştiğini söylerken[132] bir kısmı da bu yolculuğun uyanık halde hem ruhen hem bedenen olduğunu ileri sürmüşlerdir.[133] İlk görüş/rivayet esas alınırsa vaziyet Ardâvîrâf ile aynıdır. Her ikisinin yolculuğu da ruhsal zeminde uykuda/rüyada meydana gelmiştir.

---

[126] *İlahi Komedya*, 291 (Âraf I/94-99).

[127] Dante, bu iki ırmağı Fırat ve Dicle'ye benzetir. *İlahi Komedya*, 538 (Âraf XXXIII/112-113). Hz. Peygamber'in miracına ilişkin bir rivayette de Nil ve Fırat ırmakları geçmektedir. Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe 71 (h.no: 3674).

[128] *İlahi Komedya*, 552 (Cennet II/28-30).

[129] *İlahi Komedya*, 133 (Cehennem XIV/130-138), 537-539 (Âraf XXXIII/94-145).

[130] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 17-19.

[131] *Ardâvîrâfnâme*, 88, 91.

[132] İbn İshâk, es-*Sîre*, 295; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/399-400.

[133] Said Havva, *Hadislerle Hz. Peygamber'in Hayatı*, I/388-389; Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 112-128; Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/133. İsrâ ve miracın maddi/cismani veya ruhani olup olmadığı meselesi hakkında tartışmalar için bkz. Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 275-283.

Ancak âlimlerin çoğunluğuna göre Ardâvîrâf'ın aksine Hz. Peygamber, aynı gecede uyanıkken, bizzat bedenen yolculuk yapmıştır.

Dante'nin öteler âlemine seyahati ise hayalidir. Kurgusal ve içsel bir yolculuktur. Dante ruhunun mu yoksa bedeninin mi yükseldiğini, yani yükselişinin ruhen mi yoksa bedenen mi gerçekleştiğini bilememektedir. Ancak "ışığınla göklere yükselttiğin daha sonra yaratılan ruhum muydu? şeklindeki ifadesi yolculuğun ruhsal olduğuna işaret etmektedir.[134] Dante'nin astral yolculuğu da Ardâvîrâf gibi yedi gün sürmüştür. Yolculuk, yaşam yolunun ortasında otuz beş yaşlarında iken 1300 yılı Paskalyasında 7 Nisan Perşembeyi Cuma'ya bağlayan kutsal gece, sabaha karşı gün ağarırken uyku sersemliği içinde (uyku ile uyanıklık arasında iken) karanlık bir ormanda cehennem ile başlamış, 14 Nisan Perşembe günü cennetin onuncu katında son bulmuştur.[135]

2.3. MİRAÇ VASITALARI

Miraç hadiselerinde umumiyetle merdiven/basamak, bulut, rüzgâr, fırtına, dağ, binek hayvanı, kuş/kanat, örtü, köprü, ağaç, ip, araba, gökkuşağı gibi çeşitli çıkış vasıtalarından bahsedilir. Bazen de maddi âlemden semavi âleme yükseliş, herhangi bir dünyevi vasıta olmaksızın nurani/ilahi bir varlık (melek) vasıtasıyla sağlanır.[136] Mitoloji geleneğinde ve halk inanışlarında daha çok ip, dağ, ağaç veya bir merdiven aracılığıyla göğe yükselme motifi gözlenmektedir.[137]

Miraç objelerinden biri sayılan köprü (Çînvâd) dışında,[138] Ardâvîrâf'ın göklerin yüce makamlarına erişmesinde herhangi bir vasıta kullanılmamaktadır. Ardâvîrâfnâme'de yükseliş vasıtaları belirsizdir.

İslami literatürde Hz. Peygamber'in herhangi bir araç olmaksızın doğrudan Mescid-i Harâm'dan melekler (Cebrail) eliyle yükseltildiğine dair bazı rivayetler bulunmakla birlikte[139] Burak, miraç/merdiven, meleklerin kanatları, refref, ağaç gibi bazı

---

[134] *İlahi Komedya*, 547 (Cennet I/73-75).
[135] *İlahi Komedya*, 17, 19.
[136] Yükseliş simgeleri hakkında bkz. Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 20-25; Kubilay Aktulum, *İmgelem Çözümlemesine Giriş*, Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul 2021, 411-412.
[137] Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 116-117.
[138] *Ardâvîrâfnâme*, 93, 95.
[139] Buhârî, Ṣalât 1 (h.no:342), Enbiyâ 7 (h.no: 3164).

araçlardan da söz edilir.[140] Ancak bu vasıtalar da kullanıldıkları yere göre değişkenlik arz eder. Rivayetlerde en çok öne çıkanı, olağanüstü fiziksel özelliklere sahip Burak adı verilen bir hayvandır. Allah Resulü'nün bu gece yolculuğu, daha önceki peygamberlerin de üzerine bindirildiği[141] Burak aracılığıyla gerçekleşmiştir. Burak, merkepten büyük katırdan küçük, uzun kulaklı ve iki kanatlı, iniş ve çıkışta ön ve arka ayakları uzayıp kısalabilen, çok hızlı hareket eden, toynağını gözünün kestirdiği en son noktaya koyan, bir adımıyla gözünün görebildiği en uzak mesafeyi katedebilen,[142] binicisi yönlendirmeden nereye gideceğini bilen beyaz bir hayvan (binit) olarak tasvir edilir.[143] Burak, bazı kaynaklarda mitolojide olduğu gibi kanatlı, yarı insan yarı hayvan şeklinde mitolojik bir varlık olarak da betimlenmiştir.[144] Hz. Peygamber'in miraç tecrübesinde bu bineğin nereye kadar kullanıldığı konusunda farklı rivayetler mevcuttur.[145] Genel kanaate göre miraç gecesinde eğerlenmiş ve gem vurulmuş olarak[146] Hz. Peygamber'e getirilen Burak, Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya kadar kullanılmıştır. Hz. Peygamber, Cebrail ile birlikte veya onun refakatiyle[147] Mescid-i Aksâ'ya vardığında Burak'tan inmiştir. Cebrail, Burak'ı eskiden kalmakta olduğu yere götürüp önceki peygamberlerin bağladığı halkaya bağlamıştır.[148] Miraç dönüşünde tekrar Cebrail ile Beytülmakdis'e gelip Burak'la Mekke'ye geri dönmüştür.[149]

---

[140] Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği*, 65-67; Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 100-104; Ayşe Taşkent, "İslam Kültüründe Burak'ın Yazılı ve Görsel Tasviri", *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları*, ed. Ayşe Taşkent-Nicole Kançal-Ferrari, Dergah Yay., İstanbul 2021, I/365.

[141] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/397.

[142] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/397.

[143] Burak konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I/214; Şâmî, Muhammed b. Yusuf es-Salihî. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, III/80; Mustafa Öz, "Burak", *DİA*, VI/417; Taşkent, "İslam Kültüründe Burak'ın Yazılı ve Görsel Tasviri", I/365-367; Mehmetcan Akpınar, "Erken İslam Literatüründe Burak Hakkındaki Anlatılar", çev. Akın Terzi, *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları*, ed. Ayşe Taşkent-Nicole Kançal-Ferrari, Dergah Yay., İstanbul 2021, I/385-389.

[144] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II/247; Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği*, 64.

[145] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 101-102.

[146] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III/80.

[147] Hz. Peygamber'in Cebrail ile beraber Burak'a binip binmediği konusundaki tartışmalar için bkz. Taşkent, "İslam Kültüründe Burak'ın Yazılı ve Görsel Tasviri", I/367.

[148] Beyhakî, Ebû Bekir, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985, II/390-391; Öz, "Burak", *DİA*, VI/417. Miraca çıkışta değilse de Hz. İbrahim'in de Burak'la yolculuk yaptığı, eşi Hz. Hacer'i ziyaret için her ay onunla Şâm'dan Mekke'ye geldiği ve aynı gün dönüp evinde gecelediği rivayet edilmektedir. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî-Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru't-Türâs, Beyrut 1967, I/273-274; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I/151.

[149] İbn Kesîr, *Tefsir*, V/31.

Yine birçok kültürde olduğu gibi Hz. Peygamber'in miracında, yükseliş aracı olarak kullanılan nesnelerin başında merdiven gelmektedir. Miraç denilen ve çok güzel bir görünümü olan bir çeşit merdiven/süllem[150] ile Mescid-i Aksâ'dan birinci semaya kadar çıktığı,[151] semaya çıkarıldıktan sonra yolculuğunu meleklerin kanatları üzerinde sürdürdüğü ifade edilmektedir.[152] Ayrıca Hz. Peygamber'in Cebrail ile beraber bir ağaç üzerinde, ağacın kuş yuvasını andıran dalları arasında[153] direkt göğe doğru bu yolculuğu gerçekleştirdiği belirtilmektedir.

İlaveten miraç gecesinde sidretü'l-müntehadan[154] sonraki merhaleye kadar olan mesafeyi refref denilen bir çeşit yeşil örtü, yaygı, halı üzerinde katettiği de söylenmektedir. Yaygın inanışa göre Hz. Peygamber, miraç gecesi Cebrail ile sidretü'l-müntehaya kadar gitmiş ve Cebrail'in daha ileriye gitmesine izin verilmediği için arş-ı âlâ yolculuğuna refrefle devam etmiştir.[155]

Dante'nin yolculuğunun çeşitli aşamalarında da farklı vasıtalar görülmektedir. Her ne kadar Dante binmese de cehennemdeki azap ırmaklardan biri olan Akheron (acılar) ırmağını[156] geçişte kötü ruhların/canların bindikleri ve cezalandırıldıkları bir kayık (Kharon) kullanılır.[157] Kimi zaman başka hafif bir kayığa binerek[158] kimi zaman üç

---

[150] Kur'an'da göğe çıkış vasıtası olarak merdivene (süllem) vurgu yapan ayetler hakkında bkz. En'âm 6/35; Tûr 52/38. Merdiven; zamana ve ölüme karşı çıkışı, bir durumdan başka bir duruma geçişi, kendi içine yolculuğu simgeler. Aktulum, *İmgelem Çözümlemesine Giriş*, 411. Mitolojide ve dinlerde yükseliş simgesi olarak kullanılan merdiven motifi hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri,* 21-22; Necati Sümer, "Mitolojik ve Dinsel Bir Yükseliş Simgesi Olarak Merdiven Motifi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1, 2018, ss. 257-269.

[151] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I/213; Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği*, 65-66; Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 102-103. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber Burak'la değil, ademoğlunun ruhlarının yükseltildiği miraç/süllem/merdiven ile çıkmıştır. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/391; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III/116. Merdiven, Dante'nin yükselme motifi içinde en çok kullanılan araçtır.

[152] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 103-104.

[153] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/369; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/75.

[154] Sidretü'l-münteha terim olarak "Hz. Peygamber'in miraç gecesi yanında ilahi sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam" diye açıklanır. Süleyman Uludağ, "Sidretü'l-münteha", *DİA*, XXXVII/151. Mukâtil, sidretü'l-müntehanın, yedinci semanın en üstünde arş-ı âlâda dalları inci yakut ve zebercedden bir ağaç olduğunu söyler. Mukâtil, *Tefsir*, III/290.

[155] Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği*, 67; Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 104; İsmail Taşpınar, "Refref", *DİA*, XXXIV/534; Uludağ, "Sidretü'l-münteha", *DİA*, XXXVII/151. Mollaibrahimoğlu, miraç gecesinde Hz. Peygamber'in, meleklerin kanatlarını ve refrefi vasıta olarak kullandığını belirten herhangi bir hadis rivayetine ve sahabe nakline rastlayamadığını ifade etmektedir. Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği*, 67.

[156] Akheron, Styks ve Phlegeton, üç önemli yer altı (cehennem) ırmağıdır. *İlahi Komedya*, 132 (Cehennem XIV/115-117).

[157] *İlahi Komedya*, 51-53 (Cehennem III/91-136).

[158] *İlahi Komedya*, 51 (Cehennem III/91-93), 83 (Cehennem VIII/25-27).

başlı üç gövdeli mitolojik bir hayvan/canavar (Geryon) sırtında[159] seyahat eden Dante ve rehberi Vergilius, cehennem ve araf yolcuğunu genellikle yürüyerek ya da dik ve sarp yokuşları tırmanarak sürdürürler. İlahi Komedya'da -bilhassa günahlardan arınmayı simgelediği için- dağa veya basamaklara tırmanarak çıkma sahnelerine çok sık rastlanır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in miracında olduğu gibi Dante'nin üç aşamalı gerçekleşen yolculuklarında çıkış vasıtası olarak merdiven motifi de önemli bir yer tutar.[160] Cennet tabakalarına, dünyayı çevreleyen gezegenlere çıkış ve inişte kullanılan bir merdivenden bahsedilir. Ancak o, nasıl çıktığını tam olarak bilemez ve hafif nesnelerin (hava ile ateş) arasından nasıl yükseldiğine bir türlü akıl sır erdiremez.[161] Dante, göğün yedinci katından (Satürn gezegeninden) üst katlara göğün onuncu katına kadar çıkan bir merdivene işarette bulunur ve bu durumu "Bir merdiven gördüm, güneş ışığı vurmuştu altın renginin üstüne, gözümün erişemediği yüksekliğe çıkıyordu." şeklinde ifade eder.[162] Ayrıca bazı dizelerinde yedinci kattan yıldızlara merdivenle hızlı geçişlerini, kasırga ile yükselmeye benzetir.[163]

Görüldüğü gibi her ikisinde de mitik bir hayvan ve özellikle de miraç/süllem/merdiven motifi ön plana çıkmaktadır.

2.4. MİRAÇ KILAVUZLARI

Genellikle miraç tasavvurlarında dünya hayatında olduğu gibi yol güzergâhlarını bilen, seyahat esnasında yol gösteren, irşat eden, bilgilendiren kılavuz(lar) vardır. Bilinmeyen coğrafya ve bölgelerde kılavuzla seyahat etmek, o dönemde bir bakıma zorunlu olduğundan Peygamberler ve kahramanlar da yolculuklarını kılavuz eşliğinde gerçekleştirmişlerdir. Kılavuzlar yol göstermekten başka, olaylar, kişiler, mekânlar hakkında da açıklayıcı bilgiler vermişlerdir. Ardâvîrâf, iki büyük meleğin eşliğinde cennet, araf ve cehennemi gezmiştir. Ardâvîrâf'ın iki yol arkadaşlarından biri iyileri

[159] *İlahi Komedya*, 152-154 (Cehennem XVII/79-133).
[160] *İlahi Komedya*, 200 (Cehennem XXIV/55), 214 (Cehennem XXVI/13-15), 281 (Cehennem XXXIV/82-84), 361 (Âraf XI/40), 372 (Âraf XII/91-93), 375 (Âraf XIII/1), 411 (Âraf XVII/64-66) vb.
[161] *İlahi Komedya*, 548 (Cennet I/97-99).
[162] *İlahi Komedya*, 619 (Cennet X/82-87), 705 (Cennet XXI/28-30). Gözlerin erişemediği merdivenden meleklerin inip çıktığına dair bkz. *İlahi Komedya*, 714 (Cennet XXII/67-72).
[163] *İlahi Komedya*, 716 (Cennet XXII/97-105).

uykularındayken koruyan, yüksek rütbeli bir melek ve Tanrı'nın özel ulağı olan Surûş, diğeri ise kutsal ateşin ruhu olan tanrı Âzer'dir.[164]

Hz. Peygamber'in miraç yolculuğunda ise ona eşlik eden vahiy meleği Cebrail'dir. Bazı rivayetlerde ise Cebrail ve Mikail'dir.[165] Dolayısıyla bu rivayete göre Cebrail (ve Mikail); Ardâvîrâf'ta yüksek rütbeli bir melek ve Ahura Mazda'nın kutsal mesajlarını taşıyan, özel ulağı olan Surûş'a ve Ahura Mazda'nın oğlu ve Ehrimen ile sürekli mücadele eden tanrı/melek Âzer'e karşılık gelmektedir.

Gerek Ardâvîrâf gerekse Hz. Peygamber, seyahat esnasında genelde soru cevap yöntemiyle rehberlerden bilgi almışlardır. Bu kılavuzlar; yolculuk boyunca peygamberler/dini önderler, iyi veya kötü ruhlar, görüngüler ve hayret verici olaylar hakkında kendilerine yönelttikleri sorulara cevaplar vermişler. Aynı durum, İlahi Komedya'da da görülmektedir. Dante'nin üç aşamalı yolculuğu da "…dedim ki… dedi ki…"[166] "…sordum… rehberim/kadınım dedi ki…"[167] şeklinde geçen diyaloglarla doludur. Ne var ki Dante'de diyaloglar diğerlerinden biraz farklıdır, her zaman ikili değildir. Zaman zaman olaylardaki rolüne göre diğer kişiler de müdahil olur. Olay örgüsü içinde yer alan kişilerin dini ve siyasi kimlik ve kişiliklerine dair detaylı açıklamalar yapılır.

Sırasıyla cehennem, araf ve cennete yapılan düşsel gezintide Dante'ye de esasen iki tarihi şahsiyet veya iki mitik kahraman önderlik eder. Cehennem ve araf[168] gezintisinde büyük hayranlık duyduğu ve "ustam"[169] diye hitap ettiği Latin şair/ozan

[164] *Ardâvîrâfnâme*, 24, 93, 95, 100, 107.
[165] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I/213.
[166] Birkaç örnek için bkz. *İlahi Komedya*, 48 (Cehennem III/31-34), 55-57 (Cehennem IV/31, 73-75), 65 (Cehennem V/73-76), 309-310 (Âraf IV/34-37) vb.
[167] *İlahi Komedya*, 747 (Cennet XXVI/82).
[168] Tam anlamıyla bir rehberlik sayılmasa da arafta Vergilius ile birlikte kimi zaman ünlü halk ozanı Sordello ve bilge şair Statius da Dante'ye yoldaşlık/eşlik etmiştir. *İlahi Komedya*, 488 (Âraf XXVII/19-21); Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 225-228.
[169] *İlahi Komedya*, 46-47 (Cehennem II/139-140, Cehennem III/10-12).

Vergilius[170] kılavuzluk yapar.[171] Cennet yolculuğunda ise Dante'nin ömrü boyunca büyük bir tutkuyla bağlandığı, düşünce dünyasını yönlendiren, ölümsüz aşkı, umudunun kaynağı ve çok sevdiği kadın Beatrice Portinari rehberlik/eşlik eder.[172] Yaşamının en zor zamanlarında Beatrice'ye sığınarak hayata tutunmaya çalışan Dante, bu yolculuğunda ölen sevgilisi Beatrice'yi mitik/mistik bir karaktere dönüştürerek melekler seviyesine yükseltir.[173] Beatrice'nin kılavuzluğu da, cennetin onuncu katında son bulur. Bundan sonrasında ise sonsuz kaynağa (Tanrı'ya) ulaşıncaya dek Dante'ye Fransa'da Clairvaux manastırının baş keşişi Bernard (1090-1153) eşlik etmeye başlar.[174] Cennet yolculuğunun bu son aşamasında Dante, kısa süreliğine de olsa kendisine son rehber olarak kilise babalarından Aziz Bernard'ı seçer.[175] Bu seyahatler sırasında Dante'nin rehberlerinden Vergilius "aklı ve bilgeliği", Beatrice "güzelliği", Aziz Bernard ise "gücü" simgeler.[176]

Buna göre; İlahi Komedya'daki Vergilius ve Beatrice, Ardâvîrâfnâme'de Tanrı'nın mesajını taşıyan melek Surûş ve Ahura Mazda'nın oğlu tanrı Âzer'e denk

---

[170] İtalya'nın Mantua bölgesinde MÖ 70'de dünyaya gelen Publius Vergilius Maro, Latin edebiyatının ve Antik Roma'nın büyük şairlerinden biridir. Dante, cehennem ve araf yolculuğunda kendisine rehber olarak Vergilius'u seçmiştir. Zira Vergilius'un "Aeneis" destanı, Dante'ye ilham kaynağı olmuştur. Eserinde ondan yaklaşık 200 kadar alıntı yapmıştır. Bu durum, Dante'nin, ilk rehber olarak neden Vergilius'u seçtiğini de izah etmektedir. Vergilius'un Dante üzerindeki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Fatma Özgür, *Metinlerarasılık Bağlamında Dante'nin "İlahi Komedya" Eserinin "Cehennem" Bölümüne Vergilius'un Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023. Dante İlahi Komedya'sında Vergilius'un Aeneis destanını "şiirinin sütanası" olarak niteler ve "Bu destan olmasaydı şiirimin hiçbir ağırlığı olmazdı." der. *İlahi Komedya*, 446 (Âraf XXI/94-99). Dante'nin kimden ne kadar alıntı yaptığı hususunda ayrıca bkz. Wilson, *Âşık Dante*, 246.

[171] *İlahi Komedya*, 37 (Cehennem I/79-90). Cehennem ve araf bölümlerinde Vergilius'un ismi çok geçtiği için tek bir dipnot vermekle yetindik.

[172] *İlahi Komedya*, 17, 512-513 (Âraf XXX/46-73). Kadın rehber motifi Dante öncesinde de bulunmaktadır. Sâsânîler döneminde (MS 226-651) ortaya çıkan iki önemli metafizik seyahatten biri olan Kerdîr'in seyahatinde de gökten inen güzel bir kadın rehberlik etmiştir. *Ardâvîrâfnâme*, 17-19. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, Mescid-i Harâm'dan Kudüs'e doğru hareket ederken karşısına güzel bir kadın çıkmış fakat Allah Resulü ona iltifat etmemiştir. İbn Kesîr, *Tefsir*, V/22.

[173] *İlahi Komedya*, 13-14; Wilson, *Âşık Dante*, 211.

[174] *İlahi Komedya*, 786-790 (Cennet XXXI/58-104); Wilson, *Âşık Dante*, 301-306. Aziz Bernard, Hıristiyan manastır geleneği ve teolojisinin önemli figürlerinden biridir. Dante, Tanrı suretinde yaratılış ve Hz. İsa'nın tabiatı gibi konularda Aziz Bernard'ın düşüncelerinin etkisinde kaldığından cennetin onuncu katında en üst makamlarında onu kendisine rehber seçmiştir. Aziz Bernard'ın hayatı, eserleri, düşünceleri ve Hıristiyanlık tarihindeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Yücel Aşıkoğlu, *Aziz Bernard ve Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009; Wilson, *Âşık Dante*, 301-308.

[175] "Kilise babalarının sonuncusu" olarak anılan Bernard'ı kendisine rehber seçmesinin nedenleri hakkında bkz. René Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm*, çev. İsmail Taşpınar, İnsan Yay., İstanbul 2024, 15-16, 43-44; Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 228-230. Aziz Bernard, aynı zamanda "Tapınak Tarikati'nin kurucusu veya Tapınak şövalyeliğinin manevi babası" olarak da bilinir. Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 117-118.

[176] Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 22-23.

gelmektedir. Her iki eserde de bahsedilen karakterler, fonksiyonları ve işlevleri açısından büyük benzerlik göstermektedir. Hz. Peygamber'e ise -genel kabule göre- yolculuk boyunca sadece vahiy meleği Cebrail rehberlik etmektedir.

2.5. MİRAÇ AŞAMALARI VE MÜŞAHADELER

Fizikötesi âleme seyahatlerde kahramanların cennet (iyiler yurdu), cehennem (kötüler yurdu), araf (aradakilerin yurdu) gibi gezinti diyarları aynı olmakla birlikte yolculuk duraklarının sıralaması değişmektedir. Ardâvîrâfnâme'de "Cennet, Araf, Cehennem"[177] şeklinde sıralanmışken Hz. Peygamber'in miracında rivayetler muhtelif olduğundan dolayı sıralama belirgin ve net değildir. İlahi Komedya'da ise bu sıralama "Cehennem, Araf ve Cennet" şeklindedir.

Bu aşamalar genel olarak İslami literatürde birinci, ikinci, üçüncü… yedinci kat şeklinde sayılarla; Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya'da ise bizzat gök cisimleri, yıldız ve gezegenlerle ifade edilir. Ancak gök cisimleriyle ilgili yapılan bilimsel çalışmalara bağlı olarak gök katları İlahi Komedya'da daha belirgindir. Dante sırasıyla Ay,[178] Merkür,[179] Venüs,[180] Güneş,[181] Mars,[182] Jüpiter,[183] Satürn[184] gibi gezegenlere çıkmıştır.

Ardâvîrâf, yedi gün-yedi gece boyunca iki büyük meleğin beraberinde cennet, araf ve cehennemi gezmiş, iyilere yaptıklarının karşılıkları olarak verilen ödülleri, günahkârların da kötülüklerinin karşılığı çarptırıldıkları cezaları ayrıntılarıyla görmüş, son olarak da Ahura Mazda'nın huzuruna kabul edilerek kendisiyle görüşmüş, yedinci gün dünyaya dönerek gördüklerini bilge bir kâtibe yazdırmıştır.[185]

Hz. Peygamber'in miraç yolculuğu esnasında uğradığı mekân ve yerler, yaşadığı hadiseler miraçla ilgili rivayetlerde farklılıklar arz etmektedir. Bazı rivayetlere göre

---

[177] Ardâvîrâf, cenneti görmek üzere kutsal Surûş ve tanrı Âzer tarafından götürülürken araftakilere rastladığından bu sıralama bazen "Araf, Cennet ve Cehennem" şeklinde de yapılmaktadır. *Ardâvîrâfnâme*, 71.
[178] *İlahi Komedya*, 552 (Cennet II/28-30).
[179] *İlahi Komedya*, 579 (Cennet V/91-93).
[180] *İlahi Komedya*, 599 (Cennet VIII/1-3).
[181] *İlahi Komedya*, 616 (Cennet, X/28-33).
[182] *İlahi Komedya*, 652 Cennet XIV/85-87, 100-102).
[183] *İlahi Komedya*, 683 Cennet XVIII/67-72, 94-96).
[184] *İlahi Komedya*, 704 Cennet, XXI/13-15).
[185] *Ardâvîrâfnâme*, 91-92.

doğrudan doğruya semaya çıkarılmış olsa da ilk önce ilahi dinlerde önemli bir yere sahip olan ve kutsal şehir sayılan Kudüs'e götürülmüş, burada peygamberlere imam olup namaz kıldırmış ve oradan semaya çıkarılmıştır. Semanın her bir katında bazı peygamberlerle görüştükten sonra insanların dünyada işledikleri iyilik ve kötülüklerin karşılığı olarak cennet ve cehennemdeki durumlarını hangi günahın karşılığında hangi cezaya çarptırılacaklarına şahitlik etmiştir. İlahi huzura kabulden sonra geri dönen Hz. Peygamber, miraç tecrübesini, yolculuk esnasında çeşitli aşamalarda karşılaştığı durumları, temaşa ettiği şeyleri, cennet ve cehennemin hallerini insanlara bildirmiştir.[186]

Ardâvîrâf'ta olduğu gibi Hz. Peygamber de yolculuk sırasında meleklerle ve her bir semada önceki peygamberlerle karşılaşmış, onlarla selamlaşma ve tanışma faslından sonra yoluna (yükselmeye) devam etmiştir. Bu cümleden olmak üzere Ardâvîrâf; kutsal ölümsüzler, Zerdüşt Peygamber, Zerdüşt'ün oğlu İsetvester, insanlığın ilk atası Keyûmers, hükümdar Key Viştâsp (Goştâsp), Bilge Câmâsp, Ferşûster gibi önemli hükümdarlar, din önderleri ve dini destekleyenler ile karşılaştığı gibi[187] Hz. Peygamber de, semanın çeşitli katlarında ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem ve Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların ortak atası kabul edilen Hz. İbrahim'in yanı sıra Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Yahya ve İsa gibi pek çok peygamberle karşılaşıp konuşmuştur.[188] Farklı semalarda ve makamlarda gördüğü Peygamberlerin durumlarını kılavuzu Cebrail'e sormuştur. Bu arada semaya çıkış esnasında kapılarda görevli ve yetkili melekler, Cebrail'e yanındakinin (Hz. Peygamber'in) peygamber olarak gönderilip gönderilmediğini sordukları, Cebrail'in "evet" cevabı üzerine kapıları açtıkları görülmektedir.[189] Aynı durum, Ardâvîrâf için de söz konusudur.[190] Dante ile kendisine yol gösterip rehberlik eden üç isim (Vergilius/Beatrice/Bernard), yolculuk boyunca olayların ve şahit olduklarının mahiyeti üzerine konuşmuşlardır. Pek çok konuda rehberlerin doyurucu cevaplarıyla şüpheleri giderilmiştir.

---

[186] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri,* 105-115; Taşkent, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", 47-57.

[187] *Ardâvîrâfnâme,* 100-101.

[188] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I/406-407; Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe 71 (h.no: 3674); Müslim, İman 263-264.

[189] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I/403; Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe 71 (h.no: 3674).

[190] *Ardâvîrâfnâme,* 93, 99-101. Dante'nin yolculuğunda da rehberiyle birlikte kapılarda görevli meleklerden izin istedikleri, ellerinde ışıklar saçan kılıç bulunan görevlilerin "ne istiyorsunuz, kim getirdi/gönderdi sizi? şeklinde sorular sordukları görülmektedir. *İlahi Komedya*, 348 (Âraf IX/76-93).

Dante'nin astral yolculuğunda karşılaştığı kişiler/ruhlar arasında melekler, peygamberler, Hz. İsa'nın havarileri, filozoflar, şairler, sanatkârlar, politikacılar, krallar/kraliçeler, Hz. Havva, Hz. Sara, Hz. Meryem gibi meşhur kadınlar,[191] papalar, kardinaller, azizler, keşişler, rahibeler, din adamları ve Floransa'nın ünlü kişileri bulunur. Bunlar, sözlü ve yazılı kaynaklar vasıtasıyla hakkında bilgi sahibi olduğu veya gerçek hayatta tanıdığı önemli kişilerdir.[192]

Yine her ikisinin de ortak noktalarından biri meleklerin, yakınlığın göstergesi olarak ellerinden tutarak bu yolculuğa çıkmalarıdır. Refakat eden melekler, hem Ardâvîrâf'ın[193] hem de Hz. Peygamber'in elinden tutarak yolculuğu gerçekleştirmişlerdir. İlahi Komedya'da da rehberler, sevgi ve yakınlığın göstergesi olarak kimi zaman Dante'nin elinden tutup götürmüşlerdir.[194]

Ardâvîrâf; cennet ve cehennemi gezmeden önce adalet, doğruluk ve iyiliğin sembolü tanrı Reşn'in elinde bir teraziyle iyilerin ve kötülerin amellerini tartmasına tanık olmuştur.[195] Ancak amellerin tartılması Kur'an'da[196] varsa da Hz. Peygamber'in miracında böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

Ayrıca Ardâvîrâfnâme'de Ahura Mazda'nın, kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e "Onu götürün, temiz ve iyilerin, kutsalların yerlerini ve ödüllerini; kötülerin de yerlerini ve ağır/dayanılmaz cezalarını gösterin."[197] şeklinde emir verdiği görülmektedir. Böylece Ardâvîrâf, Tanrı'nın isteği üzerine ruhen cennet ve cehenneme götürülmüştür. Ancak Hz. Peygamber için böyle bir talimat söz konusu değildir.

Bu genel bilgilerden sonra şimdi de başlıklar altında miraç safhalarını ve gezi/konak yerlerini, miraç tecrübesini yaşayanların yahut miraç kurgulayanların neler görüp yaşadıklarını ve olayları nasıl tahkiye ettiklerini incelemeye çalışacağız. Ardâvîrâf'ta sıralama tersine olsa da biz konuyu Dante'nin "Cehennem, Araf, Cennet" şeklindeki sıralamasını esas alarak ele alıp inceleyeceğiz.

---

[191] *İlahi Komedya*, 791-792 (Cennet XXXII/1-15).
[192] *İlahi Komedya*, 20.
[193] Birkaç örnek için bkz. *Ardâvîrâfnâme*, 93, 95, 100, 107.
[194] *İlahi Komedya*, 124 (Cehennem XIII/130), 254 (Cehennem XXXI/28), 539 (Âraf XXXIII/133-134).
[195] *Ardâvîrâfnâme*, 95.
[196] A'râf 7/8-9; Mü'minûn 23/102-103.
[197] *Ardâvîrâfnâme*, 95-96, 100.

2.5.1. Cehennem

Ardâvîrâfnâme'de cehennem eziyet ve işkence mekânı, karanlıklar ve kötü kokular yurdu,[198] koyu karanlık, dar ve korkunç bir yer/kuyu[199] veya çok derin ve tehlikeli, zifiri karanlık bir ırmak[200] gibi resmedilmiştir. Cehennemliklerin sayısı cennetliklere oranla çok fazladır ve bunların tasviri geniş bir yer tutmaktadır. Ardâvîrâfnâme'de, cennet ve araf ile ilgili tasvirlerden daha ziyade sosyal bozulmanın ve toplumsal çözülmenin bir tezahürü olarak cehennem ve oradaki cezalandırma yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Ardâvîrâf'ın cehennem başlığında genellikle bir olaya tanık olma, günahın ne olduğunun sorulması, akabinde cevap ve açıklamalardan oluşmaktadır. Ardâvîrâfnâme'de cehennemlikler, suçlular/günahkârlar ve cezaları, cezalandırılma biçimleri genel hatlarıyla şöyledir:

1. Dinin ölçü ve sınırlarını aşarak ölülerin arkasından ağlayıp ağıt yakanlar, kendilerini yırtarcasına feryat figan edip saçını başını yolanlar, çok ağlayıp sızlayarak kendilerine eziyet edenler, bu sebeple ölülerin ruhlarına kötülük yapıp azap içinde kalmalarına neden olanlar;[201]

2. Günahkârlar, kötülük yapanlar, Tanrı'ya inanıp ibadet eden kişilere kötü davranan ve kutsal ateşe saygısızlık yapanlar;[202]

3. Livata yapan, eş cinsel ilişki kuran, kötülükte sınırları aşan, kendisini erkeklere teslim eden ve erkek erkeğe ilişkiye giren kimseler;[203]

4. Din kurallarını ihlal edip aybaşı günlerinde kendisini erkeklerden uzak tutmayarak onlarla ilişkiye giren, ayrıca aybaşı halindeyken saygısızlık yaparak kutsal

---

[198] *Ardâvîrâfnâme*, 125-126.
[199] *Ardâvîrâfnâme*, 110, 149.
[200] *Ardâvîrâfnâme*, 107. Ardâvîrâf'ın cehenneminde çok büyük, derin ve tehlikeli bir ırmaktan bahsedilir. Dünyada ölülerin arkasından ağlayanların gözyaşlarından oluşmuştur. Günahkâr ruhların çoğu bu ırmağın içerisinde debelenip durur.
[201] *Ardâvîrâfnâme*, 107, 128. Mezdiyesnâ inancında ölenlerin arkasından ağlamak, büyük günahlardan biri sayılırdı. *Ardâvîrâfnâme*, 51.
[202] *Ardâvîrâfnâme*, 109.
[203] *Ardâvîrâfnâme*, 111. Zerdüştîlerin kutsal metni Avesta'da eş cinsel ilişki, en büyük günahlardan ve telafisi mümkün olmayan suçlardan biri kabul edilmekte, bu suçu işleyenin cehennemde büyük bir cezaya çarptırılacağı, hatta bu günahı temizleyip silecek bir ceza ve kefaretin olmadığı ifade edilmektedir. Avesta, Vendidad, 8/27-32; Mehmet Emin Sular, "Zerdüştîlerin Kutsal Kitabı Avesta Bağlamında Meşru ve Gayrimeşru Cinsel İlişkiler", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, sayı: 33, 2023, 50-51.

ateşe ve suya yaklaşan, ayrıca temiz olmadıkları bu günlerde eşyalara dokunarak kirleten kötü kadınlar;[204]

5. Cinayet işleyenler, öfkelerini yenememeleri yüzünden günahsız/masum, temiz ve iyi insanları öldürmüş olanlar;[205]

6. Kadınların aybaşı hallerinde onlarla ilişkiye girme günahını işleyen erkekler;[206]

7. Yeraltı sularının sorumlusu kutsal ölümsüz Hordâd'ın suyunu ve Mordâd'ın bitkilerini dinin temel ölçülerine, helal ve harama riayet etmeden yiyip içenler, yeme içme konusunda dinin kurallarına uymayanlar;[207]

8. Günahlara dalıp bâj ve yeşt okumayan, nimetlere şükrün göstergesi olarak Tanrı'ya dua etmeyen ve yakarışta bulunmayan;[208]

9. Fahişelik yapan, kendi kocasını bırakıp yabancı erkeklerle birlikte olan kötü ve günahkâr kadınlar;[209]

10. Zerdüşt inancında kötülüklerden sakınmayı, haramlardan uzak durmayı ve zahitliği simgeleyen Sodre (iç elbise, gömlek) giyinmeyen ve yine Tanrı'ya kulluğun simgesi olan kostî (kemer) bağlamadan yürüyenler;[210]

11. Ayakta idrar yapan ve şeytanın emirlerine uyan kişiler;[211]

12. Dili uzun kadınlar, kocasını küçük gören, ona söven, incitici sözler söyleyen, itaatkâr olmayan, saygısız kadınlar;[212]

13. Ölçü ve tartıda hile yapanlar, şaraba su, tahıla toprak karıştıranlar, fahiş fiyatlarla mallarını satanlar, böylece insanların mallarını çalıp haksız yollarla gasbedenler;[213]

---

[204] *Ardâvîrâfnâme*, 111-112, 135. Zerdüşt inanışında kadınlar özel günlerinde temiz kabul edilmezlerdi. Kadınların özel hallerinde hiçbir şeye el sürmemeleri, özellikle de kutsal kabul edilen su ve ateşten uzak durmaları istenirdi. *Ardâvîrâfnâme*, 46; Sular, "Zerdüştîlerin Kutsal Kitabı Avesta Bağlamında Meşru ve Gayrimeşru Cinsel İlişkiler", 53-54.

[205] *Ardâvîrâfnâme*, 112.

[206] *Ardâvîrâfnâme*, 112. Âdetli kadınla cinsel ilişki yasağı ve aybaşı halinde kasten bir kadına yaklaşan kişinin cezası ve kefareti hakkında bkz. Avesta, Vendidad, 15/7, 16/17, 18/67-75.

[207] *Ardâvîrâfnâme*, 113.

[208] *Ardâvîrâfnâme*, 113.

[209] *Ardâvîrâfnâme*, 113, 130, 139. Ayrıca bkz. Avesta, Vendidad, 18/61-65; Sular, "Zerdüştîlerin Kutsal Kitabı Avesta Bağlamında Meşru ve Gayrimeşru Cinsel İlişkiler", 48-49. Fahişelik yapan kadının öldürülmesi gerektiğini belirten Avesta pasajı hakkında bkz. Avesta, Vendidad, 18/65.

[210] *Ardâvîrâfnâme*, 113-114, 180-181. Ayrıca bkz. Avesta, Vendidad, 18/1-4, 53-59, Yesna, 9/26.

[211] *Ardâvîrâfnâme*, 114.

[212] *Ardâvîrâfnâme*, 114.

[213] *Ardâvîrâfnâme*, 115.

14. Kötü idarecilik yapanlar, avama/halka karşı bağışlayıcı ve affedici olmayan, onları ezip azarlayan, onlara zarar verip işkence eden yöneticiler;[214]

15. Gıybet eden, bu yolla insanların aralarını açan, insanlar arasına ayrılık tohumları saçarak onları birbirlerine düşman eden kötü/günahkâr kimseler;[215]

16. Dinin canlıların/hayvanların korunmasına yönelik emir ve kurallarına uymayarak sığırları ve diğer hayvanları öldüren kötü insanlar;[216]

17. Dünyada alabildiğine mal biriktirenler, yemeyip yedirmeyip bütün malını biriktirip saklayanlar, başkalarına yedirmeyen, kimseye en ufak bir miktar dahi olsa infak ve bağışta bulunmayan kötü ve günahkâr insanlar;[217]

18. Yalan konuşan, doğru sözlü olmayanlar, diliyle bütün yaratıklara zarar verip eziyet eden kişiler;[218]

19. Ateşin üzerine durarak saçlarını tarayan, saç artıklarını ateşe atan, kutsal ateşi kendi teninden değersiz gören ve temizlenmeden ateşe yaklaşan günahkâr kadınlar;[219]

20. Avesta'da en büyük günahlardan sayılan büyücülük yapan kadınlar;[220]

21. Münafıklık yapan kötü ve günahkâr adamlar/insanlar;[221]

22. Zerdüşt inanışında kutsal kabul edilen su ve ateşe gereken saygıyı göstermeyen, ateşi ve suyu kirleten, bedeninin artıklarını ateşe ve suya atan, ateşi söndüren kişiler;[222]

23. Dinsel kurallar gereği bedenini veya bazı organlarını yıkayıp temizlemeyenler, bedenini ve ruhunu maddi ve manevi kirlerden arındırmayanlar;[223]

24. İşçilerin ve çalışanların ücretlerini ve hak sahiplerinin haklarını vermeyen, işlerinin ve emeklerinin karşılığını almalarını engelleyenler;[224]

---

[214] *Ardâvîrâfnâme*, 115.
[215] *Ardâvîrâfnâme*, 115-116.
[216] *Ardâvîrâfnâme*, 116.
[217] *Ardâvîrâfnâme*, 116.
[218] *Ardâvîrâfnâme*, 117.
[219] *Ardâvîrâfnâme*, 117-118. Zerdüştîlikte saç, tırnak gibi vücut atıklarının kirli sayılması, kutsal ateş ve sudan uzak tutulması gerektiği hususunda ayrıca bkz. Avesta, Vendidad, 17/1-11.
[220] *Ardâvîrâfnâme*, 118, 137, 139. Büyücülük eyleminin, kötülüklerin sembolü olan Ehrimen'e (Angra Mainyu) nispeti hususunda bkz. Avesta, Vendidad, 1/13-14.
[221] *Ardâvîrâfnâme*, 118.
[222] *Ardâvîrâfnâme*, 118-119.
[223] *Ardâvîrâfnâme*, 119.
[224] *Ardâvîrâfnâme*, 120.

25. Dürüst olmayan, çok fazla yalan söyleyen, gereksiz ve fuzuli konuşan kimseler;[225]

26. Sık sık hamama giden kötü ve günahkâr kişiler, bedeni pislikleri ve çöpleriyle suyu ve ateşi kirleten, temiz ve günahsız olarak hamama giren fakat kirlenmiş ve ağır günahlar yüklenmiş olarak hamamdan çıkanlar;[226]

27. Babalarının, kendilerini evlatlığa kabul etmediği kişiler;[227]

28. Kendi öz çocuğunu kabul etmeyen, onu evlatlıktan reddeden kötü ve günahkâr kimseler;[228]

29. Kasıtlı olarak düşük yapan, kendi öz çocuğunu rahminde öldüren günahkâr kadınlar;[229]

30. Yalancı şahitlik yapanlar, iyilerin mal ve mülklerini çalan, dürüst olmayan yollarla bir şekilde ele geçirerek kötülere sunanlar;[230]

31. Malı mülkü, helal yoldan ve doğru bir ticaretle usulüne uygun kazanmayan, başkalarının mal varlığını değişik hileler ve haksızlık/hırsızlıkla ele geçiren, dostlarını düşmanlarına satanlar;[231]

32. İkiyüzlü davranarak ve hileli yollara başvurarak insanları aldatan ve onları dosdoğru yollarından ve gerçek dinlerinden çevirerek yanlışlara ve kötü yollara düşüren, insanlar arasında gerçek dışı ve batıl dinleri yayan adi ve günahkâr insanlar;[232]

33. Zerdüşt inanışında, beslenmesi ve korunması gerekli görülen hayvanları, özellikle çoban ve bekçi köpeklerini,[233] evlerin kapılarında koruyucu olarak beslenen köpekleri aç bırakan ve onlara eziyet/işkence eden, onları öldürenler;[234]

34. Arazi ölçümüyle görevli olan, ancak görevlerini kötüye kullanıp ölçümleri doğru yapmayan, tapu kadastro işlerinde sahtekârlık yapan, hırsızlık ve dolandırıcılık

---

[225] *Ardâvîrâfnâme*, 120.
[226] *Ardâvîrâfnâme*, 120.
[227] *Ardâvîrâfnâme*, 121.
[228] *Ardâvîrâfnâme*, 121.
[229] *Ardâvîrâfnâme*, 121.
[230] *Ardâvîrâfnâme*, 122.
[231] *Ardâvîrâfnâme*, 122.
[232] *Ardâvîrâfnâme*, 122-123.
[233] *Ardâvîrâfnâme*, 49.
[234] *Ardâvîrâfnâme*, 123. Zerdüştîlerin kutsal kitabı Avesta'ya göre çoban veya ev köpeğini öldüren kimse, hem bu dünyada hem de öbür dünyada cezalandırılacaktır. Köpeklere yönelik işlenen fiiller ve cezaları hakkında bkz. Avesta, Vendidad, 13/1-28.

yaparak görevlerine hile katan, bu sebeple insanların birtakım haklarının kaybolmasına, yoksul düşüp sıkıntı çekmelerine sebep olanlar;[235]

35. Başkalarının hak ve hukukuna tecavüz eden, mal ve mülklerini kendi zimmetine geçirenler;[236]

36. İnsanlara iyilik yapmayı emredip kendi nefsini unutan, kendisini kötülüklerden alıkoymayan, başkalarını yalan söylemekten sakındıran ancak kendileri yalan söyleyen kimseler;[237]

37. Verdiği sözde durmayan, ister iyi ister kötü kişilere vermiş olduğu sözleri yerine getirmeyenler;[238]

38. Dünya hayatında Tanrı'yı ve dinleri inkâr edenler;[239]

39. Durgun sularda yıkanan, akarsuları kirleterek suların koruyucu meleği Hordâd'ı incitenler;[240]

40. İhtiyaç, açlık ve fakirlik yüzünden ağlayan öz çocuğunu terk eden kadınlar;[241]

41. Cinsel arzularının esiri olarak evli kadınlarla birlikte olanlar, bayağı ve adi isteklere kapılıp onlarla flört edip cinsel ilişki yaşayanlar;[242]

42. Dine ve dini değerlere, tanrı Ahura Mazda'ya inanmayan, saygı göstermeyen, ahiret hayatını inkâr eden, kıyamet, cennet, cehennemin varlığına, ölüm sonrası hayata kesin olarak inanmayan veya bu konularda şüpheleri bulunanlar;[243]

43. Kocasını tahkir ve tezyif eden, tersleyen, sivri dilli, kocasına karşı küstahlık eden, kocası istediğinde onunla birlikte olmayan, kendilerini süsleyip bezeyerek yabancı erkeklerle beraber olan, fuhuş yapan kötü ve günahkâr kadınlar;[244]

44. Kocasının istek ve emirlerini yerine getirmeyen ve malını çalarak gizlice kendi zimmetine geçiren kadınlar;[245]

---

[235] *Ardâvîrâfnâme*, 123-124.
[236] *Ardâvîrâfnâme*, 124.
[237] *Ardâvîrâfnâme*, 124.
[238] *Ardâvîrâfnâme*, 125.
[239] *Ardâvîrâfnâme*, 128.
[240] *Ardâvîrâfnâme*, 128.
[241] *Ardâvîrâfnâme*, 128-129.
[242] *Ardâvîrâfnâme*, 129.
[243] *Ardâvîrâfnâme*, 129-130.
[244] *Ardâvîrâfnâme*, 130, 139.
[245] *Ardâvîrâfnâme*, 130.

45. Yabancı erkeklerle gizli ilişkiler kurarak hamile kalan, gayrimeşru çocuk doğuran ve çocuğunu da kimsesiz ve sahipsiz bırakan kadınlar;[246]

46. Ebeveynlerini, anne ve babalarını inciten, onlara isyan eden, daha sonra da yaptıklarından özür dilemeyen, dünyada anne ve babaları tarafından affedilmeyen insanlar;[247]

47. Gıybet edenler, bu yolla insanların aralarını açarak birbirlerine düşürüp düşman edenler;[248]

48. Kötü yöneticilik yapmış olanlar, yönetici/vali iken yapması gereken görevleri yerine getirmeyen, düzeni ve istikrarı sağlayamayan, halka adaletle hükmetmeyen, insanların hak ve özgürlüklerini kısıtlayan, yoksulların ve yolcuların istek ve şikâyetlerine kulak tıkayan yöneticiler;[249]

49. İyileri, yoksulları ve ihtiyaç sahiplerini, misafirleri tahkir edip aşağılayanlar;[250]

50. Yezdân'dan hoşlanmayan ve puthanelerin hizmetinde bulunanlar, kötü düşünen, kötü sözler söyleyen ve kötü işler yapanlar;[251]

51. Kocalarına ihanet edip onları aldatarak yabancı erkeklerle birlikte olan ve onları inciten, kocalarını terk eden, onları kendilerine yaklaştırmayan ve istediklerinde onlarla birlikte olmayan kötü ve günahkâr kadınlar;[252]

52. Eş cinsel ilişkiye giren, cinsel arzularına olan aşırı düşkünlüğü yüzünden gayri meşru ilişkiler kuran, başkalarının eşleriyle birlikte olan, güzel ve çekici sözleriyle yabancı kadınları aldatıp yoldan çıkaran ve kocalarından ayıran erkekler;[253]

53. Yüzünü daha güzel göstermek için makyaj yapan, değişik renklerde boyalarla yüzlerini süsleyen, daha güzel görünmek için başka kadınların saçlarını kullanan ve böylece insanların gözlerini büyüleyen günahkâr kadınlar;[254]

---

[246] *Ardâvîrâfnâme*, 130-131.
[247] *Ardâvîrâfnâme*, 131.
[248] *Ardâvîrâfnâme*, 132.
[249] *Ardâvîrâfnâme*, 132.
[250] *Ardâvîrâfnâme*, 133.
[251] *Ardâvîrâfnâme*, 133.
[252] *Ardâvîrâfnâme*, 134.
[253] *Ardâvîrâfnâme*, 135.
[254] *Ardâvîrâfnâme*, 136.

54. Dinsel kuralları hiçe sayarak binek hayvanlarını, diğer küçük ve büyükbaş hayvanları döven, inciten ve öldüren insanlar;[255]

55. Hayvanları ve özellikle de eski İran'da diğer hayvanlardan daha faydalı kabul edilen[256] Verzâ sığırını aç ve susuz bırakan, onları zorla ve ağır işlerde çalıştıranlar;[257]

56. Yasak olmasına rağmen aybaşı dönemlerinde yemek pişiren ve bunu temiz eşlerine yediren ve aynı zamanda büyücülük yapan kadınlar;[258]

57. Binek ve yük hayvanlarına güçlerinin yetmeyeceği işler yaptıran, üzerlerine ağır yük yükleyen, üstelik yeteri kadar alâf (yiyecek) vermeyerek onları zayıf ve güçsüz bırakan insanlar;[259]

58. Kendi kocasından değil de gayrimeşru birliktelikle yabancı erkeklerden hamile kalan ve hamileliğini gizleyen veya ben hamile değilim diyerek öz çocuğunu öldüren kadınlar;[260]

59. Yalancı şahitlik yapan kişilerin yargıçlığını/avukatlığını üstlenenler ve rüşvet karşılığında hâkimlik/yargıçlık görevini yürütenler;[261]

60. Ölçü ve tartıyı eksik yapanlar, kendi lehlerine, başkalarının aleyhlerine eksik tartanlar;[262]

61. Kocasından gizli olarak harcama yapan ve kocasının kazandığını başkalarına yediren kadınlar;[263]

62. Büyü malzemeleri ve zehir bulunduran, verdiği yemekle insanları zehirleyen büyücü kadınlar;[264]

63. Şehvetine düşkün olması yüzünden arzularını dizginleyemeyip fuhuş yapan, fuhuş yapmayı âdet edinip güzel ahlaklı ve iyi geçimli olan kocasını aldatarak kötü ahlaklı yabancı erkeklerle beraber olan kadınlar;[265]

---

[255] *Ardâvîrâfnâme*, 136.
[256] *Ardâvîrâfnâme*, 117.
[257] *Ardâvîrâfnâme*, 136-137.
[258] *Ardâvîrâfnâme*, 137.
[259] *Ardâvîrâfnâme*, 137.
[260] *Ardâvîrâfnâme*, 138.
[261] *Ardâvîrâfnâme*, 138.
[262] *Ardâvîrâfnâme*, 138-139.
[263] *Ardâvîrâfnâme*, 140.
[264] *Ardâvîrâfnâme*, 140.
[265] Ardâvîrânâmef, 140, 145.

64. Zerdüşt inanışında dinin emirlerinden kabul edilen yakınlarıyla evlenme kuralına uymayan veya saygı göstermeyen kadınlar;[266]

65. Aşırı günaha dalan ve para kazanma hırsı yüzünden başkalarının çocuğuna sütanneliği yapıp kendi çocuğuna süt emzirmeyen, aç bırakan kadınlar;[267]

66. Cinsel arzularına aşırı derecede düşkün olan, zina eden ve başkalarının kadınlarını aldatarak yoldan çıkaran erkekler;[268]

67. Kendilerini yiyeceklerden ve giysilerden yoksun bırakan, iyilere ve hak edenlere haklarını vermeyen, cimrilik yapan, kimseye bir şey bağışlamayan, çeşitli işlerde çalıştırdıkları kişileri yemeden içmeden mahrum bırakan ve onları giydirmeyen insanlar;[269]

68. Çok yalan söyleyen, hiç doğru konuşmayanlar;[270]

69. Kendisinden hakemlik yapması istenen ve hakemliği kabul eden, ancak hüküm verirken taraf tutarak adil davranmayan, taraflara iyi muamele etmeyen ve sert sözlerle hitap eden hâkimler;[271]

70. İnsanlardan iyilikleri esirgeyen, onları mutluluklara erişmekten alıkoyan, kıskanç ve kem gözlü insanlar;[272]

71. Cimrilik eden, misafirperver olmayan, evlerini yolculara ve misafirlere açmayan, onlara yedirmeyen, yedirdiği zaman da karşılığında ücret isteyen kişiler;[273]

72. Çocuklarına süt emzirmeyen, onları aç susuz bırakan fakat para, mal mülk kazanma karşılığında başkalarının çocuklarını emziren kadınlar;[274]

73. Toprağa ekmek için tohum alıp da ekmeyen, toprağı yalancı durumuna düşüren adamlar;[275]

74. Sürekli yalan söyleyen ve böylece kendisini yalancı çıkaran erkek ve kadınlar;[276]

---

[266] *Ardâvîrâfnâme*, 141.
[267] *Ardâvîrâfnâme*, 141.
[268] *Ardâvîrâfnâme*, 141-142.
[269] *Ardâvîrâfnâme*, 142.
[270] *Ardâvîrâfnâme*, 143.
[271] *Ardâvîrâfnâme*, 143.
[272] *Ardâvîrâfnâme*, 143.
[273] *Ardâvîrâfnâme*, 144.
[274] *Ardâvîrâfnâme*, 144-145.
[275] *Ardâvîrâfnâme*, 145.
[276] *Ardâvîrâfnâme*, 145. Ardâvîrâf'ın miraç müşahedelerinde yalan söyleyenlerin cezası değişmektedir. Çok yalan söyleyenler, çeşitli yerlerinden yılanlar tarafından ısırılarak; sürekli yalan söyleyip yalanı

75. Leş yiyen, Zerdüştlük'te kutsal kabul edilen bazı hayvanları ve Ahura Mazda'nın diğer yaratıklarını döven, inciten ve öldürenler;[277]

76. Yöneticilerine karşı itaatsizlik eden, onlara saygısız davranan, kendilerini koruyan ordulara düşmanlık besleyenler.[278]

Bu sayılanların yanı sıra son olarak da Ardâvîrâf, cehennemde insanlarla alay eden şeytanı (Ehrimen'i) görür. Onun "Neden dünyada Ahura Mazda'nın nimetlerinden, verdiği rızıklardan yararlanıyor da benim işlerimi yapıyordunuz? Neden yaratıcının emirlerine uymuyor da benim arzularımı gerçekleştiriyordunuz?" şeklinde insanları dünyada nasıl aldattığını nakleder.[279]

Açıkça görüldüğü gibi bazıları kültürel olarak günah/haram telakki olunsa bile umumiyetle Ardâvîrâf'ın cehennemde müşahede ettiği günahkâr ruhların eylemleri, aşağı yukarı bütün dinlerin yasakları/günahları arasında yer almaktadır. Ardâvîrâf'ın bireysel günahkârları kategorize ettiği cehenneminde[280] toplumun hemen hemen her tabakasından/sınıfından insan davranışlarına (kötü eylemlere ve suçlara) atıfta bulunduğu görülmektedir. Çalışmanın hacminin gereksiz genişleyeceği endişesiyle detaylarına girmesek de bu cehennem tasvirlerinde azap sahneleri içerisinde en önemli figürü yılan, akrep, böcek, kurt, köpek vb. sürüngen ve yırtıcı hayvanlar oluşturmaktadır. Genelde yırtıcı hayvanlar/canavarlar ve dev/iri yaratıklar tarafından bedenin paramparça edilmesi, bıçakla bedeni ve yüzü parçalama, bedenden akan irinin yenilmesi, toprak ve kil yeme, insan eti ve dışkı yeme, kan ve (kadınlar için) hayız kanının içilmesi, sığırların ayakları altına atılma, (kadınlar için) göğüslerinden asılma, parmakları ve tırnaklarıyla toprağı kazma, baş aşağı asılı durma veya ayaklarından asılma, taş ve sopalarla dövülme, gözlerini çıkarma, gözlerine çivi çakma ve mil çekme, diline ve kafasına çivi çakma, kaynayan kazanlarda pişme, demir taraklarla derinin yüzülmesi, çeşitli aletlerle bedene işkence etme, sırtında ağır yük taşıma gibi azap figürlerine ve ceza türlerine

---

alışkanlık haline getiren kötü erkek ve kadınlar ise dilleri kesilerek cezalandırılmaktadır.

[277] *Ardâvîrâfnâme*, 146.

[278] *Ardâvîrâfnâme*, 146. Ardâvîrâfnâme'de cehennem ve günahkârlar, günahkârların cezaları hakkında geniş bilgi için bkz. Şensoy, *İlahi Komedya ile Erdâvîrâfnâme'nin Karşılaştırması*, 24-32.

[279] *Ardâvîrâfnâme*, 146-147.

[280] Metinde cehennemliklerin eylemleri zaman zaman tekrar ediyor görünse de azap sahneleri farklılık gösterdiğinden Ardâvîrâfnâme'de olduğu gibi genel olarak birleştirme yapmadan maddeler halinde sunduğumuzu belirtmeliyiz.

rastlanmaktadır.[281] Söz konusu azap figürleri, döneminin cezalandırma ve işkence yöntemlerini yansıtmaktadır. Dante'nin cehenneminde de derilerin yüzülmesi, yırtıcı/ucube yaratıklar, korkunç görünüşlü ve üç ağızlı bir canavar (Kerberos/Cerbere) tarafından parçalanma,[282] bedenlerini yılanların sarması[283] gibi azap sahneleri vardır.

Hz. Peygamber'in semavi âlemlere yaptığı yolculuk esnasında cehennem müşahedelerine gelince onun isteği üzerine cehennem kendisine arz olunmuştur. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in görme isteği üzerine cehennemin hâzini Malik, cehennem üzerindeki perdeyi/örtüyü kaldırarak ona bütün dehşetiyle kaynayan[284] ve sürekli yükselen cehennemi göstermiştir.[285] Ardâvîrâfnâme'de olduğu gibi miraç rivayetlerinde de cehennem; dar ve kötü/pis kokuların, cennet ise geniş ve güzel kokuların yayıldığı bir yurt olarak tanıtılmıştır.[286]

Hz. Peygamber'in miraç gecesinde[287] cehennemde gördüğü çeşitli cezalara çarptırılmış gruplar (pis ve habis ruhlar) ise şunlardır:

a. Yetim malı yiyenler: Haksız yere yetim malı yiyenler; "dudakları deve dudağı gibi, ellerinde avuç içi kadar ateş parçaları bulunan ve sürekli bunları yiyen yani yiyecekleri ateş olan kimseler" şeklinde tavsif edilmişlerdir.[288]

b. Faiz yiyenler/tefecilik yapanlar: Miraç gecesinde Hz. Peygamber faiz yiyenleri, dünyada yediklerinden dolayı karınları olağanüstü şekilde şişmiş ve cehenneme sevkedilen bütün insanların ayaklarının altında ezilmiş, yerinden kalkmaya mecali

---

[281] Geniş bilgi için bkz. *Ardâvîrâfnâme*, 107-147.

[282] *İlahi Komedya*, 69-70 (Cehennem VI/13-24). Ayrıca Dante'nin cehenneminde Minotaure adlı yarı insan yarı hayvan şeklinde başka bir mitolojik canavar hakkında bkz. *İlahi Komedya*, 110-111 (Cehennem XII/1-27).

[283] Bellerine yılanlar dolamış cehennem cadıları/zebanileri (Erinys) hakkında bkz. *İlahi Komedya*, 91 (Cehennem IX/37-45). Ayrıca Dante'nin Cehenneminde ağzından ateşler saçan ejderha/dev ve korkunç yılan figürü için bkz. *İlahi Komedya*, 206-213 (Cehennem XXV/4-27), 202 (Cehennem XXIV/82-90), 206-210 (Cehennem XXV/49-60, 82-93).

[284] Cehennemin, yerden kaynayan sıcak su kaynağı gibi tavsifi hususunda ayrıca bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/74.

[285] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/404.

[286] Heysemî, *Mecmeu'd-Zevâid*, I/74.

[287] Cehennemle ilgili olayların ne zaman görüldüğü ihtilaflıdır. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber, Kudüs'e doğru Burak'la giderken bazılarında ise dünya semasında iken görmüştür. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/397-399; Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 107-112.

[288] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/405. Yetimlerin mallarını haksız yolla yiyenlerin, karınlarını ateşle doldurmuş olacaklarını belirten ayet hakkında bkz. Nisâ 4/10.

kalmamış bir halde görmüştür.[289] Tam olarak faiz yiyenler denilmese de ticarette ölçü ve tartıya dikkat etmeyip eksik ölçüp tartanlar, ticarette/alışverişte hile yapanlar ve başkalarının mallarını haksız yollarla yiyenler, fahiş fiyatlarla mal satanlar, Ardâvîrâf miraç motiflerinde azap içinde tasvir edilen en önemli grubu oluşturmaktaydı.[290] Hz. Peygamber'in miracında[291] ve rüya yoluyla müşahedelerinde[292] de faiz yiyenlere dikkat çekilmiştir. Bunlar da, içi yılanlarla dolu karınları devasa şişmiş veya nehir/deniz içerisinde çırpınıp duran,[293] kurtulmak için dışarı/sahile çıkmaya çalışan, fakat sürekli olarak kenarda duran bekçiler tarafından taş atılarak engellenen kimse şeklinde tasvir edilmişlerdir. Rivayetlere göre kıyamet gününde de bu kimselere bu şekilde azap edilecektir.[294]

c. Zina edenler: Miraç rivayetlerinde Hz. Peygamber zina edenleri, Allah'ın, kendisine helal kıldığı kadınları bırakıp başka kadınlara giden erkekleri, önlerinde temiz ve güzel et bulunduğu halde pis ve kokuşmuş eti yiyen kimseler olarak tasvir etmiştir.[295] Aynı şekilde kendi ırz ve namusunu korumayıp başka erkeklerden gayrimeşru çocuk edinen kadınları da göğüslerinden asılmış bir halde görmüştür.[296] Yukarıda görüldüğü gibi Ardâvîrâfnâme'de de cehennem azabı içinde tasvir edilen en önemli gruplardan biri,

---

[289] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/405; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII/374. Faiz yiyenlerin ve haksız kazanç sağlayanların, kıyamet günü kabirlerinden, şeytan çarpmış kimselerin kalktığı gibi kalkacağını belirten ayet hakkında bkz. Bakara 2/275.

[290] *Ardâvîrâfnâme*, 115. Bunların cezalarının da [hassasiyetle ölçü ve tartı (ölçek ve kova) ile toprak ve kül yedirme gibi] eylemlerinin cinsinden olduğu görülür.

[291] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/390.

[292] Zaman zaman sabah namazından sonra sahabenin rüyalarını dinleyip yorumlayan Hz. Peygamber, bir gün kendi gördüğü bir rüyayı "Ben bu gece rüyamda iki adam gördüm. Yanıma geldiler, elimden tutarak beni arz-ı mukaddese götürdüler. Bir de baktım ki…" şeklinde anlatırken faiz yiyenlere vurgu yapmıştır. Buhârî, Cenâiz 91 (h.no: 1320). İsrâ gecesinde müşahede ettiğini belirten rivayet hakkında bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/66. Hz. Peygamber ve sahabenin rüyalarıyla cehennemdeki azaplara dair miraç rivayetleri arasındaki benzerlikler hakkında detaylı bilgi için bkz. Buhârî, Cenâiz 91 (h.no: 1320), Tabîr 48 (h.no: 6640; Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 257-263.

[293] Faiz yiyenlerle ilgili olmasa da Ardâvîrâfnâme'de cehennem, çok derin ve tehlikeli, zifiri karanlık bir ırmak olarak nitelenmiştir. Kötü ve günahkâr ruhların çoğu, bu nehir içerisinde bulunuyordu. Bunlar, tüm çabalarına rağmen kıyıya çıkamıyorlardı. *Ardâvîrâfnâme*, 107.

[294] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble, Cidde 2006, XX/249; Buhârî, Cenâiz 91 (h.no: 1320).

[295] Rivayetlere göre Hz. Peygamber yolculuk sırasında bir topluluğa rastladı. Önlerinde bir tencerenin içinde pişmiş et, diğerinde de çiğ ve pis bir et vardı. Temiz ve pişmiş olan eti bırakıp pis olan eti yemeye başladılar. Allah Resulü, Cebrail'e "Bunlar kimdir?" diye sordu. Cebrail, "Bunlar ümmetinden zina edenlerdir. Kendi helal eşlerini bırakıp kötü bir kadına giden erkekler ile yine kendi helal eşlerini bırakıp kötü bir erkeğe giden kadınlardır." dedi. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/67-68. Zinanın iğrenç/kötü bir davranış olduğunu ve bu işi yapan kişinin ağır bir cezaya çarptırılacağını, zillet içinde ebedi olarak cehennemde kalacağını belirten ayetler hakkında bkz. İsrâ 17/32; Furkân 25/68-69.

[296] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/406.

zina eden, fahişelik yapan, kendi kocasını bırakıp yabancı erkeklerle, başka kadınların kocalarıyla ilişkiye giren günahkâr kadınlardır. Bunlar cehennemin derinliklerinde göğüslerinden asılı ve yırtıcı hayvanlar tarafından bedenleri parçalanmış olarak betimlenmişlerdir.[297]

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in yolculuğu esnasında da Cebrail'e göğüslerinden asılan ve bu sebeple Allah'a yakarışta bulunan kadının kim olduğu ve neden böyle bir cezaya çarptırıldığı soruluyor. Hz. Peygamber'in bu sorusuna Cebrail, "Bunlar, ümmetinden zina eden kadınlardır." şeklinde cevap vermiştir.[298] Her ikisinde de işlenen suçun ve karşılığı olan cezanın benzerliği dikkat çekmektedir.

d. Gıybet edenler/insan eti yiyenler: Ardâvîrâf'ta olduğu gibi Hz. Peygamber'in cehennem temaşasında resmedilen bir diğer grup da gıybet edenlerdir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, "Bir topluluğa uğradım, bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırmalıyorlardı. Bunlar kimdir ey Cebrail? dedim. Cebrail, 'Bunlar, gıybet eden, bir nevi insanların etini yiyen ve başkalarının aleyhinde konuşanlar, kişilik ve karakterine dil uzatanlardır.' dedi."[299] Rivayetten bunların azabının da kendi cinsinden olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple leş yiyen bir kavim olarak tavsif edilmişlerdir.

e. Hatipler/vaizler: Ardâvîrâfnâme'de insanlara iyilik yapmayı emredip kendileri yapmayanlar, cehennemde bir sınıfı teşkil ettiği gibi Hz. Peygamber'in miracında da cehennemlikler arasında zikredilirler. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, İslam ümmetinin/toplumunun önemli bir kesimini oluşturan vaizleri ve hatipleri de cehennemde ateşten makaslarla dudakları kesilmiş bir halde görmüştür. İnsanlara iyilik yapmayı emredip kendi nefislerini unutmaları dolayısıyla böyle bir azaba düçar olmuşlardır.[300]

f. Şeytanlar: İçerikleri farklı olsa da hem Ardâvîrâf'ın hem de Hz. Peygamber'in müşahedelerinde şeytan figürü bulunmaktadır. Allah Resulü, miraçta tekrar dünya

---

[297] *Ardâvîrâfnâme*, 113.

[298] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II/392-393.

[299] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/64; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III/82. Gıybet, Kur'an'da da yasaklanmış ve ölmüş kardeşinin etini yemeye benzetilmiştir. Hucurât 49/12.

[300] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 20/250. Rivayetlere göre "…Sonra başka bir topluluğa rastladı. Bunların dudakları ve dilleri demirden makaslarla kesilmekteydi. Bu organları her kesildiğinde eski haline dönüyordu. Bu hal onlardan hiç kalkmıyordu. Allah Resulü "Bunlar kimdir?" diye sordu. Cebrail, "Fitneci hatiplerdir. İnsanlara iyiliği emredip, kendilerini unutan vaizlerdir." dedi. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/68; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III/82. İnsanlara iyi dürüst olmayı ve iyilik yapmayı öğütleyip kendisini unutanlara yönelik Kur'an'ın ağır uyarıları hususunda bkz. Bakara 2/44; Saf 61/2-3.

semasına inerken insanları farklı yol ve yöntemlerle aldatan, gürültü koparan, ortalığı velveleye veren şeytanları da görmüştür. O, şeytanların, insanların gözlerini perdelemek için uğraştıklarını, evrendeki muazzam işleyişin, olağanüstü güzelliğin farkına varmamaları, göklerin ve yerin melekûtu üzerinde düşünmemeleri için gayret gösterdiklerini nakleder.[301]

Bunların yanı sıra *tembellik edip ibadet etmeyenler/namaz kılmayanlar,*[302] *mallarının zekâtlarını vermeyenler,*[303] *taşıyamadığı halde emanet mal toplayıp duranlar,*[304] *sözünü bilmeden büyük laf edip sonra pişmanlık duyanlar da*[305] miraçta Hz. Peygamber'in gördüğü cehennemlik zümreler arasında yer almaktadır. Söz konusu miraç rivayetlerinde geçen kötü eylem (günahlar) ve cezalarının, Kur'an'ın nehiyleri/yasakları ve cehennem tasvirleri arasında yer aldığını da belirtmek gerekir.

Müşahede sırasında tüm bu görüngülerin ne anlama geldiğini, ilgili şahısların kimler olduğunu Hz. Peygamber'e Cebrail, Ardâvîrâf'a da kutsal Surûş ve tanrı Âzer bildirmiştir.

Görüldüğü gibi gerek Ardâvîrâf gerekse miraç rivayetlerinde gruplar ve azap sahneleri sayılanlar dikkate alındığında birbirine çok benzemektedir. Ancak Ardâvîrâf'ın cehennemi, tabakalardan ve çok çeşitli toplumsal katmanlardan oluşmaktadır. Miraç rivayetlerinde Hz. Peygamber'in cennet ve cehennem müşahedeleri oldukça sınırlıdır, Ardâvîrâf'ta olduğu kadar fazla grup, toplumsal katman bulunmamaktadır. Bu da muhtemelen coğrafya ve toplumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Ardâvîrâf'ın miracında hükümdar ve yöneticilerin, liderlik makamında bulunan kişilerin ruhlarının/konumlarının yüksek derecesine[306] ve ayrıca hükümdarlara itaatsizliğin cehenneme götüren bir eylem olduğuna[307] yapılan sık vurgular, İranlıların imparatorluk geleneğine sahip olmalarıyla izah edilebilir. Yine miraç motiflerinde çiftçiler, sanatkârlar, yargıçlar ve bilim

[301] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 20/249; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII/374; Heysemî, *Mecmeu'd-Zevâid*, I/66.
[302] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid,* I/67. Başları taşla ezilen bir topluluk olarak gösterilmiştir.
[303] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid,* I/67. Sırtlarında ve önlerinde birtakım deri parçalarıyla, hayvanlar gibi dikenli bitki ve ağaçlara doğru koşan bir grup olarak tavsif edilmişlerdir.
[304] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid,* I/68.
[305] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/68; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III/82. Büyük laf edip sonra ettiği lafa pişmanlık duyanın durumu küçük bir delikten çıkan büyük bir boğanın, çıktığı deliğe girmek isteyince girememesine benzetilmiştir.
[306] *Ardâvîrâfnâme*, 98, 102.
[307] *Ardâvîrâfnâme,* 146.

adamlarına değinilmesi de bu kabildendir. Şunu da belirtelim ki Ardâvîrâf'ın azap/ceza sahnelerinde yırtıcı hayvan figürlerine çok fazla yer verilirken miraç rivayetlerinde bunlara rastlanmamaktadır. Ancak her ikisinde de işlenen günahlar ve karşılığındaki cezaların, günahkârların/suçluların eylemleriyle uyumlu ve orantılı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla miraç motiflerinin, iklim ve coğrafyanın rengine büründüğü,[308] büyük ölçüde toplumun aynası veya yansıması olduğu söylenebilir.

Nitekim Ardâvîrâf da ruhları farklı kategorilere ayırıp sınıflandırma yaparken Sâsânîler dönemi İran toplumundaki egemen dini inanç ve değerleri esas almıştır.[309] Dolayısıyla Hz. Peygamber ve Ardâvîrâf'ın cehennem tasvirleri birbirine çok benzese de din ve kültürlerin günah telakkisi ve bazı yasaklar noktasında birbirlerinden ayrılmışlardır. Aynı husus, Dante için de geçerlidir.[310]

Dante'nin farklı yönleriyle tasvir ettiği cehennem; yolculuk aşamaları, günahların türleri, çarpıcı azap ve işkence sahneleri gibi daha pek çok yönden önceki cehennem anlatılarına benzemektedir. İlahi Komedya'da cehennem; "öncesi ve sonrası olmayan, sonsuz",[311] "kapıları[312] ve sarp/çetin yolları olan",[313] "karanlık ve sisli",[314] "acılar diyarı/vadisi,"[315] "iğrenç/kötü kokan,"[316] "bataklık"[317] ve "ateş yurdu"[318] bir yer olarak nitelenir.

Cehennem, kuzey yarı kürenin ortasında Kudüs kentinin altındadır.[319] Aşağıya doğru inildikçe daralan bir çukuru andırır. Lucifer'in (baş şeytanın)[320] gökten düşerek açtığı bu muazzam çukur, dünyanın/arzın merkezine doğru inen bir huni gibi gittikçe

---

[308] Coğrafyanın gereği olarak Ardâvîrâfnâme'de şiddetli soğuk, kar ve yağmur ile cezalandırılmaktan bahsediliyor. *Ardâvîrâfnâme*, 127.
[309] *Ardâvîrâfnâme*, 72.
[310] Ayşe Çelebioğlu, "Edebî Metinlerde Cehennem Tasvirlerinin Karşılaştırılması", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sayı: 32, Erzurum 2014, 75.
[311] *İlahi Komedya*, 38 (Cehennem I/112-114).
[312] *İlahi Komedya*, 47 (Cehennem III/10).
[313] *İlahi Komedya*, 46 (Cehennem II/142).
[314] *İlahi Komedya*, 54 (Cehennem IV/10-14).
[315] *İlahi Komedya*, 62 (Cehennem V/16), 679 (Cennet XVII/136-137).
[316] *İlahi Komedya*, 69 (Cehennem VI/10-12), 104 (Cehennem XI/1-4).
[317] *İlahi Komedya*, 80-81 (Cehennem VII/106-130).
[318] *İlahi Komedya*, 97 (Cehennem X/22). Kimi ceza sahnelerinde cehennem tabanının kızgın ateş olduğu ve cehennemde ateş yağmurlarının yağdığı görülür. *İlahi Komedya*, 150 (Cehennem XVII/43-54).
[319] Kudüs sembolizmi hakkında geniş bilgi için bkz. René Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm*, 69-73.
[320] Roma şiirinde ve Hıristiyan geleneğinde Lucifer hakkında bkz. Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 84-88.

daralan, iç içe dokuz daireden (kattan) oluşur. Her bir katta da ayrı bölümler ve hendekler vardır. Dairelerin her birinde ayrı bir günah işlemiş olanlar cezalandırılır. Cehennemin alt dairelerine, aşağıya doğru inildikçe de daireler daraldığı gibi suçluların cezaları artar ve ağırlaşır.[321] Dante'ye göre cehennemin daireleri ve içindeki suçlular şu şekildedir:

Cehennemin giriş bölümünde kötülük de iyilik de yapmadan yaşamış olan kişilerin ruhları vardır. Burada bulunanlar dünya hayatında kötülük yapmadıkları için cehennemin dibine atılmazlar, ama iyilik yapmadıkları için de güzelliği gölgelenmesin diye cennete alınmazlar. Bunlar, Tanrı'ya isyan etmeyen, başkaldırmayan, fakat Tanrı korkusu bilmeyen, onun yanında yer almayıp yansız kalanlardır.[322]

1. Daire: Cehennemin Limbus/Limbes diye isimlendirilen bu ilk dairesinde değerli, erdemli ve dürüst yaşam süren insanlar bulunur, ancak vaftiz olmadan ölmüşlerdir. Hz. İsa'nın gelişinden, Hıristiyanlıktan önce yaşamışlar, Tanrı'ya hakiki manada itaat etmemiş ve gerektiği gibi tapınmamışlardır. Günahkâr değiller ama erdemleri de cennete götürecek yeterlilikte değildir. Dine girişin ve Hıristiyan toplumuna katılımın göstergesi olan[323] vaftizden yoksun kalmışlar. Bu nedenle de cezayı hak etmişlerdir. Ancak cehennem koyu karanlık olmasına rağmen insanlığa faydası bulunan bu insanların kaldıkları bölüm aydınlık olarak tasvir edilir.[324]

2. Daire: Nefislerinin isteklerine boyun eğip şehvetlerine düşkün ve isteklerinin kurbanı olanlar, öz oğluyla evlenme, yakınlarıyla cinsel ilişkiyi hoş görme gibi zevk alınan her şeyi yasal kılanlar, aşk adı altında başkalarıyla cinsel birliktelik yaşayanlar, gayri meşru ilişkiler peşinde koşanlar;[325]

---

[321] *İlahi Komedya,* 17-19. İtalyan fizikçi ve gök bilimci Galileo, Dante'nin cehennem betimlemelerinden yola çıkarak cehennemi, geometrik bir bakış açısıyla ele almıştır. Cehennemin mimari yapısını, basamaklarını, ölçü ve boyutlarını, daire ve bölümlerini geometriye dayalı ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Galileo Galilei, *Dante'nin Cehennemi Üzerine Dersler*, çev. Murat Sirkecioğlu, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.

[322] *İlahi Komedya*, 48-49 (Cehennem III/34-42).

[323] Hıristiyanlıkta vaftizin gayesi, yeri ve önemi, her doğan çocuğun vaftiz olmadığı müddetçe günahkâr ve suçlu sayılması anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Erdem, "Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 34, 1993, ss. 133-154.

[324] *İlahi Komedya*, 55 (Cehennem IV/22-39). Geçmişi ve tarihi konuşturan Dante, Yunan filozoflarının yanı sıra ünlü İslam hekim ve filozofları İbn Sina ve İbn Rüşd'ü, ayrıca Haçlılara karşı mücadelesiyle tanınan Türk-İslam kahramanı Selahaddin Eyyubi'yi de cehennemin ilk dairesinde, cezası hafif olan (Limbus) kısmında gösterir. *İlahi Komedya*, 60-61 (Cehennem IV/129-144).

[325] *İlahi Komedya*, 62-68 (Cehennem V/1-42). Evlilik dışı ilişkileri yasaklayan pasaj hakkında bkz. Matta, 5/27-32. Şehvet düşkünleri, cehennemdeki şiddetli hava akımı ve rüzgâr tarafından sağa sola savrulup

3. Daire: Açgözlüler, oburlar;[326]

4. Daire: Ellerine geçeni düşünmeden harcayanlar, savurganlar ve cimrilik edenler, bilhassa papa, kardinal gibi cimri din adamları;[327]

5. Daire: Öfkelerine yenik düşenler, öfkeliler/iblisler;[328]

6. Daire: Sapkınlar, dinden ve doğru yoldan ayrılmış olanlar, Tanrı'ya sövenler, günahlara dalanlar, hile yapanlar, kaba güç kullananlar, katiller, haydutlar, yağmacılar, intihar edenler, har vurup harman savuranlar, kumar oynayanlar, ikiyüzlüler, büyücüler, dalkavuklar, kalpazanlar, din sömürücüleri, hırsızlar, dalavereciler, tefeciler;[329]

7. Daire: Zor kullanarak başkalarına zarar verenler, haksız yere başkalarının kanına girenler, zorba hükümdarlar,[330] Tanrı'yı küçümseyip yok sayanlar,[331] livata fiilini işleyenler, eş cinsel ilişki kuranlar;[332]

8. Daire: Kadınları pazarlayanlar (kadın tellalları), el etek öpüp dalkavukluk edenler, fahişelik yapanlar,[333] din sömürücüleri, dini ve Tanrı'yı istismar ederek dinden çıkar sağlayanlar,[334] büyücülük ve falcılık/muskacılık yapanlar[335] rüşvet yiyenler, düzenbazlar, halkı aldatanlar, hileciler,[336] ikiyüzlüler (boyalı insanlar),[337] hırsızlar (hırsızlık yapıp suçu başkasının üzerine atanlar),[338] yeryüzünde bozgunculuk ve

---

yere serilmiş bir halde tasvir edilmişlerdir. *İlahi Komedya*, 63 (Cehennem V/28-39).

[326] *İlahi Komedya*, 71 (Cehennem VI/52-57).

[327] *İlahi Komedya*, 77-78 (Cehennem VII/37-60). Para canlısı olanlar veya israf edenler, eli sıkı, avuçları kapalı bir vaziyette yaratılacaklar ve cennetten de yoksun kalacaklardır.

[328] *İlahi Komedya*, 80 (Cehennem VII/109-117). Beşinci daire ile altıncı daireyi "şeytanların ve ağır suçluların bulunduğu", içinde sonsuza dek ateş yanacak olan "Dite" kenti ayırır. *İlahi Komedya*, 85 (Cehennem VIII/67-69).

[329] *İlahi Komedya*, 105-106 (Cehennem XI/25-60), 150-151 (Cehennem XVII/52-72).

[330] *İlahi Komedya*, 112, 115 (Cehennem XII/46-51).

[331] *İlahi Komedya*, 129 (Cehennem XIV/67-70).

[332] *İlahi Komedya*, 139-140 (Cehennem XV/100-114).

[333] *İlahi Komedya*, 158-161 (Cehennem XVIII/64-96). İncil'de zina ve fuhuş, insanı kirleten eylemlerden kabul edilir. Matta, 15/19.

[334] Dante, dini istismar ederek servet elde edenlerin puta tapanlardan farkının olmadığını, bir bakıma altınla gümüşü tanrı yaptıklarını söyler. Bunları cehennemde baş aşağı toprağa gömülmüş olarak tasvir eder. *İlahi Komedya*, 162-168 (Cehennem XIX/46, 73, 112-117).

[335] *İlahi Komedya*, 175 (Cehennem XX/116-123).

[336] *İlahi Komedya*, 185-186 (Cehennem XXII/52-54, 82-87).

[337] *İlahi Komedya*, 193-195 (Cehennem XXIII/58-66, 91, 139-148).

[338] *İlahi Komedya*, 204-205 (Cehennem XXIV/124-139).

bölücülük tohumunu ekenler, bölücülük yapanlar,[339] madenlerin saflığını bozan simyacılar, sahte para basanlar, kalpazanlar,[340] ensest ilişki kuranlar;[341]

9. Daire: Akrabalarına, konuklarına, kendilerine iyilik yapanlara, velinimetlerine ve vatanlarına ihanet edenler;[342]

Ardâvîrâf'ta olduğu gibi Dante de cehennemden çıkmadan önce en sonunda dokuzuncu dairede cehennemin en dip kısmında bir zamanlar melek olan acılar ülkesi hükümdarı Lucifer'i yani büyük şeytanı görür. Cehennemin yöneticisi ve kötülüklerin simgesi şeytan, yarı beline dek buzlara gömülü vaziyette tasvir edilir.[343]

Görüldüğü üzere gerek Ardâvîrâf'ın gerekse de Dante'nin cehenneminde, ölüler diyarında hemen hemen toplumun tüm kesimlerini, yanlış eylemde bulunan meslek ve suç gruplarını bulmak mümkündür.

Dante'nin cehennemi de Ardâvîrâfnâme'de olduğu gibi salt ateşten müteşekkil değildir. Cehennemin üç önemli özelliği "karanlık, sıcak ve soğuk"[344] olmasıdır. Cehennemin dibi buzlarla kaplıdır. Dolayısıyla kar, dolu, buz, soğuk ve dondurucu bir yağmur da ceza unsuru olarak kullanılmıştır.[345]

---

[339] Fanatik/dindar bir Hıristiyan olan Dante, Hz. Peygamber ile Hz. Ali'yi cehennemin sekizinci dairesinde bölücüler arasında göstermiştir. O devirde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yaşanan şiddetli çatışmaların ve özellikle de Haçlı seferlerinin etkisiyle Dante, Hıristiyanlık varken yeni bir din getirdiğinden dolayı Hz. Peygamber'i bölücü/ayrılıkçı olarak nitelendirmiştir. O gün Hıristiyan dünyasındaki İslam karşıtlığı ve düşmanlığını eserine de yansıtmıştır. *İlahi Komedya*, 232 (Cehennem XXVIII/31-36); Şakiroğlu, "İlâhî Komedya", *DİA*, XXII/69; Aytek Memmedova Zakirkızı, "Hilmi Ziya Ülken'in Kaleminden Dante'nin İslam Dini Hakkındaki Görüşleri", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 9 (23), 2021, ss. 215-224. Dante'nin Hz. Peygamber'i cehennemde gösterme nedenleri ve batı sanatında İlahi Komedya'dan esinlenerek yapılan Hz. Peygamber illüstrasyonları, figür ve resimleri hakkında bkz. Vildan Işık, "Dante'nin Inferno'su için Yapılan Muhammed Peygamber İllüstrasyon ve Resimlerinde Temsilin Değişimi", *Sanat Tarihi Dergisi*, 32/1, 2023, ss. 31-101.

[340] *İlahi Komedya*, 243-244 (Cehennem XXIX/118-139), 248-251 (Cehennem XXX/61-126).

[341] *İlahi Komedya*, 247 (Cehennem XXX/37-48).

[342] *İlahi Komedya*, 261-268 (Cehennem XXXII), 269-272 (Cehennem XXXIII/13-78), 276 (Cehennem XXXIII/136-147). Dante, ihanet edenlere tahsis olunan bölgeye kendi siyasi düşmanlarından birçoğunu yerleştirmek ve onları kendi tasavvur ettiği azapları çeker vaziyette görmek suretiyle intikamını almış görünmektedir. Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 74.

[343] *İlahi Komedya*, 19-20, 274-284 (Cehennem XXXIV/109-114). İlahi Komedya'da cehennem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şensoy, *İlahi Komedya ile Erdâvîrâfnâme'nin Karşılaştırması*, 16-23.

[344] *İlahi Komedya*, 51 (Cehennem III/85-87).

[345] *İlahi Komedya*, 69 (Cehennem VI/7-11), 264-267 (Cehennem XXXII/58-75). İlahi Komedya'da cehennemin ortasında Kokytos denilen suları buz gibi bir gölden bahsedilir. *İlahi Komedya*, 132 (Cehennem XIV/118), 262 (Cehennem XXXII/22-36).

Ayrıca Dante'nin cehenneminde ırmak önemli bir yer tutar. Acılar ırmağı Akheron, cehennemin sembol ırmaklarından biridir. Tanrı'nın gazabını üzerine çekip de ölenler, zalim krallar vb. pek çok kimse kaynar kanlı/kızıl ırmakla cezalandırılırlar.[346]

Dante; cehennem tasvirlerinde hangi suçun hangi cezaya karşılık geldiğini, mitik kahramanlar, daha çok gerçek kişiler ve eylemleri üzerinden anlatır. Dante'nin cehennemindeki azap sahneleri, Ardâvîrâf ve miraç rivayetlerinde olduğu gibi olağanüstü görüntü zenginliğine sahiptir.[347] İlahi Komedya'da azaba düçar olanların, acı çekenlerin hallerine ilişkin sahnelerde çırılçıplak bir halde ağlamalar, inlemeler, yakınmalar, çeşitli dillerde iğrenç küfürler, acıdan yakınmalar, öfkeden çığlıklar, bağırış ve haykırışlar, boğuk ve yüksek sesler, (cehennemin şiddetli uğuldamasına eşlik eden) uğultular, işkenceler vb. durumlar görülmektedir.[348] Ayrıca çırılçıplak olarak at sinekleri ve eşek arıları tarafından sokulma, iğrenç kurtçukların bedeni emmesi,[349] kırbaçlanma,[350] kendi tırnaklarıyla dersini parçalarcasına kaşıma,[351] baş aşağı toprağa gömülme,[352] bedenine çengel takma, derisini yüzme,[353] kaynar ziftin içine atılma,[354] irinli su içirilme,[355] bağırsak ve iç organlarının dışarı çıkarılması,[356] kafatasını ısırma,[357] zincire vurulma[358] gibi azap sahneleri yer almaktadır.[359]

Dante'nin cehennem tasvirinde burada bulunan kişilerin her biri, günahı ile orantılı olarak ceza çekmektedir. İnsanlar yaşarken yanlış seçimleri/tercihleri ve yaptıkları kötü eylemleri sonucunda cehenneme gitmişlerdir. Dolayısıyla çarpıldıkları cezayı, yeryüzünde sürdükleri yaşamla kendileri belirlemiştir. Cezanın ağırlığı, işlenen

---

[346] *İlahi Komedya*, 50-53 (Cehennem III/70-81, 121-129), 112-115 (Cehennem XII/46-48, 100-105).
[347] *İlahi Komedya*, 20.
[348] *İlahi Komedya*, 48 (Cehennem III/22-30), 62-63 (Cehennem V/1-4, 25-39).
[349] *İlahi Komedya*, 50 (Cehennem III/64-69).
[350] *İlahi Komedya*, 157-158 (Cehennem XVIII/34-39, 64).
[351] *İlahi Komedya*, 161 (Cehennem XVIII/130-132).
[352] *İlahi Komedya*, 164 (Cehennem XIX/46).
[353] *İlahi Komedya*, 185-186 (Cehennem XXII/40-42, 67-69), 242 (Cehennem XXIX/82-90).
[354] *İlahi Komedya*, 176-178 (Cehennem XXI/16-21, 46-51), 189 (Cehennem XXII/139-141).
[355] *İlahi Komedya*, 251 (Cehennem XXX/121-122).
[356] *İlahi Komedya*, 231 (Cehennem XXVIII/25-26).
[357] *İlahi Komedya*, 272 (Cehennem XXXIII/76-78).
[358] *İlahi Komedya*, 257-258 (Cehennem XXXI/85-90, 100-111).
[359] Dante'nin cehennem daireleri ve azap sahnelerinin tasviri, sanata yansıması hakkında geniş bilgi için bkz. Galileo, *Dante'nin Cehennemi Üzerine Dersler*, 103-129; Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 37-75. Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya'da suçlulara/günahkârlara verilen cezanın karşılaştırması hakkında bkz. Şensoy, *İlahi Komedya ile Erdâvîrâfnâme'nin Karşılaştırması*, 36-38.

günahın ağırlığı ile orantılıdır.[360] Suç ve eylemleri gerçek kişiler üzerinden değerlendiren Dante, hayattayken işledikleri günahları bilinen veya bir şekilde haklarında şaibe oluşmuş ünlü kişileri, fiillerine/günahlarına göre cehennemin çeşitli katmanlarında işkence çekerken göstermektedir.[361]

Ertaylan'ın ifadesiyle İlahi Komedya, Dante'nin dini, siyasi, ahlaki hayat ve tasavvurlarının bir ürünüdür. O başta ailesi olmak üzere hayatında münasebette bulunduğu tüm tanıdıklarını sahneye çıkarmakta sevdiklerini cennette; düşmanlarını, Floransa'yı karıştıran haris, hain, ahlaksız insanları ise cehennemde göstermekte ve kendi kanaatince cezalandırmaktadır.[362] Bir bakıma düşmanlarının, kendi istediği şekilde ceza görmekte olduklarını tahayyül ederek teselli aramaktadır.[363]

Dante'nin hayatı ve eseri bilhassa cehennem anlatıları bir arada değerlendirildiğinde gerek siyasi yaşamında çektiği sıkıntıların, papalık ve imparatorluk arasındaki çatışmaların gerek sürgün yıllarında uzun süren ve zorlu yolculukları sırasında karşılaştığı tehlikelerin, zorlu dağ geçitleri, karanlık ve kötü yolların, gördüğü hadiselerin, büyük ölçüde cehennem tasvir ve motiflerine yansıdığı görülmektedir. Kanaatimize göre ölüm cezasına çarptırılmasından sonra sürgün yıllarında kaleme aldığı cehennem (ilk) kitabı, Dante'nin kendi yaşamından, düşmanları ve dini siyasi muhaliflerinden derin izler taşımaktadır. Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin yanı sıra[364] İbn Rüşd ve İbn Sina gibi büyük İslam filozoflarını[365] cehennemde göstermesi de koyu mutaassıp bir Hıristiyan olmasından kaynaklanmaktadır.

2.5.2. Araf

Genel kabule göre araf, cennetle cehennemi birbirinden ayıran surun (sûr) veya bölgenin (hicâb) adıdır.[366] Kur'an'da kıyamet sahnelerinden biri olarak tasvir edilse de[367] Hz. Peygamber'in miracında geçmemektedir. Ardâvîrâf'ın arafı da, cennet ile cehennem

---

[360] *İlahi Komedya*, 19-20.
[361] Çelebioğlu, "Edebî Metinlerde Cehennem Tasvirlerinin Karşılaştırılması", 69.
[362] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 32; Wilson, *Âşık Dante*, 290.
[363] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 55.
[364] *İlahi Komedya*, 232 (Cehennem XXVIII/31-36).
[365] *İlahi Komedya*, 61 (Cehennem IV/143-144).
[366] Yusuf Şevki Yavuz, "A'râf", *DİA*, III/259.
[367] A'râf 7/46-48.

arasında ara bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Yerküreden başlayarak yıldızlar ülkesine kadar olan kısmı kapsamaktadır.[368] Mezdiyesna inanışına ve Ardâvîrâfnâme'ye göre de araf (hemistekân), günahlarıyla sevapları eşit olanların, herhangi bir ceza ya da ödüle müstahak olmayanların cennet ile cehennem arasında bulunduğu ara bir bölümü ifade etmektedir.[369]

Dante'nin arafı da cennet ile cehennem arasında köprü vazifesi gören bir yerdir.[370] Tanrı'ya karşı isyan etmemiş, ama emirlerini de gereği gibi yerine getirmemiş orta halli insanların bulunduğu bir yer olarak da betimlenir. Bu yönüyle Ardâvîrâfnâme'deki arafa çok benzemektedir.[371] Fakat yapısı itibariyle ceza ve mükâfat yönünden ondan biraz farklı ve çok kapsamlıdır.[372] Dante, arafı güney yarı kürede, okyanus/deniz ortasında insanoğlunun ayak basmadığı bir ada üzerinde bulunan yüksek bir dağ olarak tasarlamıştır. Araf dağını, Tanrı'ya başkaldıran Lucifer'in dünyaya düşerek cehennem çukurunu açtığında savrulan toprak oluşturmuştur. Koni şeklinde ve yedi kattan oluşur ve yedinci katın üstünde, dağın zirvesinde ise Hz. Adem ile Havva'nın, yasak meyveyi yemeden önce yaşamış oldukları "yeryüzü cenneti" bulunur. Buna göre araf, cehennemden başlayarak cennetin girişine, ilk tabakasına kadar olan bölgeyi içine almaktadır.[373]

İlahi Komedya'ya göre araf, ruhların cehennem kadar olmasa da hafif cezalara çarptırıldıkları, geçici cezaya maruz kaldıkları ve günahlarından arındıkları uhrevi âlemlerden biridir. Burası cehennem gibi karanlık değil, aksine aydınlıktır. Günahı az olan bu kişiler/ruhlar, günahlarıyla orantılı olarak bir süre arafın girişinde bekler ve daha sonra arafa tırmanmaya başlar. Dante bu yolculuk boyunca pek çok kişi ve çeşitli günah/günahkârlarla karşılaşır. Arafın katlarına dik basamaklar/merdivenler ile çıkılır. Cehennemin aksine yukarı doğru çıkıldıkça işlenen suç ve günahların ağırlığı ve cezaları

---

[368] *Ardâvîrâfnâme*, 71.
[369] *Ardâvîrâfnâme*, 96.
[370] Hıristiyan inancında öteki dünya, ilk başlarda cennet ile cehennem şeklinde ikiye ayrılmışken 1274'te Lyon'da toplanan ikinci konsilde cehennem ile cennet arasında bir de araf denilen bir yerin de bulunduğu kararı çıkmıştır. Böylece araf doktrini oluşmuştur. Bu sebeple de İlahi Komedya'da arafa yer verilmiştir. *İlahi Komedya*, 21; Wilson, *Âşık Dante*, 21-22, 249-250.
[371] *Ardâvîrâfnâme*, 72.
[372] Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya'nın araf karşılaştırması hakkında bkz. Şensoy, *İlahi Komedya ile Erdâvîrâfnâme'nin Karşılaştırması*, 39-46.
[373] *İlahi Komedya*, 21. Tam bir simetri mevcut değilse de Dante'nin arafı, daha çok cehennem içerisinde şekillenmiştir. René Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm*, 36.

da azalır. Zaten araftaki cezanın amacı da, ruhun/kişinin eğitilmesi ve işlediği günahlardan pişman olmasının sağlanmasıdır.[374] Nitekim arafta cezaya maruz kalan Dante de, rehberi Vergilius ile birlikte arafa tırmanıp Lethe ile Eunoe ırmaklarında yıkanıp arındıktan sonra cennete girmeye hak kazanmıştır.[375] Arafta esas olarak "böbürlenme/kibir, haset/kıskançlık, cimrilik, öfke, oburluk/açgözlülük, şehvet, tembellik"[376] gibi yedi ana günahtan temizlenme hedeflenmiştir.

Dante'nin arafında "kibirliler, yüksekten uçan ve kendini beğenenler,[377] başkalarına imrenenler ve hasetçiler,[378] hiddetliler, öfkelerini tutamayanlar,[379] gereğinden az veya fazla sevenler, yetersiz veya kötülük getirecek derecede sevgi besleyenler,[380] tembeller, ihmal edenler, gevşeklik gösterenler,[381] cimriler,[382] oburlar (mala ve paraya düşkünler,[383] şehvetperestler, hemcinsleriyle cinsel ilişki kuranlar ve hem erkeklere hem de kadınlara cinsel ilgi duyanlar"[384] bulunmaktadır.[385]

İşte Dante'ye göre günahları hafif olan bu mücrimler, arafta cezalarını çekip ruhlarını arındırdıktan sonra ancak cennete gidebilirler.

Dante'nin arafı ile İslam âlimlerinin eserlerindeki araf tasvirleri arasında açık benzerlikler varsa da bu durum, konumuz dışındadır. Zira miraç rivayetlerinde araf ve ceza tasvirlerine rastlanılmamaktadır.

---

[374] *İlahi Komedya*, 22.
[375] *İlahi Komedya*, 537-539 (Âraf XXXIII/94-145).
[376] *İlahi Komedya*, 349 (Âraf IX/112-114). Hıristiyanlıkta günah anlayışı, günahların tasnifi ve diğer günahların da kaynağı sayılan yedi büyük günah hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Güngör, "Hıristiyanlıkta Yedi Ölümcül Günah", *Dini Araştırmalar*, cilt: 17, sayı: 45, 2014, ss. 36-59; Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 70-72.
[377] *İlahi Komedya*, 358 (Âraf X/121-129).
[378] *İlahi Komedya*, 377 (Âraf XIII/37-39).
[379] *İlahi Komedya*, 409-411 (Âraf XVII/25, 67-68).
[380] *İlahi Komedya*, 412-415 (Âraf XVII/85-139).
[381] *İlahi Komedya*, 421-422 (Âraf XVIII/106-108, 130-132).
[382] *İlahi Komedya*, 432, 436-437 (Âraf XX/7-15, 82-105). İyilik ve hayır yapmayı bir türlü öğrenemeyen cimriler, arafta elleri ve ayakları bağlı, yere yüzükoyun uzanmış bir halde resmedilmişlerdir. *İlahi Komedya*, 430 (Âraf XIX/121-126).
[383] *İlahi Komedya*, 470 (Âraf XXIV/127-129).
[384] *İlahi Komedya*, 481-483 (Âraf XXVI/40-42, 76-87).
[385] Arafta suçlar/günah eylemler, suçlular/günahkârlar ve ceza görme biçimleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 76-88.

2.5.3. Cennet

Ardâvîrâfnâme'de cennet, aydınlık ve sonsuz mutluluk yurdu, iyi ve temiz insanların bulunduğu, hoş kokulu, güzel manzaralı ve göz kamaştırıcı bir yer olarak tavsif edilir.[386] İnsanların dünyadaki amellerine, yapıp etmelerine, mesleklerine, konum ve sınıflarına bağlı olarak çeşitli tabakalardan/katlardan, derece ve mertebelerden oluşur. Cennetin birinci, ikinci, üçüncü katı şeklinde bir ayrıma gidilir ve cennet göklerde tasvir edilir. Çînvâd köprüsünden geçen Ardâvîrâf, araftan sonra sırasıyla yıldızlar ülkesi, ay ülkesi ve güneş ülkesine varır. Son olarak da Ahura Mazda'nın kutsal makamına erişir. Birinci ve ikinci katlarda yeştleri ve gâtâları okumayan, yakın akrabalarıyla evlenmeyen,[387] yöneticilik, hükümdarlık ve komutanlık yapmayan fakat diğer sevapları ve iyi işleriyle bu makamları hak eden kimseler bulunur. İyi yöneticilik ve hükümdarlık yapanlar ise üçüncü semada, cennetin en yüce tabakasında, en aydınlık makam olarak adlandırılan güneş ülkesinde yer alır.[388]

Cennetlik gruplar, cehennemliklere nazaran oldukça azdır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Cömertler,[389]

2. Zerdüşt'ün getirdiği dine, Ahura Mazda'nın Zerdüşt'e indirdiği kitaba inananlar, gâtâları ve yeştleri okuyanlar;[390]

3. Akrabalarıyla evlilik yapmış kişiler;[391]

4. Güzel ahlaklı ve adil hükümdarlar, iyi yöneticiler;[392]

5. Dürüst olanlar, doğru sözlülükleriyle tanınan kimseler;[393]

6. Dinin emirlerine uyarak kocalarına çok iyi davranan, itaatkâr, güzel düşünceli, doğru sözlü, tatlı dilli kadınlar;[394]

---

[386] *Ardâvîrâfnâme*, 91-106.

[387] Zerdüşt inancında yakın akrabalarla evlenmek, dini bir zorunluluktu. Bu yükümlülüğü yerine getirmek kişiye sevap kazandırdığı gibi, bunu terk etmek de hem dünyada hem de ahirette büyük azabı gerektirirdi. *Ardâvîrâfnâme*, 42-45.

[388] *Ardâvîrâfnâme*, 97-98.

[389] *Ardâvîrâfnâme*, 101.

[390] *Ardâvîrâfnâme*, 101. Ardâvîrâfnâme'de bu sınıf, altın ve gümüş gibi değerli metaller ve takılarla süslenmiş, en parlak ve en güzel elbiseler giyinmiş olarak betimlenmiştir.

[391] *Ardâvîrâfnâme*, 101.

[392] *Ardâvîrâfnâme*, 102.

[393] *Ardâvîrâfnâme*, 102.

[394] *Ardâvîrâfnâme*, 102-103. Bunlar, cennette çok pahalı, değerli elbiseler içinde altın ve gümüş gibi takılarla süslenmiş bir halde tavsif edilmişlerdir.

7. Tabiatı ve çevreyi koruyan, suyu ve toprağı kirletmeyen, sığırları ve koyunlara iyi muamele eden, bütün yaratıkları hoşnut eden kadınlar;[395]

8. Tanrıları hoşnut eden, ibadetlerini yerine getiren, kurban sunan, Tanrı'nın emirlerine uyan, kocalarını memnun edip onlara saygıda kusur etmeyen, onların namuslarını koruyan, büyük ve küçük günahlardan kaçınan kadınlar;[396]

9. İbadetlerini titizce yerine getirenler;[397]

10. Dine saygı gösteren, dinsel törenlere katılan ve başkalarını da katılmaya teşvik edenler;[398]

11. Savaşçılar, cengâverler;[399]

12. Zararlı yaratıkları öldürenler;[400]

13. Çiftçiler;[401]

14. Sanatkârlar;[402]

15. Çobanlar;[403]

16. Hükümdarlar ve reisler/beyler, ülkeleri ve şehirleri mamur hale getiren yöneticiler;[404]

17. Öğretmenler/hocalar, araştırmacı ve bilim adamları;[405]

18. İyilik yapan, yardımsever ve barış için uğraşan Mezdiyesnâ inanırları;[406]

19. Kutsallar, peygamberler.[407]

Kısaca Zerdüştîliğin ahiret anlayışı çerçevesinde şekillenen Ardâvîrâfnâme'ye göre dünya hayatında sayıları az olsa da güzel düşünen, güzel konuşan ve güzel davranışta bulunan insanlar cennete gireceklerdir. Burada bu dünyada yaptıkları güzel amel ve

---

395 *Ardâvîrâfnâme*, 102.
396 *Ardâvîrâfnâme*, 102-103.
397 *Ardâvîrâfnâme*, 103.
398 *Ardâvîrâfnâme*, 103.
399 *Ardâvîrâfnâme*, 103.
400 *Ardâvîrâfnâme*, 103. Eski İran dini inanışında yılan, akrep, kurt gibi zararlı hayvanların öldürülmesi gerekirdi. Bu tür hayvanları öldürmenin, kişiye sevap kazandırdığına inanılırdı. *Ardâvîrâfnâme*, 48-49.
401 *Ardâvîrâfnâme*, 104. Çiftçiler; çok pahalı, parlak ve değerli elbiseler içinde tasvir edilmişlerdir.
402 *Ardâvîrâfnâme*, 104.
403 *Ardâvîrâfnâme*, 104.
404 *Ardâvîrâfnâme*, 105. Yöneticiler, altın tahtlarına kurulmuş vaziyette, atlas ve ipekten mamul yastık ve minderler/sergiler üzerinde resmedilmiştir.
405 *Ardâvîrâfnâme*, 105.
406 *Ardâvîrâfnâme*, 105.
407 *Ardâvîrâfnâme*, 105-106.

işlerin karşılığı olarak yiyecek, içecek, giyecek, zevk ve eğlence türünden her türlü nimete nail olacaklardır.

Hz. Peygamber'in miracında ise cennet, evleri/köşkleri inci ve yakuttan/zebercedden olup değerli taş ve madenlerle dolu, toprakları misk kokulu bir yer olarak tavsif edilmiştir.[408] Cennet aydınlık, yeşil, kokusu ve renkleri muhteşem olan çiçekler ve meyve ağaçlarıyla bezenmiş bir bahçedir. Ayrıca Arap coğrafyası ve muhayyilesine uygun olarak bu cennette yeryüzüne hayat veren nehirler de bulunur. Hz. Peygamber'in dünya seması müşahedelerinde kendisine özgü kılınan Kevser ırmağının yanı sıra[409] ikisi zahir (dünyada), ikisi batın (cennette) olmak üzere dört kutsal ve berrak nehirden bahsedilir. Zahir olanlar ise, dünyada bulunan Nil ve Fırat nehirleridir.[410] Ayrıca cennette su, süt, bal[411] ve şaraptan ırmaklardan da bahsedilir.[412] Şunu belirtelim ki Hz. Peygamber'in miraç rivayetlerinde cennet, Kur'an tasvirlerinin aksine oldukça sınırlıdır. Cennete dair genel bir tasvirin dışında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bu yönüyle Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya'dan farklıdır.

Dante ise öncekilerden farklı sistematik bir cennet tasarlamıştır. Ardâvîrâf'ın Ay ve Güneş ülkelerinin ötesine geçerek cenneti, o günkü anlayışa göre dünyanın etrafını saran gök cisimlerinden (gezegenlerden) oluşan bir yer olarak betimlemiştir. Başka bir ifadeyle Dante'nin cenneti, Orta Çağ astronomisinin gök telakkisine paralel olarak oluşturulmuştur.[413] Ne var ki, şeytanların kol gezdiği, ruhların ateşler içinde kıvrandığı bir cehennemin karşıtı olarak tasarlanmamıştır. O, sadece sessiz meleklerle, dingin ruhlarla dolu bir cennet yerine, sürekli bir devinimin, büyük bir hızın ve insan gözünün algılamakta zorlandığı bir ışığın egemen olduğu bir cennet öngörmüştür.[414] On bölümden oluşan cennetin katları şöyledir:

1. Ay;
2. Merkür;

---

[408] Buhârî, Salât 1 (h.no: 342), Tevhid 37 (h.no: 7079); Müslim, İman 263.
[409] Buhârî, Rikâk 53 (h.no: 6210), Tevhid 37 (h.no: 7079).
[410] Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe 71 (h.no: 3674); Müslim, İman 264.
[411] İlahi Komedya'da da bal, cennet; ağı ise cehennem taamı olarak zikredilir. *İlahi Komedya*, 73 (Cehennem VI/82-84).
[412] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/71. Aynı şekilde Kur'an'ın cennet tasvirlerinde de renk, tat, koku gibi hiçbir vasfı değişmeyen, zamanın bozamadığı sudan ve sütten ırmaklara, içenlere lezzet veren şarap ve saf süzme baldan ırmaklara vurgu yapılmıştır. Muhammed 47/15.
[413] Şakiroğlu, "İlâhî Komedyâ", *DİA*, XXII/69; Wilson, *Âşık Dante*, 137-143.
[414] *İlahi Komedya*, 23.

3. Venüs;

4. Güneş;

5. Mars;

6. Jüpiter;

7. Satürn/Zühal;

8. Yıldızlar;

9. İlk Devindirici ve devindiriciler (Kutlular ve melekler âlemi, Tanrısal âlem)

10. Saf nurdan ibaret, maddeden arınmış, mutlak sükûn diyarı olan Tanrı'nın katıdır. Arş-ı âlâ, bargâh-ı ulûhiyyet…

İlahi Komedya'da cehennemin aksine cennette yukarı doğru bir çıkış söz konusudur.[415] Araftan (dünyadan) ışık hızıyla gökteki ilk yıldıza (Ay'a) ulaşmışlardır.[416] Cennet yolculuğu sırasında sırasıyla bir gezegene ulaşan Dante, bir süre göğün bu katıyla birlikte döner ve sonra tekrar büyük bir hızla bir üst kata çıkar. Nasıl yükseldiğinin bilincinde olmayan Dante, bu durumu "öyle hızlı ilerliyorduk ki, zaman bile hızımızı ölçmeye yeterli değildi."[417] şeklinde ifade etmiştir.

Dante'nin cenneti, aynı zamanda şarkı ve ilahilerin söylendiği, raksların yapıldığı eğlence ve mutluluklar ülkesidir.[418] Orada asla üzüntü, açlık ve susuzluk yoktur.[419] Yukarı katlara çıkıldıkça mutluluklar daha da artsa da Dante'ye göre göklerde her yer cennettir.[420] Yine de her bir yıldıza doğru yükseldikçe güzelliklerin ve parlaklığın daha da arttığını belirtiyor.[421]

Ardâvîrâf ve Hz. Peygamber'in miraçlarında olduğu gibi Dante de cennetin çeşitli katlarında büyük soyluları, yüce/kutlu ruhları görür ve onlarla konuşur: Kendi büyük

[415] *İlahi Komedya*, 550 (Cennet I/136-142).
[416] *İlahi Komedya*, 552 (Cennet II/28-30).
[417] *İlahi Komedya*, 23, 616-617 (Cennet X/37-39).
[418] *İlahi Komedya*, 742 (Cennet XXV/139), 751 (Cennet XXVII/1-21).
[419] *İlahi Komedya*, 794 (XXXII/52-54).
[420] *İlahi Komedya*, 563 (Cennet III/88-90).
[421] *İlahi Komedya*, 600 (Cennet VIII/13-15).

dedelerinin yanı sıra[422] Hz. Adem, Hz. Süleyman, Hz. Meryem, Hz. İsa, Hz. İsa'nın havarilerinin başı ve reisi Simun Petrus,[423] kutsal kitap yorumcuları vs.[424]

Ayrıca Dante'nin cennetinde de Hz. Peygamber'in miraç cennet tasvirlerinde olduğu gibi ırmak motifi vardır. Eşsiz bir bahar mevsiminde baş döndüren güzel kokular yayan çiçek ve çimenlerle bezeli bir dağın eteklerinden akan parlak, temiz ve berrak bir ırmaktan Dante'ye su içirilir.[425] Hz. Peygamber'in miracında cennette gösterilen Havz-ı kevser[426] ile aynı niteliklere sahip bir nehir görünümündedir.

Cennetin güzellikleri ve içinde bulunanların mertebeleri, mutlulukları göğe yükseldikçe artar. O bakımdan İlahi Komedya'da amellerine/eylemlerine bağlı olarak cennetin üst katlarına gidecek ruhların sayısı oldukça azdır.[427] Açık ve net değilse de Cennetlikler arasında iyilikseverler, âşıklar (sevgiye bağımlı ruhlar), âlimler, din bilginleri ve filozoflar, kiliselere bağışta bulunanlar,[428] Hıristiyanlığa bağlı olanlar, dine sarılanlar,[429] inancı uğruna savaşanlar (Haçlı Seferlerine katılanlar),[430] inançlı ve dürüst insanlar, âdil hükümdarlar, azizler, melekler gibi gruplar sayılmaktadır.[431] Dante'nin cennetinde genellikle günahlarından arınmış, dünyada iyi ve dindar olarak yaşamış Yahudi[432] ve Hıristiyanlar bulunmaktadır. Kaldı ki Dante, cenneti anlatırken Hıristiyan geleneğini ve Kitab-ı Mukaddes'in ahiret ve cennet betimlemelerini örnek almıştır.[433]

---

[422] *İlahi Komedya*, 662 (Cennet XV/133-148), 663 (Cennet XVI/1-22). Haçlı seferlerine katılarak soyluluk nişanı, şövalye unvanı elde eden ve din uğruna can veren atası, büyük dedesi Cacciaguida ile karşılaşır ve onunla kendi soyu ve ülkesinin siyasi tarihi ve geleceği hakkında konuşur. Dante, onu göğün beşinci katına (Mars'a) yerleştirir. *İlahi Komedya*, 663 (Cennet XVI/1-5).

[423] *İlahi Komedya*, 735 (Cennet XXV/10-12).

[424] Cennette karşılaştığı peygamber ve tarihi şahsiyetlerle ilgili birkaç örnek için bkz. *İlahi Komedya*, 620 (Cennet X/103-112), 797 (Cennet XXXII/115-132).

[425] *İlahi Komedya*, 778-780 (Cennet XXX/61-99).

[426] Buhârî, Rikâk 53 (h.no: 6210), Tevhid 37 (h.no: 7079).

[427] *İlahi Komedya*, 781 (Cennet XXX/130-132). Örneğin; göğün ilk katındaki cennette bulunan kişiler, Tanrı'nın koymuş olduğu kurallara uymalarına rağmen konumlarının düşük olmasını, Tanrı'ya vermiş oldukları sözleri bazen tutmayıp bozmalarına bağlarlar. *İlahi Komedya*, 561 (Cennet III/52-56).

[428] *İlahi Komedya*, 620 (Cennet X/106-108).

[429] *İlahi Komedya*, 638 (Cennet XII/130-132).

[430] *İlahi Komedya*, 663 (Cennet XVI/1-5).

[431] Şakiroğlu, "İlâhî Komedyâ", *DİA*, XXII/69.

[432] Dante'nin Yahudilik hakkındaki bilgilerinin, daha çok Hıristiyanlığın bu dine dair doktrinlerine dayandığı görüşü hakkında bkz. René Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm*, 35-36.

[433] Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 38; Ayşe Çelebioğlu, "İlahi Komedya ve Mi'raçnâmelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 9, 2019, ss. 67-88, 85. Ardâvîrâfnâme ve İlahi Komedya'nın ait oldukları dinler açısından genel bir değerlendirmesi hakkında bkz. Şensoy, *İlahi Komedya ile Erdâvîrâfnâme'nin Karşılaştırması*, 57-67.

Dante'nin, cennete hayali yolculuğunda Ardâvîrâf ve Hz. Peygamber'in miracından farklı olarak yeri geldikçe bilimsel, dini ve felsefi tartışmalara da girilir. Roma, Avrupa, İtalya, Akdeniz tarihine ilişkin hususların yanı sıra Ayın yapısı, dünyaya etkisi, Ay lekeleri, ışıkların niteliği ve niceliği, Ay'ın ve gök cisimlerinin dönmesi,[434] filozofların ruh anlayışları, ruhların ölümsüzlüğü ve göğe yükselişi,[435] insan biçimci Tanrı anlayışının mümkün olup olmadığı, Tanrı'ya izafe edilen el ve ayak gibi sıfatların keyfiyeti,[436] insanın iradesi,[437] seçme özgürlüğü ve Tanrı'yla ahit,[438] Hz. İsa'nın tabiatı (hem insani hem tanrısal tabiata sahip olup olmadığı),[439] Hz. Adem'in yaratılışı, dili ve ilk günah meselesi,[440] insanın yazgısı,[441] Tanrı'nın adaleti açısından Hz. İsa'ya inanmayanların ve vaftiz olmayanların durumu,[442] inanç ve imanın keyfiyeti, delilleri,[443] meleklerin yaratılışı ve mahiyetleri, evrenin/gökyüzünün yasaları[444] gibi konular üzerinde durulur, birtakım sorulara cevaplar aranarak kuşkular giderilmeye çalışılır.

Son olarak şunu ifade edelim ki nasıl ki Ardâvîrâf'ın miracı Zerdüşt dini çerçevesinde oluşmuşsa Dante'nin cenneti de her yönüyle Hıristiyanlığın temel inançları etrafında şekillenmiştir. Tabir caizse Hz. İsa, Hz. Meryem, teslis ve haç, cennet tasvirlerinin vitrini niteliğindedir. Nitekim Dante, cennetin her yerini saran "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına terennüm edilen ilahi ve ezgilerden çok etkilenmiştir.[445] Zaman zaman kiliselere,[446] papa[447] ve din adamlarına,[448] tarikatlara[449] yapıp etmeleri sebebiyle eleştiriler yöneltilse de kilise ve vaftiz çok fazla ön plana çıkarılmıştır. Ertaylan'ın tespitiyle Dante, cennet kısmında Hıristiyan akide ve görüşleriyle kendi görüşünü

---

[434] *İlahi Komedya*, 554-558 (Cennet II/34-148).
[435] *İlahi Komedya*, 567 (Cennet IV/22-33).
[436] *İlahi Komedya*, 568 (Cennet IV/43-48).
[437] *İlahi Komedya*, 569-571 (Cennet IV/70-112).
[438] *İlahi Komedya*, 575-577 (Cennet V/25-66).
[439] *İlahi Komedya*, 583 (Cennet VI/13-24), 592 (Cennet VII/28-36).
[440] *İlahi Komedya*, 593-595 (Cennet VII/25-45, 82-93), 747-748 (Cennet XXVI/82-116).
[441] *İlahi Komedya*, 606 (Cennet VIII/133-144), 609 (Cennet IX/34-45).
[442] *İlahi Komedya*, 688-695 (Cennet XIX/1-148).
[443] *İlahi Komedya*, 729-734 (Cennet XXIV/52-154).
[444] *İlahi Komedya*, 767-773 (Cennet XXIX).
[445] *İlahi Komedya*, 751 (Cennet XXVII/1-3).
[446] *İlahi Komedya*, 326-327 (Âraf VI/91-96).
[447] *İlahi Komedya*, 531 (Âraf XXXII/142-160), 614 (Cennet IX/127-142).
[448] *İlahi Komedya*, 771-774 (Cennet XXIX/94-126). Dante, İlahi Komedya'sında sıklıkla dini sömürü vasıtası kılan, kiliseyi para kazanma aracı haline getiren din adamlarını eleştirmiştir. Wilson, *Âşık Dante*, 33-34.
[449] *İlahi Komedya*, 630 (Cennet XI/124-139).

birleştirerek tasvirler yapmış ve tamamen kendisinin cennete layık gördüğü dini ve dünyevi şahsiyetleri ve biraz da kendi takdirini çekmiş antik dünyanın büyüklerini anlatmıştır.[450]

2.5.4. Tanrı'nın Huzuruna Çıkma

Miracın tüm safhaları önemli olmakla birlikte zirvesini ilahi huzura çıkma ve Tanrı'yla buluşup görüşme oluşturur. Ardâvîrâfnâme'ye göre kutsal Surûş ve tanrı Âzer, cennet ve cehennemi gezdirdikten sonra Ardâvîrâf'ın elinden tutup Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlerin bulunduğu konseye götürür. Selamlama ve hal hatır sorduktan sonra Ahura Mazda, "Ey Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi, dünyaya dön ve insanlara duyduklarını ve gördüklerini olduğu gibi anlat." ve "Gönderdiğim dine, emir ve yasalarıma sımsıkı sarılın." şeklinde emir vermiştir. Bu karşılaşma ve buluşmada Ardâvîrâf, Ahura Mazda'yı bedenen görmemiştir. Bir nur/ışık olarak tecelli eden Tanrı'nın, sadece sesini ve konuşmasını duymuştur. Daha sonra tazimde bulunup kutsal Surûş ile huzurdan çıkmışlardır. Ayrıldıktan sonra kutsal Surûş, Ardâvîrâf'ı getirip yatağına bırakmıştır.[451]

İsrâ/miraç gecesinde Hz. Peygamber'in Allah'ın huzuruna çıkması veya Allah ile buluşması ise semada en son noktayı ifade eden sidretü'l-müntehada gerçekleşmiştir. Genel kabule göre Hz. Peygamber, Cebrail ile birlikte son olarak çeşitli renklerin, altından pervaneler ve ışık hüzmelerinin yahut da Allah'ın nurunun her tarafı çepeçevre sardığı[452] sidretü'l-müntehaya kadar gitmiş[453] yahut seçkin melekler topluluğunun bulunduğu yere

---

[450] Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, 91. Hıristiyanlığın öğretilerini Komedya'da yoğun işlediğinden dolayı Dante, bazı araştırmacılar tarafından "Hıristiyanlığın sentezini resimle değil de kelimelerle yapan kişi" olarak tavsif edilmiştir. Wilson, *Âşık Dante*, 200-201.

[451] *Ardâvîrâfnâme*, 149-150. Ardâvîrâf, olayı şöyle aktarır: "Ahura Mazda'nın huzurunda dua etmek istediğimde, dinlenmekte olan Ahura Mazda bana dedi ki: "Hoş geldin ey kötülüklerden sakınan, kutsal Ardâvîrâf, ey Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi, sen çok iyi bir kulsun. Maddi dünyaya dön. Dünyadakilere duyduklarını ve gördüklerini olduğu gibi anlat. Unutma ki, ben Ahura Mazda, hep seninleyim. Âlim kişilere, doğru söyleyen ve yalandan uzak duranı tanıdığımı ve bildiğimi söyle." Bunun üzerine Ardâvîrâf şöyle der: "Ahura Mazda böyle söyleyince şaşırdım, çünkü bir aydınlık görüyordum. Ortalıkta herhangi bir beden görünmüyordu. Sadece ses duyuyordum. Anladım ki, bu konuşan Ahura Mazda'ydı…"

[452] Müslim, İman 263, 279; Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 60-63.

[453] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/115-116; Müslim, İman 259, 263, 279. Sidretü'l-münteha, Hz. Peygamber'in mazhariyeti dışında büyük meleklerin ve peygamberlerin ötesine geçemediği, yaratılmışların ilminin ulaşabileceği son nokta olarak kabul edilir. Süleyman Uludağ, "Sidretü'l-Müntehâ", *DİA*, XXXVII/151.

(mele-i âlâya) kadar götürülmüş,[454] burada ilahi sırlara mazhar olmuştur.[455] Bu huzura çıkışta Hz. Peygamber'in bizzat Allah'ı görüp görmediği konusu ihtilaflıdır.[456] Ancak genel kanı Allah'ın, fiziksel/bedenen görülmesi imkânsız olduğundan Ardâvîrâfnâme'de olduğu gibi nur şeklinde tezahür ettiği ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in de kalp gözüyle gördüğü yönündedir.[457]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in sidretü'l-müntehada veya mele-i âlâda Allah ile buluşması ve ilahi nuru görmesiyle, Ardâvîrâf'ın Ahura Mazda'nın huzuruna kabul edilmesi ve vizyon sırasında onu nur/ışık olarak algılaması arasında ciddi benzerlik söz konusudur. Benzer bir manzara ve durum, Dante'de de görülmektedir.

Cehennem ve arafta günahlarından arınan, cennetin katlarını tek tek çıkan ve cennetin genel yapısını çok iyi kavrayan[458] Dante, son olarak geziyi eksiksiz tamamlaması için Tanrı tarafından görevlendirilen baş keşiş (Bernard) ile birlikte[459] Tanrı'nın katına, huzur-ı kibriyaya çıkmaya hazırlanır. Tanrı'nın huzuruna çıkan yolda Hz. Meryem ve İsa'nın etrafında parlaklıklarıyla gözleri kamaştıran kanatlı binlerce meleğin yanı sıra[460] Hz. Adem, Hz. Musa, Hz. Yakub'un karısı Rachele, Beatrice, Hz. Sara, Hz. İshak'ın hanımı Rebecca, Judith, Anna/Hanne, Yuhanna, Hz. Yahya, Petrus gibi dereceleri yüksek olan mukarrebûndan bazı önemli tarihi şahsiyetleri ve Hz. İsa inanırlarını tahtlarına kurulmuş bir vaziyette görür.[461] Ancak diğerlerinde olduğu gibi yüce Tanrı'yı görme tutkusuyla yanıp tutuşan[462] Dante de son katta onu somut olarak göremez. Zira onun miracında da Tanrı, bir ışık/nur olarak tecelli etmiştir. O, Tanrı'nın tecellisini tarifi mümkün olmayan yoğun ve parlak bir ışık/nur şeklinde görmüştür. Dante öncesiz ve sonrasız ışığı görme/seyretme halini "Öyle yoğundu ki parlak ışık, gözlerimi

---

[454] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/78.
[455] Uludağ, "Sidretü'l-Müntehâ", *DİA*, XXXVII/151-152.
[456] İslam âlimlerinin bir kısmı Hz. Peygamber'in, Allah'ı kalp gözüyle gördüğünü söylerken diğer bir kısmı da bizzat gözle gördüğünü ileri sürmüştür. Miraçta rü'yet (Allah'ın görülmesi) meselesi hakkında yapılan tartışmalar için bkz. Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 153-163; Yavuz, *İslâm İnancında İsrâ ve Mirac*, 148-167; Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, XXX/134; Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 283-291; Tatlı, *Kütüb-i Sitte'de İsrâ ve Mi'râc Hadisleri*, 188-194.
[457] Mukâtil, *Tefsir*, III/290; Müslim, İman 284-287.
[458] *İlahi Komedya*, 785 (Cennet XXXI/52-54).
[459] *İlahi Komedya*, 787 (Cennet XXXI/94-102).
[460] *İlahi Komedya*, 789 (Cennet XXXI/130-132). Dante'nin binlerce kanatlı melek sahnesi, Hz. Peygamber'in miraç tasvirlerine çok benzemektedir.
[461] *İlahi Komedya*, 791-798 (Cennet XXXII/1-151).
[462] *İlahi Komedya*, 801 (Cennet XXXIII/46-48).

bir an ondan ayırsaydım, kendimden geçerdim",[463] "Aklım şaşkınlık içinde kıpırdamadan, dikkat kesilmiş bakıyordu. Baktıkça bakma isteği artıyordu. İnsan bu ışık karşısında öyle oluyordu ki, başka bir şeye bakmak için gözlerini ondan alamıyordu."[464] şeklinde ifade etmiştir.

Tanrı'yı (sonsuz ışığı) seyre dalan Dante, somut olarak görmese veya beşer olarak meleke ve yetenekleri görmek için yeterli olmasa da nihayetinde Hıristiyan dini geleneğine uygun olarak Tanrı'nın insanla birleştiğine, Hz. İsa'da vücut bulduğuna (teslise) kanaat getirmiş, böylece amacına ulaşmıştır.[465] İlahi Komedi'sinde hakikati arayan Dante, seyahatlerinin sonunda ışığa kavuşmuştur.[466]

2.6. MİRAÇTAN DÖNÜŞ

Fizikötesi âleme yolculuk yapanların, yükseliş tecrübesini yaşayanların yükselme gerçekleştikten sonra geri dönüş esnasında deneyimlerini amacına uygun bir şekilde insanlara aktarmaları gerekir. Nitekim bu astral seyahati gerçekleştiren kişilerin, Tanrı ile görüşmeleri sonucunda yeryüzündeki insanlara bildirmek ve onları uyarmak gibi birtakım öğretiler getirdiğine inanılır. Miraç motiflerinde genellikle de yükselen kişi, miraçta yaşadığı tecrübeleri, müşahede ettiği durumları, vâkıf olduğu hikmet ve sırları, aldığı emir ve vahiyleri, kutsal düsturları insanlara aktarmakla Tanrı tarafından görevlendirilir.[467]

İşte Ardâvîrâf, yedi gün-yedi gece boyunca iki büyük meleğin beraberinde cennet, cehennem ve arafı gezmiş, iyilere yaptıklarının karşılıkları olarak verilen ödülleri, günahkârların da kötülüklerinin karşılığı çarptırıldıkları cezaları ayrıntılarıyla görmüş, son olarak da Ahura Mazda'nın huzuruna kabul edilerek kendisiyle görüşmüş, yedinci gün dünyaya geri dönerek gördüklerini ergin ve bilge bir kâtibe yazdırmıştır. Başka bir ifadeyle melekler (Surûş ve Âzer); cennet, araf ve cehennemi gezdirdikten sonra, Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi Ardâvîrâf'ın elinden tutup onu sonsuz aydınlıklar diyarına, Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlerin hazır bulundukları konseye götürmüşlerdir. Ahura Mazda, ona birtakım emirler ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bundan

[463] *İlahi Komedya*, 803 (Cennet XXXIII/76-78).
[464] *İlahi Komedya*, 804 (Cennet XXXIII/97-102).
[465] *İlahi Komedya*, 805-806 (Cennet XXXIII/115-141).
[466] Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, 22-23.
[467] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 38-39.

sonra Ardâvîrâf'ın artık maddi dünyaya dönmesi gerektiği söylenmiş, gördüklerini ve duyduklarını dünyalılara olduğu gibi anlatması istenmiştir.[468]

Böylece Ardâvîrâf'ın seyahati, Âzerfernbağ ateşkedesinden başlamış ve yine aynı yerde sona ermiştir. Ardâvîrâf'ın anlatısına göre Mezdiyesnâ inanırları, din desturları, Hîrbedler, kız kardeşleri Ardâvîrâf'ın dönüşüne çok sevinirler. Selamlaşma ve hal hatır sorduktan sonra din destûrları "Hoş geldin Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi Ardâvîrâf, hele gördüklerini anlat bize." dediler. Ardâvîrâf "Biliyorsunuz, ilk önce açlara ve susamışlara yemek sunulur, sonra sorular sorulur." dedi. Bunun üzerine, leziz, en güzel yemekler getirildi, soğuk su ve şarap ikram edildi. Geleneğe uygun olarak Ardâvîrâf, Dron ve Meyezd ayinleri yaptı. Zemzeme ve Aferîngân okudu. Sonra da Ardâvîrâf'ın isteği üzerine ergin ve bilge kâtibi çağırdılar. Bilge kâtip de Ardâvîrâf'ın söylediği her şeyi olduğu gibi kaydetti.[469] Böylece Ardâvîrâf'ın rüya âleminde cereyan eden miracı, kayıt altına alınmış oldu.

Hz. Peygamber'in miraçtan dönüşüyle ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Geceleyin, yatsı namazından sonra Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinden alındığı ve aynı gece[470] Allah'la buluşup konuştuktan sonra tekrar yeryüzüne döndüğü, sabah namazından önce yatağına/evine geri getirildiği[471] yahut mescitte uykudayken götürüldüğü ve uyandığında da Mescid-i Harâm'da olduğu ifade edilmektedir.[472] Dolayısıyla başlangıç noktası olarak Ardâvîrâf'ın Âzerfernbağ ateşkedesinden, Hz. Peygamber'in ise Mescid-i Harâm'dan götürülüp getirilmesinde bir benzerlik göze çarpmaktadır. İslami literatürde Hz. Peygamber'in miraçtan dönüşünde de aynı şekilde Beytülmakdis'e uğradığı ve ardından da Burak'a binerek aynı güzergâhtan Mekke'ye döndüğü belirtilmektedir.[473] Dolayısıyla her ikisinin yolculuğunda da mabetler büyük rol oynamaktadır.

---

[468] *Ardâvîrâfnâme*, 149-150.
[469] *Ardâvîrâfnâme*, 91-92.
[470] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/477; Heysemî, *Mecmeu'd-Zevâid*, I/66.
[471] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/402; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I/214-215; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/75.
[472] Buhârî, Bedü'l-halk 6 (h.no: 3035), Fezâʾilü's-sahabe 71 (h.no: 3674), Tevhid 37 (h.no: 7079).
[473] İbn Kesîr, *Tefsir*, V/31. Resûlullah'ın Mekke'den Beytülmakdis'e ve oradan da gökyüzüne mi yükseldiği yoksa miraç dönüşünde mi Kudüs'e uğradığı konusunda ihtilaf vardır. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 128.

İlahi âleme yükselmenin bir göstergesi olarak yaşanan miraç tecrübesinin sonunda hem bu tecrübeyi yaşayana hem de bu inancın müntesiplerine birtakım maddi ve manevi ikram ve ihsanlarda bulunulmuştur.[474] Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber'in miracının sonunda daha önce Mescid-i Aksâ'da olduğu gibi tekrar süt, şarap, bal ve su olmak üzere farklı kaplarda çeşitli yiyecek ve içecekler sunulmuş, tercihi imtihan vesilesi kılınmıştır. Fıtratının gereği her defasında sütü seçince kendisine "Şayet şarabı seçmiş olsaydın ümmetin azgın olurdu." denilmiştir.[475]

Maddi olarak yapılan bu ikramların yanı sıra vasıtasız vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e ümmetine hediye olarak üç şey ihsan edilmiştir. Beş vakit namaz,[476] Bakara suresinin son ayetleri (son iki ayeti) ve Allah'a şirk koşmayanların veya şirk dışında kişiyi cehenneme götürecek bütün günahların bağışlanacağı müjdesi verilmiştir.[477]

Hz. Peygamber, altıncı veya âlimlerin çoğunluğuna göre yedinci semada bulunan sidretü'l-müntehadan[478] dönüşte Ardâvîrâf'ta olduğu gibi bu olayı anlatması gerektiğine dair herhangi bir emir almasa da, tebliğin gereği olarak insanlara duyurmuştur. Mekke'ye döner dönmez sabah olunca biraz yalanlanma endişe ve korkusu taşısa da isrâ ve miraç olayını, Kureyş müşriklerine haber vermiş, her zaman olduğu gibi bu duruma inanmayıp alaya alan müşrik ileri gelenleri (Ebû Cehil ve avanesi), Hz. Peygamber'den Beytülmakdis'i anlatmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Mescid-i Aksâ'nın fiziki yapısını ve yolculuk esnasında gördüklerini[479] anlatmaya başlamış, tarif ederken karıştırma ve kuşkuya düşme ihtimaline karşılık tekrar Mescid-i Aksâ tıpkı bir ekran gibi gözünün önüne getirilmiştir.[480] Allah Resulü, o günkü Mekke müşriklerinin itirazlarına

---

[474] Gündüz v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 112-114.

[475] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/64; Buhârî, Enbiyâ 26 (h.no: 3214) Fezâilü's-sahabe 71 (h.no: 3674); Müslim, İman 272. Hz. Peygamber'e nerede, ne zaman ve ne ikram edildiği konusu ihtilaflıdır. Bazı rivayetlerde Mescid-i Aksâ'da, bazılarında semada ve bazı rivayetlerde ise her iki yerde de ayrı ayrı ikramda bulunulmuştur. Söz konusu rivayetler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, V/8-39; Mollaibrahimoğlu, *Mirâç Gerçeği*, 67-69.

[476] Rivayetlerde önce 50 vakit olarak farz kılınan namaz, Hz. Musa'nın teklif ve teşvikiyle Hz. Peygamber'in de Allah'tan ümmeti adına hafifletmesini istemesiyle 5 vakte düşürülmüştür. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/407-408; Buhârî, Salat 1 (h.no: 342); Müslim, İman 263; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/72.

[477] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/536, IV/116; Müslim, İman 279. Bakara suresinin son iki ayetinin miraç gecesinde indirilip indirilmediği ve Kur'an'ın iniş keyfiyetine uygun olup olmadığı hususunda detaylı bilgi için bkz. Ali Akpınar, "Mi'rac Gecesi Hz. Peygamber'e Verildiği Söylenen Ayetlerle İlgili Bazı Mülahazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1996, ss. 95-101.

[478] Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği*, 59-60.

[479] Hz. Peygamber'in, yolculuk sırasında yol güzergâhındaki kafileler hakkında da detaylı bilgiler verdiği görülmektedir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/402-403.

[480] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XVI/442; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/251-252; Taşkent, "İslam

yönelik isrâya dair anlattıklarının yanında miraçla ilgili müşahedelerini de paylaşmıştır. Daha sonraki süreçte Hz. Peygamber, isrâ gecesinde karşılaştığı peygamberlerin şemail ve evsafına, bazı fiziksel özelliklerine dair birtakım bilgilerin yanı sıra[481] cehennemin halleri ve cehennem bekçileri, görevli melekler[482] ve insanları saptıran, dalalete sürükleyen deccal[483] ile de ilgili malumatlar vermiştir. Bu anlatılar, Ardâvîrâf'ta olduğu gibi hemen kayda geçirilmemiş, daha sonra tedvin faaliyetleri esnasında yazılıp derlenmiştir.

Dante'nin yolculuğu ise, mahiyeti itibariyle Ardâvîrâf ve Hz. Peygamber'in yolculuklarından farklı olduğu için kendi ifadesine göre düşlerinin ve anlatım gücünün tükenmesiyle son bulmuştur. Dante'nin cennet yolculuğu sonunda amacı gerçekleşip Tanrı'nın ışığına ve insan/evren (İsa) ile yekvücut olduğuna, teslisin vukuuna tanık olduktan veya tüm olup bitenleri aklıyla kavradıktan sonra artık gördüklerini anlatmaya kelimeler kifayetsiz kalır. Böylece Dante'nin 1300 yılı 7 Nisan Perşembeyi Cuma'ya bağlayan gecenin sabahı cehennemle başlayan düşsel yolculuğu, 14 Nisan Perşembe günü öğleden sonra Tanrı'nın sonsuz ışığına ulaşmasıyla noktalanır.[484] Hayali yolculuğu, Ardâvîrâf gibi tam yedi gün sürmüştür.

Bu düşsel yolculuğun sonunda Dante de gördüklerini kaydetmesi, yazıya dökmesi ve gelecek nesillere aktarılması için Tanrı'dan belleğine, diline ve kalemine güç vermesini istemiştir.[485] Nitekim Dante, İlahi Komedya'nın üçüncü bölümünü oluşturan cenneti, ölümünden çok kısa bir süre önce tamamlamıştır. Bu kısım, ancak yazarın ölümünden sonra okurlarla buluşmuştur.[486]

Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", I/56-57. Müşrikler yalanlarken başta Hz. Ebubekir olmak üzere Müslümanların büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'i tasdik etmişlerdir. Rivayetlere göre bu hadiseden dolayı sayıları az da olsa daha önce iman edenlerden birkaç kişi dinden dönmüştür. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/398-399; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, III/65.

[481] İbn İshâk, es-*Sîre,* 295-296; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/400; Buhârî, Enbiyâ 49 (h.no: 3254); Müslim, İman 267, 272.

[482] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I/404.

[483] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/67.

[484] *İlahi Komedya*, 22, 799-806 (Cennet XXXIII).

[485] *İlahi Komedya,* 802 (Cennet XXXIII/67-75).

[486] *İlahi Komedya,* 22.

SONUÇ

Miraç/yükseliş, tarih boyunca hemen hemen bütün din ve inanç sistemlerinde görülen bir olgudur. En ilkel kabile dinlerinden ilahi dinlere kadar toplumun her bir kesiminde ilahi âleme yükseliş, ahiret hallerini temaşa etme, Tanrı ile buluşup konuşma ve yeryüzüne dönüş motifleri bulunmaktadır.

Metafizik evrene seyahat veya semanın katlarına çıkış tasavvuruna, Eski Hint ve İran mitolojilerinin yanı sıra Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde de rastlanmaktadır. Bu geleneklerde miraç tecrübesini yaşayan kişilerin arasında özellikle Hz. İdris, Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Musa ve İşaya gibi peygamber isimlerine yer verilmektedir.

Diğer peygamberlerde olduğu gibi Hz. Peygamber de miraç/yükselme tecrübesini yaşamıştır. Hatta İslam tarihi kaynaklarında isrâ ve miraç diye adlandırılan bu hadise/tecrübe, Hz. Peygamber'in en büyük mucizelerinden ve aynı zamanda İslam tarihinin en önemli hadiselerinden biri kabul edilmiştir. Bu sebeple erken dönem kaynaklarında kendisine geniş yer verilmiştir. İslami literatürde isrâ ve miraç hadisesinin mahiyeti ve safhalarıyla ilgili birbirinden farklı ve bazen özüne halel getirmeyecek tarzda birbiriyle çelişen rivayetlere rastlanılmaktadır. Miracın nerede, ne zaman, nasıl vuku bulduğu konusunda İslam âlimleri tarafından değişik görüş ve düşünceler ortaya atılmıştır. Otorite olarak kabul edilen âlimler arasında ihtilaflı bir konu olması, lehte ve aleyhte delillerin bulunması, farklı yönleri ve farklı konular bağlamında dağınık bir şekilde eserlerde yer alması dolayısıyla takdim ve tehirlerle miracı düzenlemenin, mutlak manada herhangi bir sıra/tertip oluşturmanın tercihe bağlı da olsa zor olduğu belirtilmelidir. Ancak miraç rivayetleriyle ilgili bu olumsuz durum, gerçeklik sorgulamalarına ve tartışmalarına girmediğimizden karşılaştırma yapmamıza engel teşkil etmediği gibi bir eksiklik de oluşturmamıştır. Dolayısıyla tezimizde hakkında benzer şaibeler bulunan ve tam olarak ne zaman ve kim tarafından yazıldığı belli olmayan *Ardâvîrâfnâme* ve sistematik olarak yazılmış, İtalyan dil ve edebiyatının şaheseri sayılan *İlahi Komedya* gibi eserlerle Hz. Peygamber'in miracına dair bu parçalı rivayetler, genel olarak kronoloji de dikkate alınarak ana konu/muhteva, olay, motif/figür, sahne ilişkileri ve benzerlikleri/farklılıkları bakımından mukayese edilmiştir.

Bu yolculuklar; yükselme simgeleri ve yükseliş tecrübesini yaşayan kişinin yeryüzünden fizikötesi âleme gidişi, göğün katlarına, gezegen ve yıldızlara yükselişi,

rehberlik ve vasıtalar, yükseliş sırasında tecrübeler, cennet ve cehennem müşahedeleri, huzur-ı ilahiye çıkma, tanrıdan mesaj alma ve yeryüzüne dönüş gibi miracın iskeletini oluşturan temel unsurları açısından benzer özelliklere sahiptir. Muhtemelen bütün din ve kültürlerde miraç tasavvurları ve yükselme simgeleri olduğundan karşılaştırma yaptığımız eserlerde ortak motifler oldukça dikkat çekmektedir. Ne var ki metinlerde görülen pek çok ortak özelliğin yanında az da olsa bazı farklılıklar da bulunmaktadır.

Araştırma neticesinde gerek Ardâvîrâf ve Hz. Peygamber'in gerekse şair Dante'nin miraç tasvirlerinin, dönemlerinin sosyal, siyasi, dini, ictimai ve kültürel yapı ve yaşantılarını açık bir biçimde yansıttıkları görülmektedir. Ayrıca suç/günah ve suçlular/günahkârlar, ceza ve mükâfatlar bakımından toplumların aynası mesabesinde oldukları, tabir caizse içinde yaşadıkları toplumlarının röntgenini çektikleri anlaşılmaktadır. Zaman zaman cezalandırma biçimleri değişse de hem miraç rivayetlerinde hem de *Ardâvîrâfnâme* ve *İlahi Komedya*'da ilahi dinlerin suç ve büyük günah addettiği tüm hususlar yoğun bir şekilde işlenmekte ve ölüler dünyasından diriler dünyasına mesajlar verilmektedir.

Ayrıca gerek Ardâvîrâf ve gerekse miraç rivayetlerinde geçen cennetlik ve cehennemliklere yönelik mükâfat ve cezaların, benzer ibare ve ifadelerle Avesta ve Kur'an'da da geçtiği saptanmaktadır. Esasında her üç miraç tasavvurunun da kendi kutsal kitaplarından beslendiği açıkça görülmektedir. Bu durum, kutsal kitaplarda geçen dini emir ve nehiylerin misal âleminde görülmesi veya misal âlemine uyarlanması olarak yorumlanacağı gibi, ruhen veya bedenen gerçekleşen yükseliş tecrübelerinin daha sonra vahiyle teyit edilerek kayıt altına alınması olarak da değerlendirilebilir.

Ardâvîrâfnâme ve *miraç rivayetleri*nde miraç esnasında yaşanılan hadiselerin ve müşahedelerin benzerliği çok dikkat çekmektedir. Ancak bu benzerlik, bazıları tarafından, Ardâvîrâf'tan (İran kültüründen) etkilenme veya uyarlama olarak algılansa da ilahi vahye mazhar olmaları dolayısıyla aynı tecrübeyi yaşama biçiminde de değerlendirilebilir. Nitekim diğer peygamberlerin hayatlarında yükselme/miraç motiflerinin görülmesi, ikinci durumu daha muhtemel kılmaktadır. Bu yüzden benzerliklerin, mutlak etkilenme olarak değerlendirilmesinin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Yaşanılan tecrübenin yazıya aktarılması sırasında doğrudan veya dolaylı olarak bir etkilenme söz konusu edilse de miraç motiflerinin her toplumunun kendi

sosyal, siyasi, dini ve ahlaki problemlerini konu edindiğini, kendi toplumunun kostümüne büründüğünü, dini referanslarını ellerinde mevcut olan kendi kutsal kitaplarından aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Aynı şekilde aralarındaki gerek muhteva gerek motif benzerliklerinden dolayı tıpkı Hz. Peygamber'in miracının Ardâvîrâf'tan uyarlandığı iddiası gibi Dante'nin de ilhamını, Hz. Peygamber'in miracından aldığı ve *İlahi Komedya*'nın, Ebü'l-Alâ el-Maarrî ve İbnü'l-Arabî gibi İslam âlimlerinin eserlerinden derin izler taşıdığı ileri sürülmüştür. Yalnız temel unsurları itibariyle benzer olsalar da Dante'nin de, Ardâvîrâf'tan ve Hz. Peygamber'in miracından doğrudan etkilendiğini, eserinin bir uyarlama olduğunu söylemek yahut herhangi birinin diğerinden alması/aşırması şeklinde izah etmek oldukça güçtür. Yapılan bazı çalışmalarda hem biçimsel hem de konusal/kavramsal düzeyde bu etkiye dikkat çekilse de Dante'nin rehberlerinden anlaşıldığı üzere ilham kaynağının, İslam kültüründen ziyade Kitab-ı Mukaddes ve Latin edebiyatı olduğu görülmektedir. Dante'nin eserinin muhtevasına bakıldığında başta Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam olmak üzere diğer kadim din ve inançlardaki miraç anlatılarından haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Dante'nin eseri, diğerlerinden farklı olarak çok zengin bir içeriğe sahiptir. Tarih ve felsefeden din bilimlerine, kelamdan kozmolojiye, astronomiden geometriye uzanan bir ansiklopedi niteliğindedir. Bir bakıma Dante'nin kendi ruhsal yaşamının tarihidir veya siyasal yaşamındaki iniş çıkışların sembolik ifadesidir.

Söz konusu miraç anlatılarının tarihsel şartlarla, sosyo-kültürel ortamla mücehhez olduğu söylenebilir. Zerdüşt inancının en ünlü eserlerinden birisi olan *Ardâvîrâfâme*, kadim İranlıların dinsel ve dünyevî görüşlerinin; *İlahi Komedya* ise Dante'nin şahsında Hıristiyanlık (teslis) inancı ve Yunan/Roma/Batı kültürünün bir ürünüdür.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *Müsned I-VIII*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadis, Kahire 1995.

Akar, Metin, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râcnâmeler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1980.

Akmaz, Fatmatüzzehra, *İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Mirac*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

Akpınar, Ali, "Mi'rac Gecesi Hz. Peygamber'e Verildiği Söylenen Ayetlerle İlgili Bazı Mülahazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1996, 95-101.

Akpınar, Mehmetcan, "Erken İslam Literatüründe Burak Hakkındaki Anlatılar", çev. Akın Terzi, *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları I-II*, (I/385-389), ed. Ayşe Taşkent-Nicole Kançal-Ferrari, Dergah Yay., İstanbul 2021.

Aktulum, Kubilay, *İmgelem Çözümlemesine Giriş*, Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul 2021.

Ardâvîrâfnâme (Cennet, Araf ve Cehennem), (Çev.: Nimet Yıldırım), Pinhan Yay., İstanbul 2017.

Arslan, İhsan, "Mi'râc Hadisesine Farklı Bir Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 11, sayı: 56, 2018, 905-924.

Arslan, İhsan, "Mitolojik Anlatı: Şakku's-Sadır", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 10, 2019, 120-160.

Aşıkoğlu, Yücel, *Aziz Bernard ve Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

Avesta Zerdüştilerin Kutsal Metinleri, Haz. Mehmet Emin Sular, Ankara Okulu Yay., Ankara 2022.

Balcı, İsrafil, "Şakkı Sadr Hadisesine Dair Rivayetlerin Kritiği", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 21, 2013, 11-38.

Balcı, İsrafil, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012.

Bedevî, Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, (Çev.: Muharrem Tan), İz Yay., İstanbul 2010.

Beyhakî, Ebû Bekir, *Delâilü'n-Nübüvve I-VII*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985.

Bozkurt, Mehmet, "İslam Öncesi Ortadoğu İnançlarında Göğe Yükseliş Anlatıları ve İslâm'da Mi'rac: İslâm Geleneğindeki Mi'rac Anlatısının Özgünlüğü Meselesi", *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 2021, 21/3, 353-372.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahîhu'l-Muhtasar I-VI*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987.

Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 1999.

Çelebioğlu, Ayşe, "Edebî Metinlerde Cehennem Tasvirlerinin Karşılaştırılması", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* sayı: 32, Erzurum 2014, 69-76.

Çelebioğlu, Ayşe, "İlahi Komedya ve Mi'raçnâmelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 9, 2019, 67-88.

Dante Alighieri, *İlahi Komedya*, (Çev.: Rekin Teksoy), Oğlak Yay., İstanbul 2021.

Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Gufran Risalesi*, (Çev.: Nevzat H. Yanık-Selami Bakırcı), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2017.

Erdem, Mustafa, "Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 34, 1993, 133-154.

Eren, A. Cüneyt, "Risâletü'l-Gufrân", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 127-128.

Ertaylan, İ. Hikmet, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., yy., 1964.

Fidan, Seval, *İsrâ Suresi Bağlamında Mescid-i Aksâ ve İsrâ-Mi'rac Hadiseleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2022.

Galileo Galilei, *Dante'nin Cehennemi Üzerine Dersler*, (Çev.: Murat Sirkecioğlu), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.

Gündüz, Şinasi, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.

Gündüz, Şinasi-Ünal, Yavuz-Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslam'da Miraç*, Vadi Yay., Konya 1996.

Güngör, Muhammed, "Hıristiyanlıkta Yedi Ölümcül Günah", *Dini Araştırmalar*, cilt: 17, sayı: 45, 2014, 36-59.

Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek I-IV*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* (Çev.: Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul 2004.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nureddin, *Mecmeu'z-Zevâid I-X*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1994.

Işık, Vildan, "Dante'nin Inferno'su için Yapılan Muhammed Peygamber İllüstrasyon ve Resimlerinde Temsilin Değişimi", *Sanat Tarihi Dergisi*, 32/1, 2023, 31-101.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef I-XXVI*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble, Cidde 2006.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye I-II*, thk. Mustafa es-Sakâ v.dğr., Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1955.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *Tefsîrü'l-Kur'an'l-Azim I-VIII*, thk. Samî b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe, yy., 1999.

İbn Sa'd, Muhammed Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ I-VIII*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut 1968.

Kançal-Ferrari, Nicole, "Meleklerin Kanatları: Miraç Sahnelerinde İki Âlem Arasındaki Elçilerin Görselleştirilmesi", *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları I-II*, (ss. I/329-341), ed. Ayşe Taşkent-Nicole Kançal-Ferrari, Dergah Yay., İstanbul 2021.

Kaplan, Abdurrahim, "Meryem Suresi 57. Âyet Bağlamında Hz. İdrîs'in (as) Göğe Yükseltilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2020, cilt: 20, sayı: 1, 63-83.

Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.

Memmedova Zakirkızı, Aytek, "Hilmi Ziya Ülken'in Kaleminden Dante'nin İslam Dini Hakkındaki Görüşleri", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 9 (23), 2021, 215-224.

Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev.: Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul 2009.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Mirâç Gerçeği*, Akbel Yay., İstanbul 1991.

Molu, Ahmet, *Mi'rac Hadislerinin Hadis Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman I-III*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar I-V*, thk. M. Fuat Abdulbaki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.

Öz, Mustafa, "Burak", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 417.

Özgür, Fatma, *Metinlerarasılık Bağlamında Dante'nin "İlahi Komedya" Eserinin "Cehennem" Bölümüne Vergilius'un Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023.

Palacios, Miguel Asin, *Dante ve İslam*, (Çev.: Güneş Ayas), Okuyan Us Yay., İstanbul 2010.

René Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm*, (Çev.: İsmail Taşpınar), İnsan Yay., İstanbul 2024.

Said Havva, *Hadislerle Hz. Peygamber'in Hayatı I-III (el-Esas fi's-Sünne)*, (Çev.: Abdurrahim Ali Ural v.dğr.), Hikmet Neşriyat, İstanbul tsz.

Sular, Mehmet Emin, "Zerdüştîlerin Kutsal Kitabı Avesta Bağlamında Meşru ve Gayrimeşru Cinsel İlişkiler", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, sayı: 33, 2023, 40-60.

Sümer, Necati, "Mitolojik ve Dinsel Bir Yükseliş Simgesi Olarak Merdiven Motifi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1, 2018, 257-269.

Şakiroğlu, Mahmut H., "İlâhî Komedyâ", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 68-70.

Şâmî, Muhammed b. Yusuf es-Salihî. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd I-XII*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

Şensoy, Deniz, *İlahi Komedya ile Erdâvîrâfnâme'nin Karşılaştırması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2011.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî-Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk I-XI*, Dâru't-Türâs, Beyrut 1967.

Taşkent, Ayşe, "İslam Kaynaklarında İsrâ ve Miraç", *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları I-II*, (ss. I/47-61), ed. Ayşe Taşkent-Nicole Kançal-Ferrari, Dergah Yay., İstanbul 2021.

Taşkent, Ayşe, "İslam Kültüründe Burak'ın Yazılı ve Görsel Tasviri", *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları I-II*, (ss. I/365-383), ed. Ayşe Taşkent-Nicole Kançal-Ferrari, Dergah Yay., İstanbul 2021.

Taşpınar, İsmail, "Refref", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 534.

Tatlı, Bekir, *Kütüb-i Sitte'de İsrâ ve Mi'râc Hadisleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Tolay, Mustafa, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2015.

Uçar, Anastasiya, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Uçar, Anastasiya-İshakoğlu, Ömer, "Dante'nin İlâhî Komedya'sında Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin İzleri", *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)*, 2/1, 2019, 77-114.

Uludağ, Süleyman, "Sidretü'l-müntehâ", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 151-152.

Usluoğlu, Sena, *Dante'nin İlahi Komedya'sının Arap Edebiyatındaki Referansları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2023.

Ülken, Hilmi Ziya, "Dante ve Miraç: Divina Comedia'nın İslami Kaynakları", *İstanbul Halkevleri Dergisi*, cilt: 5, sayı: 58, 1946, 4-7.

Üzümcü, Abdullah, *Tefsirlerde İsra ve Miraçla İlgili Yorumlar ve Çağdaş Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

Wilson, A. N. *Âşık Dante*, (Çev.: Mustafa Zeki Çıraklı), Hece Yay., Ankara 2013.

Yavuz, Salih Sabri, "Mi'râc", *DİA*, Ankara 2020, XXX, 132-135.

Yavuz, Salih Sabri, *İslâm İnancında İsrâ ve Mirac*, Pınar Yay., İstanbul 2011.

Yavuz, Yusuf Şevki, "A'râf", *DİA*, İstanbul 1991, III, 259.

Yıldırım, Nimet, "Ardâvîrâf ve Ardâvîrâfnâme", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2008, 37-56.

Yıldırım, Nimet, "Ardavirâfnâme ve İlahi Komedya", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4/2, 2009, 5-18.

Yıldırım, Nimet, "Fars Edebiyatında Metafizik Yolculuklar", *Doğu Esintileri*, sayı: 2, 2014, 177-212.

Yıldırım, Nimet, *İran Edebiyatı Tarihi*, Pinhan Yay., İstanbul 2012.

Yılmaz, Ceyhun, *Heykalot Literatüründe Metatron Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

EKLER

ARDÂVÎRÂFNÂME, MİRAÇ RİVAYETLERİ VE İLAHİ KOMEDYA'NIN MUKAYESESİ

		ARDÂVÎRÂFNÂME	MİRAÇ RİVAYETLERİ	İLAHİ KOMEDYA
Miraca Hazırlık	**Şartlar**	Sâsânîler döneminde İran'ın içinde bulunduğu siyasi, iktisadi, dini ve sosyo-kültürel durum, hükümdarlar ve beyler arasındaki iç kavgalar ve savaşlar, mezhepsel ayrılıklar ve çatışmalar, din ve ahlak alanında bozulma ve yozlaşmalar, dini kaynakların yok edilmesi vs.	Mekke döneminin sonlarına doğru Hz. Peygamber'e yönelik baskıların artması ve Allah Resulü'nün bir arayış içinde olması	İtalya'daki iç kargaşa, krallık ve papalık yandaşları arasındaki iktidar mücadelesi, dini ve siyasi çatışma ortamı, toplumun doğru yoldan sapıp günahlara batması, inanç ve ahlakın zayıflaması, Dante'nin sürgün hayatında yaşadığı acı ve sıkıntılar vs.
	Amaç	İskender'in İran'ı tahrip etmesi sonrasında çıkış yolu bulma, Helenistik kültürün etkisinden kurtulma, yeryüzündeki sorunlara ilahi âlemde çözüm arama arzusu, Tanrı'nın yardımını talep etme ve Zerdüşt inancını yeniden canlandırma, dini konulara ilişkin birtakım bilgiler getirip dindaşlarına sunma	Hz. Peygamber açısından belli bir amaç, dini, siyasi ve sosyal herhangi bir problemi çözmek gibi bir durum söz konusu değil, zira habersiz.	Dini ve ahlaki kuralları, ölümden sonraki sonsuz yaşamı ön plana çıkararak insanlara doğru yolu göstermek
	Hazırlık Ritüelleri	Yolculuk öncesi bedenini yıkama, yeni elbiseler giyip güzel kokular sürünme, Dron (ekmek kutsama) ayini yapıp birtakım dini seremonileri yerine getirme, şarap ve meng içip baj (dualar) okuma	Yolculuk öncesi Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin fiilen miraca hazırlığı yoktur. Fakat melekler tarafından maddi ve manevi kirlerden arındırma ritüelleri var. Hz. Peygamber'in, göğsünün yarılıp kalbinin zemzem suyuyla yıkanması, iman ve hikmet ile doldurulması, göğe yükselmeden önce ve dönüşünde Hz. Peygamber'e su, bal, şarap ve süt ikramı, onun bilinçli olarak sütü tercih etmesi	Yolculuk sırasında ırmakta yıkanma, berrak bir sudan içme gibi arınma ritüellerini yerine getirme, cehennem ve araf gezisi boyunca günahlardan arınma
	Başlangıç Noktası	Âzerfernbağ ateşkedesi	a. Mescid-i Harâm b. Hz. Peygamber'in kendi evi c. Ümmü Hânî'nin evi	Karanlık bir orman
Miracın Mahiyeti		Uykudayken, ruhsal	a. Uykuda/rüyada, ruhsal b. Uyanık halde hem ruhen ve hem de bedenen	Hayali, kurgusal, içsel bir yolculuk
Miraç Vasıtaları		Köprü (Çînvâd) dışında herhangi bir vasıta yok	a. Burak b. Miraç/merdiven c. Cebrail d. Meleklerin kanatları, e. Refref (yeşil örtü, halı) f. Ağaç	a. Kayık b. Üç başlı üç gövdeli mitolojik bir hayvan/canavar c. Merdiven
Miraç Kılavuzları		Kutsal melek Surûş ve tanrı Âzer	Cebrail (ve Mikail)	Latin şair Vergilius, çok sevdiği kadın Beatrice, Başrahip Aziz Bernard

		ARDÂVÎRÂFNÂME	MİRAÇ RİVAYETLERİ	İLAHİ KOMEDYA
Miraç Aşamaları ve Müşahadeler	**Cehennem**	Kötüler yurdu, eziyet ve işkence yeri, karanlıklar ve kötü kokular yurdu, koyu karanlık, dar ve korkunç bir kuyu, çok derin ve tehlikeli, zifiri karanlık bir ırmak	Dar ve kötü/pis kokulu bir yer, kaynayan ateş çukuru	Sonsuz, karanlık ve sisli, acılar diyarı, iğrenç/kötü kokan, bataklık ve ateş yurdu, aynı zamanda soğuk ve buzlu bir yer, huni biçiminde iç içe dokuz daireden oluşan ve aşağıya doğru inildikçe daralan bir çukur, kanlı bir ırmak
	Cehennemlikler	Günahkârlar ve kötülük yapanlar, zina eden erkek ve kadınlar, fahişelik yapanlar, eş cinsel ilişki kuranlar, katiller, ölçü ve tartıda hile yapanlar, insanların mallarını haksız yollarla yiyenler, kötü yöneticiler, gıybet edenler, yalan söyleyenler, büyücülük yapanlar, yalancı şahitlik yapanlar, başkalarının mal varlığını hileyle ele geçirenler, insanları aldatanlar, insanlara iyilik yapmayı emredip kendi nefsini unutanlar, verdiği sözde durmayanlar, rüşvet karşılığında hâkimlik/yargıçlık yapanlar, cimrilik edenler vs.	Yetim malı yiyenler, faiz yiyenler, tefecilik yapanlar, zina edenler, gıybet edenler, insanlara iyilik yapmayı emredip kendileri yapmayan hatip ve vaizler vs.	Vaftiz olmadan ölenler, şehvet düşkünleri, zina edenler, fahişelik yapanlar, açgözlüler, oburlar, cimriler ve savurganlar, öfkeliler, sapkınlar, hile yapanlar, katiller, haydutlar, yağmacılar, intihar edenler, kumarbazlar, ikiyüzlüler, büyücüler, dalkavuklar, kalpazanlar, din sömürücüleri, hırsızlar, dalavereciler, tefeciler, zorba hükümdarlar, eş cinsel, ensest ilişki kuranlar, dini istismar edenler, büyücülük ve falcılık/muskacılık yapanlar, rüşvet yiyenler, halkı aldatanlar, yeryüzünde bozgunculuk ve bölücülük yapanlar, sahte para basanlar, kalpazanlar, velinimetlerine ve vatanlarına ihanet edenler vs.
	Araf	Cennet ile cehennem arasında ara bir bölge, günahlarıyla sevapları eşit olanların bulunduğu ara bir yer	Miraç rivayetlerinde araf yoktur.	Cennet ile cehennem arasında köprü vazifesi gören bir mahal. Tanrı'ya karşı isyan etmemiş, ama emirlerini de gereği gibi yerine getirmemiş insanların bulunduğu bir yer. Ruhların, hafif cezalara çarptırıldıkları, geçici cezaya maruz kaldıkları ve günahlarından arındıkları uhrevi âlem. Burada kibirliler, hasetçiler, hiddetliler, öfkeliler, tembeller, cimriler, oburlar, açgözlüler ve şehvetperestler bulunmaktadır.

		ARDÂVÎRÂFNÂME	MİRAÇ RİVAYETLERİ	İLAHİ KOMEDYA
Miraç Aşamaları ve Müşahadeler	**Gök Katları**	Sırasıyla Yıldızlar/gezegenler, Ay ve Güneş ülkeleri	Sırasıyla birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci kat, beytü'l-ma'mûr, sidretü'l-münteha (arş-ı âlâ)	Sırasıyla Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn/Zühal, Yıldızlar, melekler âlemi ve Tanrı'nın katı
	Miraçta Karşılaştıkları Kişiler	Kutsal ölümsüzler (melekler), Zerdüşt Peygamber, Zerdüşt'ün oğlu İsetvester, insanlığın ilk atası Keyûmers, hükümdar Key Vişâsp (Goştâsp), Bilge Câmâsp, Ferşûster gibi hükümdarlar, din önderleri vs.	Hz. Adem, Hz. Yahya ve İsa, Hz. Yusuf, Hz. İdris, Hz. Harun, Hz. Musa, Hz. İbrahim gibi peygamberler ve melekler	Melekler, peygamberler ve bazı peygamber hanımları, Hz. Meryem, Hz. İsa ve havarileri, filozoflar, şairler, sanatkârlar, politikacılar, krallar/kraliçeler, papalar, kardinaller, azizler, keşişler, rahibeler, din adamları, bazı önemli tarihi şahsiyetler ve Floransa'nın ünlü kişileri vs.
	Cennet	Göklerde, aydınlık ve sonsuz mutluluk yurdu, iyi ve temiz insanların bulunduğu, hoş kokulu, güzel manzaralı ve göz kamaştırıcı bir yer, güzel düşünen, güzel konuşan ve güzel davranışta bulunanların yurdu	Cennet; evleri/köşkleri inci ve yakuttan/zebercedden olup değerli taş ve madenlerle dolu, toprakları misk kokulu bir yer, aydınlık, yeşil, kokusu ve renkleri muhteşem olan çiçekler ve meyve ağaçlarıyla bezenmiş bir bahçe, Havz-ı kevser, kutsal ve berrak dört nehrin bulunduğu yer	Parlak, temiz ve berrak bir ırmağın aktığı, şarkı ve ilahilerin söylendiği, raksların yapıldığı eğlence ve mutluluklar ülkesi, bağlık bahçelik bir alan
	Tanrı'nın Huzuruna Çıkma	Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlerin bulunduğu gök katında bir nur/ışık olarak tecelli eden Tanrı'nın, sadece sesini ve konuşmasını duyma	Seçkin melekler topluluğunun (mele-i âlâ) bulunduğu yerin ötesinde Allah'ın nurunun her tarafı çepeçevre sardığı sidretü'l-müntehada, arş-ı âlâda Allah'ı, nur şeklinde kalp gözüyle görme	Kutlu peygamberler ve meleklerin bulunduğu göğü yoğun parlak bir ışığın kaplaması, göğün onuncu katında Tanrı'nın yoğun ve parlak bir ışık/nur şeklinde görülmesi
Miraçtan Dönüş	**Miraç Dönüşü İkram/Hediye/Vahiy**	Miraç tecrübesini ve gördüklerini anlatması, dinin emir ve yasaklarına uyulması gerektiği yönünde Tanrı'dan birtakım emirler alması	Dönüşte Hz. Peygamber'e tekrar süt, şarap, bal, su gibi bazı içeceklerin takdimi ve sütü tercih etmesi. Beş vakit namaz, Bakara suresinin son iki ayeti ve Allah'a şirk koşmayanların bütün günahlarının bağışlanacağı müjdesinin verilmesi	İçsel yolculuğunun sonunda Hz. İsa ve tabiatı başta olmak üzere pek çok teolojik ve felsefi konuda düşünsel doyuma ulaşması. Tanrı'dan hafızasına, diline ve kalemine güç vermesini isteyen Dante'nin bu muradının gerçekleşmesi ve Tanrı'nın inayetiyle eserini bitirme imkânına kavuşması
	Yolculuk Süresi	Yedi gün	Aynı gece, yatsı namazından sonra gidiş ve sabah namazına doğru dönüş	Yedi gün
	Dönüş Yeri ve Tebliğ	Âzerfernbağ ateşkedesi, Ardâvîrâf'ın derin uykusundan uyanması, sevinç gösterileri, yemek, soğuk su ve şarap ikramı, Dron ve Meyezd gibi dini ayinler yapılması. Akabinde Ardâvîrâf'ın anlattığı her şeyin bilge bir kâtip tarafından kayda geçirilmesi	a. Mescid-i Harâm b. Ümmü Hânî'nin evi Hz. Peygamber'in sabah olunca hemen miraç tecrübesini Kureyş müşriklerine haber vermesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ayfer DİNDİ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	